સ્વ૰ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રની જીવનિકા (Life) લખાએલી જોવાને માટે ઘણા જિજ્ઞાસુઓ તીવ્ર જિજ્ઞાસા ધરાવે છે.

જીવનિકા લખવાને માટે જે સાધનો અત્યારે વિદ્યમાન છે તે લગભગ કાચા પદાર્થ (Raw material) ના સ્વરૂપમાં છે. તેઓના પત્રાદિ આકારે, ગ્રંથાકારે, અંગત ડાયરીઓ (personal diaries) ના આકારે આભ્યન્તર અવલોકન (Introspection)ના આકારે અને કાવ્યાદિ આકારે, જે વિચારો "શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર" નામક એક ભવ્ય ગ્રંથમાં સંગ્રહાયા છે તે વિચારો પરથી તેઓના જીવનનું ઝાંખું-ઝાંખું માત્ર દર્શન (Bird's eye-view) થાય છે ખરૂં.

જો એ વિચારોનું શાસ્ત્રીય (Scientific), ટીકાકારી (critical), તુલનાત્મક (comparative) અને માનસ શાસ્ત્રીય (psychological) પૃથક્કરણ (analysis) કરી તેના ફલિતાર્થનું શોધન કરી, તેની, તેઓનાં અંગત (personal) અને આત્મિક (spiritual) જીવન વિભાગોની સાથે લગાવ (application) કરવામાં આવે, અને પછી તેને મણકારૂપ ગોઠવી એક સળંગ સાંકળનો આકાર આપવામાં આવે, તો તેઓના ચરિત્રમાં નિવાસિત થયેલ જૂદા જૂદા પ્રકારની વિશિષ્ટતાઓ તથા નિગૂઢો (Riddles) ને સમજ અને વાસ્તવિક દર્શન થઈ શકે.

શ્રીમદ્ [illegible] અને પછી તેને એક [illegible] તેઓના [illegible] તથાપિ [illegible] તેઓએ [illegible] તેવા [illegible] સાધન [illegible] સમર્થ [illegible] તરીકે [illegible]

[illegible] આસો [illegible]

[illegible]

સાધુ મુનિરાજોમાં "રાયચંદજી" ના નામથી ઓળખાતા જૈન ફિલસુફનો જન્મ સંવત્ ૧૯૨૪ ના કાર્તિક શુદી ૧૫ ને રવીવારને રોજ એટલે કે આજથી ૪૨ વર્ષ ઉપર કચ્છ અને કાઠિયાવાડને સાંધનાર એવા વવાણીઆ બંદર નામના નાના ગામમાં થયો હતો. તેમનો જન્મ દેવદીવાળીને દિવસ હોઈ, કોઈ વિલક્ષણ રીતે તેઓની માતુશ્રીનું નામ દેવબાઈ છે. શ્રીમાન્ રાજચંદ્રની જયંતિ ઉજવવાનો આજે જે પ્રસંગ લીધો છે તે પ્રસંગને અનુસરી તેઓના જીવનચરિત્રનો કાંઈક ખ્યાલ આપવાનું મેં માથે લીધું છે; કારણકે લગભગ ૧૫ વર્ષનો અને તેમાં પણ મોટો ભાગ તેઓની સાથેજ રહી મને તેમનો જાતિ અનુભવ મળવાનો યોગ મળ્યો છે. જાતિ અનુભવવાળા માણસથી જેવી હકીકત આપી શકે તેવી હકીકત ભાગ્યેજ બીજે કોઈ સ્થળેથી મળી શકે. શ્રીમાન્ રાજચંદ્રના જીવનચરિત્રનો કાંઈક આપને ખ્યાલ આપવાનું શરૂ કરૂં તે પહેલાં આપનું લક્ષ એક બાબત ઉપર ખેંચવાનું મને ધ્યાનમાં આવતાં તે તરફ અહીં લીધા વિના રહી શકતો નથી. આ બાબત,

આજના પ્રમુખપદ સંબંધી-

ની છે. શ્રીમાન્ રાજચંદ્ર ગૃહસ્થ દશાએ હતા; અને તેની જયંતિ ઉજવવાના પ્રસંગે, આજની સભાના પ્રમુખપદે ત્યાગી પુરૂષ બીરાજેલા જોઈ ઉદાર અને ઉચ્ચ વિચાર વાતાવરણનો લાભ પ્રાપ્ત કરી શક્યા નથી તેવા પુરૂષોને આશ્ચર્ય લાગશે; પરંતુ જેઓ તે લાભ પ્રાપ્ત કરી શક્યા છે તેઓને સમજાશે કે, આજે પ્રમુખપદે બીરાજેલા મુનિમહારાજ શ્રી ચારિત્રવિજયજીએ તેમ કરવામાં પૂર્વ પુરૂષોનું અનુકરણ કર્યું છે; અને ગુણાનુરાગની દષ્ટિમાં આપણામાં મંદપડેલી પ્રવૃત્તિ પોતાને વિષે સંપૂર્ણપણે વિદ્યમાન છે એમ બતાવી આપ્યું છે. મુનિ મહારાજ શ્રી ચારિત્રવિજયજીનું અહીં લગભગ બે વર્ષ થવાં પધારવું થયું છે. તે દરમ્યાનમાં તેઓએ પોતાની પ્રૌઢ વક્તૃત્વ કળાથી અને લેખોથી બતાવી આપ્યું છે કે, આપણામાં થઈ ગએલ સંકુચિત વિચાર વાતાવરણને આધીન થએલા જીવોમાંના તેઓ એક નથી. પોતે મારા ધારવા પ્રમાણે અંગ્રેજી ભાષાથી પરિચિત નથી. છતાં તેઓએ મુંબઈમાં પધારી જે જે વિચારો બતાવ્યા છે તે એટલા બધા ઉદાર અને ઉચ્ચ છે કે, તે પશ્ચિમ ભૂમિના ઉદાર વિચારવાતાવરણને બતાવી દીધા વિના ન રહે. ઘણું કરી ભાગ્યેજ આપણો હાલનો ત્યાગી વર્ગ ગૃહસ્થ દશાએ ઉત્તમ ભૂમિએ પહોંચેલા પુરૂષ અને આદર બુદ્ધિથી જોવાને ઇચ્છાવાન હશે. આવી આપણા સમાજની સ્થિતિ છે, તેમાં આજે એક ત્યાગી પુરૂષ એક ઉત્તમ દશાએ પહોંચેલા એવા

સંસાર વેશમાં રહેલા પુરૂષની શક્તિ અને દશાના ગુણગ્રામ કરવામાં અગ્રેસર ભાગ લે તે બે વાત સિદ્ધ કરે છે; એક તો એવા અગ્રેસર ભાગ લેનાર ત્યાગી પુરૂષનું ઉદાર વિચારવાતાવરણ અને ગુણાનુરાગ અને બીજી આપણી દશાનું એક શુભ ચિન્હ. મેં ઉપર કહ્યું કે, આજના અધ્યક્ષ મહાશયે, આજનો પ્રસંગ જે પુરૂષ નિમિત્તે લેવામાં આવ્યો છે તે પ્રસંગનું અધ્યક્ષ સ્થાન સ્વીકારવામાં પૂર્વ પુરૂષોનુ અનુકરણ કર્યું છે તે નીચેના બે ત્રણ દાખલાથી જણાશે. જેઓ જૈન ઇતિહાસ અને જૈન સાહિત્યથી પરિચિત હશે તેઓએ ધનંજય અને ધનપાલ નામના મહાકવિઓનાં નામ સાંભળ્યાં હશે. મહાકવિશ્રી ધનપાલ, ગૃહસ્થ દશામાં હતા છતાં જૈનાચાર્ય શ્રીમાન્ રાજશેખરજીએ તેઓની એટલે કે ધનંજયની શક્તિના સંબંધમાં નીચે પ્રમાણે પ્રશંસા કરી છેઃ—

द्विसंधाने निपुणतां सतां चक्रे धनंजयः ।
यया जातं फलं तस्य, सतां चक्रे धनंजयः ॥
प्रमाणमकलंकस्य पूज्यपादस्य लक्षणम् ।
द्विसंधानकवेः काव्यं रत्नत्रयं मकरटकम् ॥

શ્રીમાન્ રાજશેખરજી એક ત્યાગી મહાત્મા હતા; છતાં તેઓમાં ગુણાનુરાગ હોવાથી તેઓએ એક સમર્થ ગૃહસ્થની સ્તુતિ કરવાનું કર્યું છે. એ પૂર્વ પુરૂષોની યોગ્યતાનું એક મહાન્ ઉદાહરણ છે. આજના પ્રસંગમાં ત્યારે મુની મહારાજ શ્રી ચારિત્રવિજયજીએ અધ્યક્ષ તરીકેનો ભાગ લઈ પૂર્વ પુરૂષોનું અનુકરણ કરવાની પોતાની યોગ્યતા બતાવી છે એમ પ્રમાણ [illegible] કહે છે?

[illegible] સંપ્રદાયની માન્યતા એવી છે [illegible] પ્રકારમાં એક ગૃહસ્થ [illegible] નામ મુજબ જો ગૃહસ્થ [illegible] વિષે સિદ્ધાંત. પહેલી [illegible] સમયે ત્યાંથી [illegible] એમ બતાવવાનો હેતુ [illegible] એકાંત [illegible] નથી પરંતુ [illegible] છે શ્રીમાન્ રાજચંદ્રની આત્મ દશા [illegible] પ્રકારના હતી ને આજના [illegible] હેતુથી તેમજ જો તેઓના [illegible] પોતાના [illegible] થાય તો તેના સ્તુતિ કરવાની

આજની સભાના અધ્યક્ષ મહાશયે આજે તક લીધી છે તે કેવળ જૈનશાસ્ત્રની પવિત્ર વાણીનો અમલ કરવાની મહારાજશ્રીની વૃત્તિ દાખવે છે. અધ્યક્ષ મહાશયે આજની સભાનું પ્રમુખસ્થાન સ્વીકારવાની જે હેતુઓએ કૃપા કરી છે તે, મને જે પ્રમાણે ધ્યાનમાં આવ્યા તે બતાવી હવે આજે જે પુરૂષની જયંતિ ઉજવવાને આપણે એકત્ર થયા છીએ તેઓનું **જીવનચરિત્ર આલેખવામાં નડતી મુશ્કેલીઓ** સંબંધી મારે પ્રથમથીજ થોડુંક કહેવું પડશે.

મહાશય, અધ્યક્ષ, અને સભાજનો, આપને હું હવે પછી જે વિગતો જણાવીશ તે પરથી વિદિત થશે કે, શ્રીમાન્ રાજચંદ્ર, જાહેર પ્રજાએ સ્વીકારેલ એક અસાધારણ શક્તિના પુરૂષ હતા, તેમજ જેઓ, તેઓના પરિચયમાં આવેલા છે તેઓ, તેમજ જેઓએ તેઓના પ્રકટ થયેલા વિચારો અભ્યાસ્યા હશે તેઓ જાણે છે, તે એક આધ્યાત્મીક પુરૂષ હતા. હાલના સમયે ક્વચ્ચીજ જે અસાધારણ શક્તિઓ જોવામાં આવે તે શક્તિઓને ગમે તેવી સાદામાં સાદી રીતે બતાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે, તોપણ એવી શક્તિઓના અનુભવની ગેરહાજરીએ, આપણને તે અતિશયોક્તિ લાગ્યા વિના ન રહે. આપની સમીપ મારે જે કહેવાનું છે તે અતિશયોક્તિરૂપ ન લાગે, અને વસ્તુ સ્થિતિ યોગ્યાકારે દર્શાવાય એવા પ્રકારે કામ લેવાનું મારે માટે મને ઘણું મુશ્કેલ લાગે છે. વળી તેઓની દશા અધ્યાત્મ સંબંધીની હોઇ તે સંબંધી જે કાંઈ કહેવું તે આજના જડવાદને વશ થવાની અણિ ઉપર આવતા જતા જમાનામાં કલ્પિત જેવું લાગ્યા વિના ન રહે. અંગ્રેજીમાં The map of Life અર્થાત્ 'જીવનનો આદર્શ' એ નામનો ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ લેખક અને ઇતિહાસકાર મી૦ લિકેએ બનાવ્યો છે. આ ગ્રંથમાં "પ્રાચીન અને અર્વાચીન ભાવનાઓ વચ્ચેનો તફાવત" બતાવવામાં આવ્યો છે. પ્રાચીન સમય એ નિવૃત્તિની ભાવનાનો ઇચ્છક હતો; જ્યારે અર્વાચીન સમય પ્રવૃત્તિની ભાવનાનો ઇચ્છિક થતો જાય છે; એમ બતાવતાં તેઓએ પ્રાચીન અને અર્વાચીન સમયની ભાવનાનું સ્વરૂપ ગેટી નામનો સમર્થ પાશ્ચાત્ય કવિ જે પ્રમાણે કહે છે તે પ્રમાણે ટાંકે છે. કવિ ગેટી કહે છે કે "પહેલાં પાપની નિવૃત્તિ ઉપર વિશેષ લક્ષ આપવામાં આવતું હતું. સંસારી વસ્તુઓ ઉપરની આસક્તિ મટાડવી; અને વિરક્ત અવસ્થા ભોગવવી એ સાધુ પુરૂષનાં લક્ષણ મનાતાં. પ્રવૃત્તિ માર્ગનો ત્યાગ કરી ઈશ્વર ચિંતનમાં દિવસ નિર્ગમન કરવા, સંસારની જંજાળથી દૂર રહેવું; સ્રી પુત્રાદિ ઉપર પ્રીતિના મોહપાશથી બંધાવું નહિ; ઐહિક સુખ તરફ ઉદાસીનતા દર્શાવવી; અને પારલૌકિક સુખને પરમ પ્રાપ્તવ્ય સમજવું એ આ

પ્રાચીન જમાનાના ઉત્તમ પુરુષોનાં ઉત્તમ મન હતાં; તેમજ મનોજ
બહારના વિષયો ઉપરના વ્યાપાર બંધ કરી તેમને આંતરાભિમુખ
આવતી; અને અધ્યાત્મ વિદ્યાની પ્રાપ્તિ કરવાની ખાતર પ્રતિબંધ
માર્ગ બંધ પડતાં ઉપાધિનો ત્યાગ કર એટલે તને કશાની પ્રાપ્તિ થ
ધ્યાનો ત્યાગ કર એટલે શાન્તિ પ્રાપ્ત થશે. બાહ્યરંગ ઉપર આપણે
આસક્તિ રાખીએ છીએ, તેટલી અંશે પ્રીતિમાં ન્યૂનતા રહે છે
સુધી આસક્તિ મટતી નથી ત્યાં સુધી ઇશ્વર ચિંતનમાં ચિત્તની એ
થઈ શકતી નથી, આવા ઉપદેશરાગાં વાક્યો તે જમાનામાં ઘણાં મળી
છે." પ્રાચીન સમયના જમાનાની કેવા પ્રકારની ભાવના હતી એ
આ રીતે બતાવી, સીધી રીતે નહીં પણ આડકતરી રીતે કેમ અ
પ્રાચીન જમાનાનો માર્ગ ભૂલભરેલો હતો એવું બતાવી દાખતો એટ
અર્વાચીન જમાનો યોગ્ય માર્ગે જાય છે એવું અવ્યક્ત રીતે દર્શાવ
હેતુ રાખી અર્વાચીન જમાનાની ભાવના કેવા પ્રકારની છે તે નીચેના વ
નોમાં તેજ લેખક કવિ ગોઠી બતાવે છે. "નિરર્થક અને આરણ્ય વિમર્શ
ત્યાગ કરવો; અજ્ઞેય, અનિવાર્ય અને અપ્રતિહત કાર્ય બાબતોના વિષ
ઉપરથી મનને પાછું ખેંચી લેવું; આપણા વિચારોને પ્રાપ્ત અને સમીપવર્ત
કર્તવ્યના ચિંતનમાં એકાગ્ર કરવા; હદ ઉપરાંતના આંતરાવલોકનમાં, પોતાન
જાતની અતિશય અવજ્ઞા કરવામાં, તથા વાર વાર તેના દોષ દર્શનમાં નૈતિક
સામર્થ્યનો મિથ્યા વ્યય કરવો નહીં ..પ્રબલ પ્રવૃત્તિ એ બે કર્તવ્ય અને
સુખમા મુખ્ય અંગ છે એમ સમજી ચાલવું દુનિયાના ગૂઢ પ્રશ્નોનું નિરા-
કરણ કરવા આપણે સર્જાયા નથી. તાત્પર્ય કે અર્વાચીન જમાનાની આ
ભાવના પશ્ચિમની વિચારશ્રેણીના છે તેવું સહજભાવે આપણા જૈન સમા-
જમ પ્રગતિ [illegible] આપણા જૈન સમા-
થયે [illegible] સંપૂર્ણ ધ્યાન દાખવ
નિ[illegible] ચારિત્ર નાયકનું જીવન
[illegible] જમાનાની પ્રગતિનું છે,
કહેછે તેને [illegible]
[illegible] ત્યાગ કરવાનું
[illegible] એવા છે
[illegible] એકજ
[illegible] જમાનાની
[illegible]
જીવન આલેખવું એ [illegible] કરનારાઓ વડે રમવા

આજે આપણે પ્રસંગ છે તે પુરૂષ એક મહાન્ વીતરાગતાના પરમ પુરૂષને અનુસરવાના પ્રયત્નવાન્ છે. આ મહાન વીતરાગતાના પરમ પુરૂષ ક્યા તેની તમે કલ્પનાઓ કરી લીધી હશે; કદાચ ન કરી હોય તો એક મનન ભાવ વિચાર હો; મને તેનો તમને ખ્યાલ આપવા દો. ભગવાન્ મહાવીર એ સંપૂર્ણ ધર્મા-ચરણવાન્ પુરૂષ હોઇ તેઓના ધર્માચરણને મહાન વીરતાની સાથે સરખાવતાં તેઓશ્રીનું નામ મહાવીર પડ્યું છે. આવી મહાન્ વીતરાગતાના પરમ પુરૂષને અનુસરનાર એવા પુરૂષનું ધર્માચરણ અથવા વીરતા ગાવાના આજના પ્રસં-ગનો હેતુ છે. ભગવાન્ મહાવીરે જગતને વિષે અનન્ત વેરીઓ એવા શત્રુઓનો જય કરી, વીરતા મેળવી ને કારણે તેઓ પાર્શ્વનાથાદિ પરમ પુરૂષોની પં-ક્તિમાં કહેવાય છે. આવા જે સંપૂર્ણ વીતરાગતા જિનેશ્વરો તેઓના પ્રત્યે આજના અભિવાદનનું કેવું મહાન ભાવ વીર ગર્વની વધે હતું તે તેઓના નીચેના ઉદ્ગારોથી જણાશે. પોતાના હૃદયમાં આવેલ એક સુશીલ સુહૃદ પ્રત્યે શ્રીમાન્ રાજચંદ્રે લખ્યું હતું કે, "જે પુરૂષ પર તમારો પ્રશસ્ત રાગ છે તેના ઇષ્ટદેવ પરમાત્મા જિન મહા યોગેન્દ્ર પાર્શ્વનાથાદિકનું સ્મરણ રાખજો; અને જેમ બને તેમ નિર્મોહી થઈ મુક્ત દશાને પ્રાપ્ત થજો. જીવિતવ્ય કે જીવન પૂર્ણતા સમયે કંઈ સંકલ્પવિકલ્પ કરશો નહીં. ઉપયોગ શુદ્ધ કરવા આ જગતના સકળ વિકલ્પને ભૂલી , જ પાર્શ્વનાથાદિ યોગીશ્વરની દશાની સ્મૃતિ કરજો અને [illegible] તમને પુનઃ પુનઃ [illegible]

રવાન્ પત્ર ગણાય છે. આ પત્રે સને ૧૮૮૬ ના ડીસેમ્બર માસની ચોથી તારીખે પોતાના એક મુખ્ય લેખમાં શ્રીમાન્ રાજચંદ્રની શક્તિઓના સંબંધમાં નીચે પ્રમાણે વિચારો દર્શાવ્યા હતા.

અદ્ભુત સ્મરણશક્તિ તથા કવિતાશક્તિ ધરાવનાર એક જવાન હિંદુની અત્રે પધરામણી; અને તેના તરફથી થતા શતાવધાનના પ્રયોગ.

"મોરબીથી કવિશ્રી રાયચંદ્રજી રવજીભાઇ નામનો માત્ર ઓગણીશ વર્ષની વયનો એક હિંદુ ગૃહસ્થ અત્રે આવી સ્મરણશક્તિ તથા કવિતાશક્તિનાં જે અદ્ભુત કૃત્યો કરી દેખાડે છે, તેનાથી વાંચનારાઓને અમો વાકેફ કરતા જઇએ છીએ. એવી મહાન્ શક્તિના પુરુષો એકથી વધારે આવી ગયા છે; અને ખુદ મુંબઇમાં શીઘ્રકવિ પંડિત ગટુલાલજી તેવી શક્તિ ધરાવનાર તરીકે જાણીતા છે; પણ હમણાં આવેલો સદરહુ પુરુષ તેઓ કરતાં ચ્હડતી શક્તિનો કહેવાય છે; એટલે બીજાઓ જ્યારે અષ્ટાવધાન એટલે એક વેળા આઠ પ્રકારના પ્રયોગ કરી બતાવે છે, ત્યારે આને શતાવધાની એટલે એકસો પ્રયોગ કરી દેખાડનારો સમજવામાં આવે છે. તેમનામાં રહેલી શક્તિની મોટી ખુબી એ છે કે, તેઓ એકી વેળા અનેક બાબત પોતાના મનમાં યાદ રાખી તથા રચી શકે છે; અને તે બાબત જેમ સહેલી તેમ કવિતા, ગણિત, અને ભાષાના સરખી અઘરી પણ હોય છે. ગમે એવા કઠણ છંદમાં તેઓ બોલ બોલતાં કવિતા રચે છે, ગમે એવી અજાણી અને પારકી ભાષામાં કહેલા ઉલટપાલટ શબ્દોનાં વાક્યોને સરખાં ગોઠવી આપેછે; અને તે સઘળું એક બીજાની સાથે વચ્ચે વચ્ચે કરેછે. એ શક્તિઓ ખરેજ અદ્ભુત અને અસાધારણ છે; અને તે કેમ ખીલેછે તથા કામે લાગેછે તેની તપાસ કરી તેનો લાભ લેવાની તજવીજ કરવી જોઇએ છે. આટલું તો ખરું છે કે એવી શક્તિ કુદરતની એક બક્ષિશ માત્ર છે; અને તે કોઇજ ભાગ્યશાળી ગૃહસ્થને અર્પેલી થયેલી હોય છે, પણ તે ખીલી કે વધી શકે કે નહીં અને માણસ જાતના કારોબાર તથા વહેવારમાં આવી શકે કે નહીં તે નક્કી કરવાની જરૂર છે. કેટલીક તરફથી એવું માનવામાં આવે છે કે તે તેવા ઉપયોગમાં આવી શકે નહીં. અને જો લેવા માગે તો તેનું બળ ઓછું થતું જાય. આમાં કેટલી સચ્ચાઇ છે તે પણ શોધી કાઢવું જોઇએ. જો એ શક્તિ એવા ઉપયોગમાં આવી શકે નહીં; તો પછી તે માત્ર જોવાની અને નવાઇનીજ થઇ પડે; પણ આપણે તેમ એકદમ માનીશું નહીં. માણસ જાતમાં ઇશ્વરે મેલેલી દરેક શક્તિઓ ખીલવીને વધારી શકાય છે, તેમ ઉપલી અદ્ભુત શક્તિઓના સંબંધમાં

પણ થવું જોઇએ; અને જો તેમ હોય તો પછી આ પુરૂષોને ઉત્તેજન આપી તેમની શક્તિ ખીલવવા અને લોક [illegible] ઉપયોગમાં આણવાની કોશેશ કરવાથી આપણે પસ્તાવું પડવું આ ભેદકારક છે કે, એવી શક્તિના જે પુરૂષ મળી આવે છે મુસલેમ ધરમના હોય છે. એવા પુરૂષો મુસલેમ હાલતમાં જેમ તેમના કમનસીબની વાત છે, તેમ દેશીઓની કદર પી[illegible] વિષે નરસું લગાડનારી પણ છે. એવા પુરૂષો જો યુરોપ કે [illegible] તો તેઓ મોટાં માન અને દોલતે પોશાય; તથા પ્રજા અને ઉત્તેજન આપી આગળ વધાર્યા વિના રહે નહિ. અત્રે [illegible] જોઇએ છે. અને તેમ થશે તોજ એવા નામીચા પુરૂષોનો અ[illegible] થશે. આ વાત પણ તપાસવા જોગ છે કે, એવા પુરૂષો અ[illegible] કોમમાંથીજ મળી આવે છે. મોહમેદન, પારસી વગેરે કોમમ[illegible] આવતા નથી એનું કારણ શું ? શું એવા પુરૂષો ચોકસ [illegible] પામે છે, અથવા વંશપરંપરા ઉતરે છે ? એ સર્વે બાબતોની અમલના ખુલાસા મળશે, અને તેથી એવા પુરૂષો ઉપર [illegible] નિયમ જણાશે જોકે તેમની વૃદ્ધિ બની પ્રજાને ફાયદો થશે.

નીચે મદ્રાસીના "હીંદવન સ્પેક્ટેટર" પત્રના તા૦ [illegible] ૧૮૦૨ ના અંકમાં શ્રીમાનના સંબંધમાં નીચે પ્રમાણે લેખ

"ક્રુ-ઠ અને મોરબાના નં. [illegible] આ [illegible] વરાસ્વામીઆનિ[illegible] [illegible]

આવ્યો હતો. આ પ્રસંગે ડૉક્ટર પીટર્સને અધ્યક્ષપદ લીધું હતું. ભિન્ન ભિન્ન જાતિઓની દશ ગૃહસ્થોની એક મંડળી પ્રેક્ષક મંડળીમાંથી બનાવવામાં આવી હતી: અને તે સર્વે તેટલીજ ભાષાના ૭ ૭ શબ્દોનાં બનાવેલાં દશ વાક્યો લખી આવ્યા હતા. સહુજ વખતમાં તે યુવાન હિંદુએ પોતાના પ્રેક્ષક મંડળના સાનંદાશ્ચર્ય વચ્ચે પોતાની સ્મૃતિમાંથી સક્રમ તે વાક્યો સંપૂર્ણપણે કહી બતાવ્યાં હતાં. આ યુવાન પુરૂષ અલૌકિક સ્પર્શેન્દ્રિય તથા મનેન્દ્રિય ધરાવતા જોવામાં આવ્યા હતા. તેઓને પ્રથમ એક ડઝન જૂદાં જૂદાં કદનાં પુસ્તકો બતાવવામાં આવ્યાં હતાં; અને તેઓને તેનાં નામ જણાવવામાં આવ્યાં હતાં. ત્યાર પછી તેઓની ચક્ષુઓ પાટા વડે બંધ કરવામાં આવી હતી, અને તેઓએ તેઓના હાથમાં જેમ જેમ (પુસ્તકો) મૂકવામાં આવતાં ગયાં, તેમ તેનાં નામ (પુસ્તકોને) હસ્ત વડે સ્પર્શ કરી કહી દીધાં હતાં. ડૉક્ટર પીટર્સને આ યુવાન હિંદુને, આ ચમત્કારિક સ્મરણ અને માનસિક શક્તિથી વિભૂષિત થવા માટે અભિનંદન આપ્યું હતું; અને જૈન કોમની વતી એક સુવર્ણ ચાંદ અર્પણ કર્યો હતો. ''

આ પ્રકારે શ્રીમાન્ રાજચંદ્રનું ઓગણીશ વર્ષનું વય હતું ત્યારે મુંબઈની પ્રજાને તેઓનું ઓળખ થયું હતું. તે સમયના હાઈકોર્ટના ચીફ જસ્ટીસ સર ચાર્લ્સ સારજંટને તેઓની આ શક્તિઓથી ઘણો હર્ષ થતાં સર ચાર્લ્સ સાર્જંટે શ્રીમાન્નો સારો સમાગમ કર્યો હતો; અને સાંભળવા પ્રમાણે તેઓએ શ્રીમાન્ રાજચંદ્રને પોતાની સાથે ઈંગ્લંડ આવવા આગ્રહ કર્યો હતો. શ્રીમાન્ રાજચંદ્ર સર ચાર્લ્સની ઇચ્છાને અનુકૂળ થયા ન હતા.

સર ચાર્લ્સની ઈચ્છાને અનુકૂળ ન થયા હોય તેનું કારણ તેઓના અનુભવીઓ તો જાણે તેમ છે; પરંતુ જેઓને તેઓનો મુદ્દલ પરિચય નહોતો થયો તેઓને માટે તેઓના પ્રકટ થયેલા લેખો કારણ શોધવાનું એક સારૂં સાધન પૂરૂં પાડે છે. શ્રીમાન્ રાજચંદ્રે લગભગ આજ સમયમાં પ્રકટ કરેલ મોક્ષમાળા નામના ગ્રંથમાં પોતાના જીવનનો **સામાન્ય મનોરથ** વિચાર્યો છે. તે જોતાં જણાય છે કે તેઓની વૃત્તિઓ કોઈ બીજાજ પ્રવર્તન તરફ દોડતી હતી. તે સામાન્ય મનોરથ આ પ્રમાણે છેઃ—

મોહિનીભાવ વિચાર અધીન થઈ,
ના નિરખું નયને પરનારી;
પથ્થર તુલ્ય ગણું પર વૈભવ,
નિર્મળ તાત્વિક લોભ સમારી.
દ્વાદશ વ્રત અને દીનતા ધરી,

સાત્વિક થાઉં સ્વરૂપ વિચારી;
એ મુજ નેમ સદા શુભ ક્ષેમક,
નિત્ય અખંડ રહો ભવહારી.
તે ત્રિશલાતનયે મન ચિંતવી,
જ્ઞાન વિવેક વિચાર વધારૂં;
નિત્ય વિશોધ કરી નવ તત્વનો,
ઉત્તમ બોધ અનેક ઉચ્ચારૂં.
સંશય બીજ ઉગે નહિ અંદર,
જે જિનનાં કથનો અવધારૂં;
રાજ્યચંદ્ર મુજ એજ મનોરથ,~
ધાર થશે અપવર્ગ ઉતારૂં.

તેઓના આ મનોરથ ઉપરથી જણાય છે કે, તેઓનું ચિત્ત સ્વ અને પરનું આત્મકલ્યાણ કરવા માટે તત્પર હતું. આ પદનાં પ્રથમ બે ચરણ ઉપરથી જણાય છે કે, તેઓ ગૃહસ્થ દશાને માટે શ્રી જિનોએ પ્રતિપાદિત કરેલ નિયમપૂર્વક રહેવાની ઇચ્છામાં આ સમયે હતા. કેમકે પરદારા અને પરવૈભવ પ્રત્યે જે નિષેધના બતાવી છે તે તેથી પ્રતિકૂળ ઇચ્છાનું પ્રતિપાદન કરે છે. આત્માર્થકનિષ્ઠ ગૃહસ્થ દશા ઉત્તમ પ્રકારની યોગ્યતા સાથે સ્વકલ્યાણની ઇચ્છા તે પછીના ચરણો ઉપરથી જણાય છે. તેની સાથે શ્રી જિનના કથનાનુસાર જ્ઞાન વિવેકાદિના ઉત્તમ પ્રકારનો બોધ સમાજને આપવાની ઉમ અભિલાષા બતાવી છે.

આવા પ્રકારનો તેનો મનોરથ સંતોષ હતો તે પુરુષના [illegible] સ્વાભાવિક રીતે પ્રગતિ અર્થ [illegible] તેમ લખવા જવાની નજર હોવી જોઈએ, અને તે કારણથીજ તેઓએ સર્વ ચારે [illegible] સાહેબને ના પાડી હોય એ સંભવિત લાગે છે.

ઓગણીશ વર્ષની વય પહેલાં [illegible] અને [illegible] આત્મકલ્યાણ કરવાની મહાત્વાકાંક્ષા, આ પ્રમાણે [illegible] પ્રકટ રીતે [illegible] છે ત્યારે સ્વાભાવિક પ્રશ્ન એ થવા યોગ્ય છે કે [illegible] સાધવા [illegible] તેઓ એવે વિચાર [illegible] [illegible] સ્થિતિ [illegible] [illegible] પ્રશ્નનું સમાધાન આ રીતે કરવું એ [illegible] ઉક્ત દોહેલા મનોરથના પ્રથમ ભાગ ઉપરથી જણાય છે કે તેઓની પ્રથમ [illegible] નિજ આત્મહિત કરવાની હતી. અને [illegible] નવતત્વને વિશેષ શોધ કરી સમાજને [illegible] જિનનો બોધ આપવાની હતી. તેઓએ

Psycological Science (માનસ શાસ્ત્ર) નો અભ્યાસ કર્યો હોય તેઓ જાણે છે કે કોઈ પ્રકારના વિચારો કોઈ પણ મનુષ્યને વિષે ઉત્પન્ન થવા માટે પ્રથમ તેવા પ્રકારના વિચાર વાતાવરણમાં રહેવાની તેમજ તેવા વિચારના અભ્યાસ અને અવલોકનની જરૂર છે. અર્થાત્ કોઈ પણ વિચાર મનને વિષે આવવા પહેલાં તે વિચાર જે વિષય સંબંધીનો હોય તે વિષયનું દર્શન થવાની જરૂર છે. આપણને એક ભવ્ય મંદિર કરાવવાનો વિચાર ત્યારેજ થાય કે જ્યારે આપણને તેવા ભવ્ય મંદિરના આકારનું પ્રત્યક્ષ અથવા પરોક્ષ રીતે દર્શન થયું હોય. પ્રત્યક્ષ દર્શન તે છે કે, જે સ્વદૃષ્ટિએ જોઈ શકાય. પરોક્ષ દર્શન એ છે કે, જે સ્વદૃષ્ટિએ જોયું ન હોય; પણ બીજા દ્વારાએ સાંભળવા રૂપે દર્શન થયું હોય. આ બે પ્રકારના દર્શનમાંથી એક પણ પ્રકારનું દર્શન થયા વિના કોઈ પણ વસ્તુ કે વિષયનો વિચાર—જ્ઞાન—ન થઈ શકે. જેમ ભવ્ય મંદિરની આકાંક્ષા થવા પૂર્વે તેના પ્રત્યક્ષ અથવા પરોક્ષ દર્શનની જરૂર છે તેમજ વિચારરૂપી ભવ્યમંદિરની અપેક્ષા થવા પૂર્વે તેવા વિચાર રૂપી ભવ્યમંદિરના પ્રત્યક્ષ અથવા પરોક્ષ દર્શનની જરૂર છે. આપણી સાદી ભાષામાં કહીએ, તો કોઈ પણ પ્રકારના વિચાર ત્યારેજ આવે કે જ્યારે તેવા પ્રકારના વિચાર વાતાવરણમાં મનુષ્યનું મન કેળવાયું હોય. શ્રીમાન્ રાજચંદ્રની આ મહત્વાકાંક્ષા હતી. આ મહત્વાકાંક્ષા બંધાતા પહેલા તે પ્રકારના વિચારનું પ્રત્યક્ષ અથવા પરોક્ષ દર્શન ક્યારે થયું તે એ એક સવાલ છે. આજે હિંદમાં જેટલી કેળવણી અપાય છે તેના કરતા આજથી ૩૦ વર્ષ પહેલા ઘણાંજ ઓછા પરિમાણમાં અપાતી હતી. તેમા પણ કાઠિયાવાડ કે જ્યાં હજી તો શાળાઓ થવાની શરૂઆત હતી ત્યાં આશરે બે હજાર માણસની વસ્તિવાળા એક નાના ગામડામાં માત્ર ગુજરાતી સાત ચોપડી સિવાય જેનું વિશેષ શિક્ષણ નહોતું; જેણે ઓગણીસ વર્ષની વય સુધીના મુંબઈ આવવા પહેલાં મોરબી, રાજકોટ, ભુજ કે તેવા એકાદ બે સ્થળ સિવાય બીજા સ્થળો પણ જોયા નહોતાં, તેણે માત્ર અઢાર વર્ષની વયે પ્રકટ રીતે પોતાનો આવો મહત્વાકાંક્ષા દર્શાવનારો મનોરથ બહાર પાડ્યો; તેવી મહત્વાકાંક્ષાવાળો મનોરથ પોતાને વિષે ઉત્પન્ન કરાવનાર નિમિત્તો-સાધનસામગ્રીની દૃષ્ટિએ જોતાં ક્યાં અને ક્યારે મળ્યાં તે સમજવું મુશ્કેલ થઈ પડે છે. લગભગ તેર વર્ષની વય સુધીમાં તો પોતાની જન્મભૂમિના નાના ગામમાંથી ખસવું કરી ક્યાંય વિચાર ઉત્પાદક વાતાવરણવાળા સ્થળે પગ પણ નહોતો મૂક્યો; ત્યારબાદ પણ કે ક્યાંક ગયા વગર 'મોક્ષમાળા' ગ્રંથ પોતે છપાવવાનો વિચાર કર્યો

સમયે કેવી હશે તેનો આભાસ આવશે. વિસ્તારનો ભય છે છતાં તે ભાવનાબોધના ઉપોદ્‌ઘાતમાંથી નીચેનો ભાગ ઉતારી લઉં છું; જે ઉપરથી આપને તે સમયની તેઓની વિચારદશાનો કાંઇક ખ્યાલ આવી શકશે:—

" ગમે તેવા તુચ્છ વિષયમાં પ્રવેશ છતાં ઉજ્વળ આત્માઓનો સ્વતઃ વેગ વૈરાગ્યમાં ઝંપલાવું એ છે. બાહ્યદૃષ્ટિથી જ્યાં સુધી ઉજ્વળ આત્માઓ સંસારના માયિક પ્રપંચમાં દર્શન દે છે, ત્યાં સુધી તે કથનની સિદ્ધતા કવચિત્ દુર્લભ છે; તોપણ સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી અવલોકન કરતાં એ કથનનું પ્રમાણ કેવળ સુલભ છે; એ નિઃસંશય છે."

" એક નાનામાં નાના જંતુથી કરીને એક મદોન્મત્ત હાથી સુધીનાં સઘળાં પ્રાણીઓ, માનવિયો અને દેવદાનવો એ સઘળાંની સ્વાભાવિક ઇચ્છા સુખ અને આનંદ પ્રાપ્ત કરવામાં છે. એથી કરીને તેઓ તેના ઉદ્યોગમાં ગુંથાયાં રહે છે; પરંતુ વિવેકબુદ્ધિના ઉદય વિના તેમાં તેઓ વિભ્રમ પામે છે. તેઓ સંસારમાં નાના પ્રકારનાં સુખનો આરોપ કરે છે. અતિ અવલોકનથી એમ સિદ્ધ છે કે તે આરોપ વૃથા છે. એ આરોપને અનારોપ કરવાવાળા વિરલાં માનવિયો વિવેકના પ્રકાશવડે અદ્‌ભુત પણ અન્ય વિષય પ્રાપ્ત કરવા કહેતાં આવ્યાં છે. જે સુખ ભયવાળાં છે તે સુખ નથી પણ દુઃખ છે. જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવામાં મહા તાપ છે; જે વસ્તુ ભોગવવામાં એથી પણ વિશેષ તાપ રહ્યા છે; તેમજ પરિણામે મહાતાપ, અનંતશોક અને અનંતભય છે તે વસ્તુનું સુખ તે માત્ર નામનું સુખ છે. વા નથીજ. આમ હોવાથી તેરી અનુરક્તતા વિવેકીઓ કરતાં નથી. "

આ ભાવનાબોધ અથથી તે ઇતિ સુધી આપને સૂક્ષ્મદૃષ્ટિએ અવલોકવા સજ્જનો' મારી વિનંતિ છે. તે અવલોકી તેના લેખકની વૃત્તિઓ સંબંધી વિચાર કરજો. મોક્ષમાળા ગ્રંથ સત્તરમા વર્ષે લગભગ લખાયો છે. આ મોક્ષમાળાના ત્રણ ભાગ કરવાની શ્રીમાન્ રાજચંદ્રની ઇચ્છા હશે એવું છપાઇ બહાર પડી ચૂકેલ બાલાવબોધ મોક્ષમાળા પરથી જણાય છે. બાલાવબોધ મોક્ષમાળાની પ્રસ્તાવનામાં લખ્યું છે કે, " આ યોજના બાલાવબોધ રૂપ છે. વિવેચન અને પ્રજ્ઞાવબોધ ભાગ ભિન્ન છે. " જેઓએ બાલાવબોધ મોક્ષમાળા અવલોકેલ હશે તેઓ જાણતા હોવા જોઇએ કે, તે વીતરાગ માર્ગની પ્રવેશિકારૂપ છે. તેમાં બતાવેલા વિચારો લખનારનું જૈન અને અન્ય દર્શનોનું જ્ઞાન, તથા જગતના સ્વરૂપનું અવલોકન કેવું હશે તે બતાવી આપે છે. મને અત્યારે એમ થઈ આવે છે કે કેમ જાણે અત્યારે આપની સમીપે

જરૂ ભેદાગો લાગશે. આટલું તો તમારે સ્પષ્ટ માનવું કે, અમે તે એક ધર્મ આ જગતપર સંપૂર્ણ સત્યતા ધરાવે છે. હવે એક દર્શનને સત્ય કહેતાં બાકીના ધર્મમતને કેવળ અસત્ય કહેવા પડે; પણ હું એમ કહી ન શકું. શુદ્ધ આત્મજ્ઞાનગતા નિશ્ચય નયવડે તો તે અસત્ય રૂપ ઠરે; પરંતુ વ્યવહાર નયે તે અસત્ય ઠરાવી શકાય નહિ. એક સત્ય અને બાકીનાં અપૂર્ણ અને સદોષ છે એમ હું કહું છું. તેમજ કેટલાક કુતર્કવાદી અને નાસ્તિક છે, તે કેવળ અસત્ય છે; પરંતુ જેઓ પરલોક સંબંધી કે પાપ સંબંધી કાંઇ પણ બોધ બતાવે છે તે બધાના ધર્મમતને અપૂર્ણ અને સદોષ કહી શકાય છે. એક દર્શન જે નિર્દોષ અને પૂર્ણ કહેવાનું છે તે સંબંધી વાત હમણાં એક બાજુ રાખીએ. હવે તમને શંકા થશે કે, સદોષ અને અપૂર્ણ એનું કથન એના પ્રવર્તકે શા માટે બોધ્યું હશે? તેનું સમાધાન થવું જોઇએ. એ ધર્મમતવાળાઓની જ્યાં સુધી બુદ્ધિની ગતિ પહોંચી ત્યાંસુધી તેમણે વિચારો કર્યા. અનુમાન, તર્ક અને ઉપમાદિક આધાર વડે જે કથન સિદ્ધ જણાયું તે પ્રત્યક્ષ રૂપે જાણે સિદ્ધ છે એવું તેમણે દર્શાવ્યું. જે પક્ષ લીધો તેમાં મુખ્ય એકાંતિક લીધા. ભક્તિ, વિશ્વાસ, નીતિ, જ્ઞાન કે ક્રિયાઓમાંના એક વિષયને વિશેષ વર્ણવ્યો; એથી બીજા માનવા યોગ્ય વિષયો તેમણે વર્ણવ્યા તે સર્વ ભાવ ભેદે તેઓએ કાંઇ જાણ્યા નહોતા, પણ પોતાની મહા બુદ્ધિ અનુસારે બહુ વર્ણવ્યા. તાર્કિક સિદ્ધાન્ત દ્રષ્ટાંતાદિકથી સામાન્ય બુદ્ધિવાળા આગળ કે જડભરત આગળ પોતાનો મત તેઓએ સિદ્ધ કરી બતાવ્યો. કીર્તિ, લોકહિત કે ભગવાન્ મનાવાની આકાંક્ષા એમાંની એકાદી પણ એમના મનની ભ્રમણા હોવાથી અતિ શ્રમ ઉપમાદિકથી તેઓ જય પામ્યા. કેટલાકે શૃંગાર અને લોકરંજન સાધનોથી મનુષ્યનાં મન હરણ કર્યાં. દુનિયા મોહમાં તો મૂળે ડૂબી પડી છે એટલે એ રંજન દર્શનથી ગાડર રૂપ થઇને તેઓએ રાજી થઇ તેનું કહેવું માન્ય ગણ્યું. કેટલાકે નીતિ, [illegible] કથન માન્ય ગણ્યું. પ્રવર્તકની બુદ્ધિ [illegible] માની લીધા. કેટલાકે [illegible] જ્ઞાનમાં માગનનો બોધ [illegible] ભગવાને [illegible] પોતાની [illegible] પોતાને ન [illegible] એટલે [illegible] થતી ગઇ. [illegible]

આ વિચારો સાંભળી તે વિચારો ઉપર અભિપ્રાય બાંધવા માટે...એ આપની આમળ કહ્યા નથી. તે વિચારો પરથી આજ જે પુસ્તકની જયંતિ છે તે પુસ્તકના સંબંધમાં અભિપ્રાય બાંધવા માટે મેં તે આપની સમીપે કહ્યાં છે. ઉપર હું કહી ગયો કે, આ વયનો ભાવનાબોધ મોક્ષમાળા ઉપરથી લીધા છે; અને શ્રીમાન્ રાજચંદ્રની ઇચ્છા સત્તર અઢાર વર્ષની વયે પ્રજ્ઞાવબોધ અને વિવેચન બોધ એ બે બીજા ભાગ મોક્ષમાળાના લખવાની હતી. આ ભાવનાબોધ મોક્ષમાળામાંથી લીધેલા વિચારોને બાળ ઉમરે માટે લખ્યા છે તે આવા ગંભીરતા દર્શક છે; તો પછી પ્રજ્ઞાવબોધ અને વિવેચન બોધ એ બે વિભાગમાં જે વિચારો લખવાનો તેમનો ઇરાદો હતો તે કેટલા મહત્વવાળા હોવા જોઇએ ? કોઈ પણ વિષયના લેખકમાં લેખન શક્તિ આવવા પૂર્વે તે વિષયના પ્રકારનું જ્ઞાન એટલું બધું થવું જોઇએ કે, જે પોતે સમજે, બીજાને સમજાવવા માટેની લખવાની શક્તિ સ્ફુરાવે. બાળ ઉમરે માટે આવા ગંભીરતાવાળા જેણે વિચારો લખ્યા છે તે પ્રજ્ઞાવબોધ અને વિવેચનબોધના વિભાગમાં ભાવનાબોધની સરખામણીએ કેટલા વિશેષ જ્ઞાનમય થવા જોઇએ; અને તેવા જ્ઞાનમય વિચારો બીજાને સમજાવવા માટે લખવાનું કાર્ય કરવા માટે પોતાને વિષે કેટલું જ્ઞાન હોવું જોઇએ, એનો વિચાર કરવાથી આપણને શ્રીમાન્‌ની આ વખતની દશાના જ્ઞાનનો ખરો ખ્યાલ આવશે.

તેઓના જ્ઞાનનો ખરો ખ્યાલ આપણને મળે તે કરતાં તેઓની શક્તિની સ્ફુરણા કેવી રીતે થઇ હતી તેનો વિચાર કરવાની વધારે જરૂર છે. હાલમાં એકવીશ વર્ષની વય જેવડી ઉમરે આપણે માણસોને સીવીલીઅન થતા જોઇએ છીએ; એ ઉપરથી કોઇ કહે કે આટલી નાની ઉમરે જો નાના સીવીલીઅન જેટલો વિદ્યાભ્યાસ કરી શકે છે તો શ્રીમાન રાજચંદ્રની તેમાં વિશેષતા શુ બતાવો છો ? આનો ઉત્તર આ પ્રમાણે [illegible] આવુ [illegible] નાની ઉમરમાં વિશેષ વિદ્યાભ્યાસ કરે.. અને તે [illegible] એ જુદી વસ્તુ છે: અને તે તે [illegible] વિચાર [illegible] [illegible] વસ્તુ છે વિદ્યાભ્યાસ એ પો- [illegible] [illegible] તેનો માત્ર [illegible] વિચાર [illegible] જેટલા [illegible] [illegible] એ ગોધવાનો

પ્રયત્ન કરવો એમાં પોતાની મૂળ વિચારશક્તિની જરૂર છે. વળી સીતીલી- અન થનારને બાળપણથી માંડી તે છેવટના અભ્યાસ સુધી કેવા વિશાળ વિચારવાતાવરણનો પરિચય છે; ત્યારે અહીં તો ત્રીશ વર્ષ પહેલાં જ્યારે કાઠિયાવાડમાં ગુજરાતી ભાષાને માટે શાળાઓ થવાની શરૂઆત હતી ત્યારે તેર વર્ષની ઉમર સુધીમાં બે હજાર માણસની વસ્તીવાળા નાના ગામમાંથી બીજે ક્યાંય પગ દીધો નહોતો. ઉપરાંતમાં ગુજરાતી સાતમી ચોપડીથી બીજો વધારે વિદ્યાભ્યાસ કર્યો નહોતો. ભાવનાબોધ અને મોક્ષમાળા લગભગ સોળ સત્તર વર્ષે લખી હતી. ત્યારે શું ત્રણ ચાર વર્ષમાં તેઓએ એટલો બધો અભ્યાસ કરી લીધો કે જૈન અને બીજાં ગહન દર્શનોના સ્વરૂપને વિચારી તેની તુલના કરી બીજાને સમજાવવા માટે લખવાની શક્તિ આવી ગઈ? તેર અને સત્તર વર્ષ સુધીનો જે ચાર વર્ષનો આંતરો તેમાં તેઓએ એવા કોઇ પણ માણસ પાસે અભ્યાસ કર્યો નહોતો કે જેના પરિણામે તેઓમાં તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધીના ગ્રંથો લખવાની શક્તિ આવી જાય હા, એટલું ખરૂં કે તેઓએ જૈન અને બીજાં દર્શનો સ્વતંત્રપણે અવલોકી એવો અનુભવ મેળવી લીધો કે બીજાને બોધ આપવાને ગ્રંથો પોતે લખી શકે.

ત્યારે બન્યું શું તે જોઇએ. હું આપને બતાવી ગયો છું કે સત્તરથી તે ઓગણીશ વર્ષની વયમાં તેઓ જાહેર રીતે એક અસાધારણ શક્તિવાળા પુરૂષ ગણાયા છે. તેઓએ જ્યારે સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષાનાં પુસ્તકો જોવા માંડયાં ત્યારથી તરતમાં તેઓને તે ભાષાઓનો પોતાની અસાધારણ સ્મરણ- શક્તિની મદદવડે પરિચય થઇ ગયો. ભાષાના પરિચયથી જે દર્શનો જોયાં તે દર્શનોનાં તત્ત્વો સહજમાં ગ્રાહ્ય થઇ ગયાં; અને પોતાની અસાધારણ મૂળ વિચારશક્તિના કારણે તે પરથી પોતાનાં નિર્ણયો તેઓએ કર્યાં. કોઇ પણ બહારની સહાયતા વિના તેમ વિસ્તીર્ણ વિચારવાતાવરણવાળા ક્ષેત્રમાં રહ્યા વિના આવા તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધીના વિચારો સમાજને સમજાવવા માટે લખ- વાની જેનામાં ત્રણ વર્ષના સમયમાં શક્તિ જણાઇ તે શું આ જન્મમાં મેળ- વેલી કહેવાય? જો પશ્ચિમ ભણીની દૃષ્ટિએ આવા પુરૂષને નામ આપવું હોય તો Genius શિવાય બીજું અપાય નહિ, અને આપણી પૂર્વ ભણીની દૃષ્ટિ- એ તેઓની શક્તિ વિષે બોલવું હોય તો એમ કહેવાય કે, તેઓને તે પૂર્વ જન્મના સંસ્કાર હતા. આ અસાધારણ શક્તિ કાંઈ તેર વર્ષે પછી દેખાઇ એમ નહોતું થયું. બાળપણમાજ તે જણાઇ આવી હતી. જ્યારે શ્રીમાન્ દશ અગીઆર વર્ષના હતા ત્યારે મોરબીના હાલ નામદાર મહારાજા ઠાકોર સાહેબ વવાણીએ પધારેલા, અને શાળાની પરીક્ષા લીધેલી. શાળામા એક

નાની રેકૉર્ધરશીપના જેવી મોનીટરશીપ કાઢવાની હતી. શાળાના શિક્ષકે પણ નામદાર મહારાજા સાહેબે પરીક્ષા લીધા બાદ પોતાના હાથે રીપોર્ટ બુકમાં લખ્યું કે "મેહેરબાનીએ બીજા છોકરા માટે ભલામણ કરી છે; પણ અમને રાયચંદ સૌથી હુશિયાર અને ચાલાક છોકરો લાગવાથી એને તે જગ્યા આપવાનો હુકમ કરીએ છીએ." શ્રીમાન્ના વર્ગના બીજા એક છોકરાને તે આપવા માટે માગણી કરેલી; શ્રીમાન્ રાજચંદ્ર પોતે પણ આને પુનર્જન્મના સંસ્કાર કહે છે. તેઓએ પોતાના એક અંગત લેખમાં કહ્યું છે કેઃ—

"લઘુવયથી અદ્ભુત થયો, તત્વજ્ઞાનનો બોધ;
એજ સૂચવે એમ કે, ગતિ આગતિ કાં શોધ.
જે સંસ્કાર થવા ઘટે, અતિ અભ્યાસે કાંઇ;
વિના પરિશ્રમ તે થયા, ભવશંકા શી ત્યાંય?"

સમાજનો ' આ વાત ઘણી લંબાણપૂર્વક મારે કહેવી પડી છે, પણ તેમ કરવા સિવાય બીજો કાંઈ ઉપાય નથી; કેમકે જો તેઓમાં અમુક અસાધારણ શક્તિઓ હતી એટલુંજ કહેવામાં આવે, તો સાંભળનારાઓને લાગે કે તેના પ્રશંસકો સ્તુતિ કરવા અર્થે અતિશયોક્તિઓ કરે છે: પરંતુ જો અસાધારણ શક્તિઓ અમુક રીતે હતી એવું બતાવવામાં આવે, તો તેની પ્રતીતિ થઈ આપણને આત્માનું અસ્તિત્વ ગમે કાળ છે, અર્થાત્ પુનર્જન્મ છે એવું માનવાને એક અગત્યનું કારણ મળે

જન્મવૈરાગ્ય.

"ગમે તેવા તુચ્છ વિષયમાં પ્રવેશ છતાં ઉજ્વલ આત્માઓનો સ્વતઃ વેગ વૈરાગ્યમાં ઝંપલાવું એ છે." હવે શ્રીમાન્ રાજચંદ્રનું નિર્દોષ પ્રકારના વિષયને વિષે પ્રવેશ છતાં વૈરાગ્ય વિષે ઝંપલાવું હતું કે નહિ તે જોઇએ. શ્રીમાન્ રાજચંદ્ર જ્યારે અવધાન કરતા હતા ત્યારે તેઓને અવધાનની ક્રિયામાં શીઘ્ર કવિતા કરવાનું સોંપવામાં આવતું, અને તેઓ તેને તેજ સમયે કોઇ પણ વિષય આપવામાં આવતો કે તેના ઉપર ચાલતી અવધાનક્રિયા દરમ્યાન કવિતા રચી આપતા. સોળ વર્ષની વયે આવા એક પ્રસંગે તેઓને "આકાશ પુષ્પ થકી વંધ્ય સુના વધાવી" એવા એક વિષયની પાદપૂર્તિ કરવાનું સોંપવામાં આવ્યું હતું. આવી પાદપૂર્તિ શીઘ્રપણે બનાવતાં તેઓએ એમ કહ્યું હતું કે,—

"સંસારમાં મન અરે ક્યમ મોહ પામે?
વૈરાગ્યમાં ઝટ પડયે ગતિ એજ જામે;
માયા અહો ગણી લહે દિલ આપ આવી;
આકાશપુષ્પ થકી વંધ્યસુતા વધાવી."

બીજા એક પ્રસંગે 'કાંકરા' જેવી તુચ્છ વસ્તુ ઉપર શીઘ્ર કવિતા કરવાનું સોંપવામાં આવ્યું હતું. તેના સંબંધમાં તેઓએ શીઘ્રપણે આ પ્રમાણે પદ કરી કહ્યું હતું કેઃ

"એમ સૂચવે કાંકરો, દિલ ખોલીને દેખ;
મનખા કેરા મુજ સમા, વિના ધર્મથી લેખ."

ત્રીજા પ્રસંગે 'રંગની પિચકારી' વિષે આ શીઘ્ર કવિતા કરી હતી.-

"બનાવી છે કેવી, સુઘડ પીચકારી સુઘવતી;
બધી જુઠી માયા, મનન કર એવું મનવતી;
નથી સારી મારી, ચટક સઉ શિક્ષા કથનમાં,
ઉરે ધારી જો જો, વિનય અરજી આ મથનમાં."

વૈરાગ્ય સંબંધીની કવિતા કરી જાણવાથી વૈરાગ્યવાન માણસ હોય એમ એકાંત કહી શકાય નહિ. ઘણા જાને શૃંગારી હોય એવા કવિઓ પણ વૈરાગ્ય સંબંધીની કવિતાઓ બનાવે છે; પરંતુ સૂક્ષ્મ દષ્ટિથી જોવામાં આવે તો કાવ્ય કરનારનો જે પ્રિય વિષય હોય તેનો કાંઇ પણ અંશ દષ્ટાંત વગેરેમાં આવ્યા વિના રહેતો નથી. આમ છતાં શ્રીમાન્ રાજચંદ્રને તેઓની કવિતા ઉપરથી આ જન્મ વૈરાગ્ય હતો એમ હું કહું છું તે વાત આપ સર્વે જરાક વિચાર કરશો તો પ્રતીત થશે. આપ જાણો છો

કે, અવધાન ક્રિયામાં જ્યારે કવિતા કે પાદપૂર્તિ કરવાનું કહેવામાં આવે છે ત્યારે જેવું કહેવામાં આવે કે તેવીજ ઝુપેથી કવિતા બનાવીને બોલવી પડે છે. મતલબ કે તેવા પ્રકારની કવિતા કરવા માટે વિચાર કરવાનો અવકાશ નથી હોતો. આવે સમયે ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણેના તુચ્છ અર્થાત્ નિર્જીવ પદાર્થોના સંબંધમાં જો કવિતા કરવાની હોય તેમાં વૈરાગ્યજ શા માટે આવવો જોઇએ; અને શૃંગાર કે અન્ય વિષય નહિ? સમાજનો! વૃત્તિની પરીક્ષા કેમ થઇ શકે તે સંબંધી એક દૃષ્ટાંત "કુમારપાળ પ્રબંધ" માં આપેલ છે. આ દૃષ્ટાંત શ્રીમાન્ રાજચંદ્રની વૈરાગ્ય વૃત્તિનો નિર્ધાર કરવા માટે ઘણું ઉપયોગી થઇ પડશે. આ દૃષ્ટાંત એવા પ્રકારનું છે કે, જૂદા જૂદા ધર્મના ઉપદેશકોમાંથી કોણ ખરેખરા અહિંસાના પોષક છે તે સિદ્ધ કરવાની તકરાર હતી. તેનો ન્યાય રાજસભા સમીપે આવ્યો. રાજાએ બધાની પરીક્ષા કરવા કવિતાની એક એવા મતલબની પાદપૂર્તિ આપી કે "આમજ કરતી એની એની કાજળવાળી આંખો શું જોઇ શક્યો નહિ." આ કવિતાની પાદપૂર્તિ બધા ધર્મના ઉપદેશકોને કરવાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું. કોઇએ એવી પાદપૂર્તિ કરી કે અમારી દૃષ્ટિ એના દેખાવ અવયવ ઉપર હતી, એટલે અમારી દૃષ્ટિ તેની કાજળવાળી આંખ ઉપર પડી નહિ; તો કોઇએ બીજા અવયવનું કારણ બતાવ્યું. જ્યારે જૈન સાધુએ એવા મતલબની પાદપૂર્તિ કરી કે "અનેક ત્રસ સ્થાવર જંતુની રક્ષામાં અમારૂં ચિત્ત હતું અને એવ સુમતિમાં અમારી દૃષ્ટિ હતી તેથી આ [illegible] રતની એવી કાજળવાળી આંખો [illegible] દેખાવ [illegible] થયા નહિ [illegible] આ પાદપૂર્તિ [illegible] એને ન્યાય આપ્યો [illegible]

સભાજનો ! શ્રીમાન્ રાજચંદ્રની સાથે મારે લગભગ પંદર વર્ષનો રિચય હતો; તથાપિ તેમાંથી સાતઆઠ વર્ષ, તો મારો તેમની સાથે વ્યવારમાં એક ભાગીદાર તરીકે સંબંધ રહ્યો હતો. અતિ પરિચય પરસ્પરનું હત્વ ઓછું કરે છે એમ દુનિયાનો અનુભવ છે; તથાપિ આપને મારે જણાવવું જોઇએ કે, તેઓની દશા એવી આત્મમય હતી કે, મારો ભક્તિાવ તેઓ પ્રત્યે દિનપ્રતિદિન વર્ધમાનતા પામતો ગયેલો. આપણામાંના જેઓ વ્યાપારી વર્ગના છીએ તેઓનો અનુભવ છે કે, વ્યાપારના પ્રસંગો એવા છે કે, ભાગીદારોના સંબંધમાં ઘણી વખત મતભેદ ઉત્પન્ન થાય છે; ટલીક વખત પરસ્પરના હિત અથડાય છે. આવો આપણો સર્વનો અનુભવ ત્ાં, મારે કહેવું જોઇએ કે, શ્રીમાન્ રાજચંદ્રની સાથે મારો ભાગીદારીનો ંબંધ જેટલાં વર્ષ રહ્યો તેમાં તેઓ પ્રત્યે અતિ પરિચયથી મને તેઓના ત્યે કિંચિત્ માત્ર ઓછા મહત્વનું કારણ ન મળ્યું, કે કોઈ દિવસ એક ીજાને વ્યવહાર સંબંધી જુદાઇ ન લાગી. આનું કારણ બીજું કંઈ નહિ, ણ તેઓની ઉચ્ચ આત્મદશાની જે છાપ અમારે વિષે પડતી હતી તેજ હતું. ારી તેઓની ઉત્તમોત્તમ દશાથી કેવી પૂજ્ય ભાવના થયેલી છે તે વાત ા પ્રસંગેજ હું કહેવા નીકળ્યો છું એમ નથી. "સ્વાનુભવ દર્પણ" ામના ગ્રંથથી આપ સર્વ પરિચિત છો. કેમકે તે ગ્રંથથી મારે જે સહન રવું પડયું છે તે સર્વ કોઇના જાણવામાં છે. આ "સ્વાનુભવદર્પણ" મેં ીમાનને અર્પણ કરેલ છે. આ અર્પણ હું અહીં આપને જણાવીશ તેથી ારી તેઓ પ્રત્યેની પૂજ્ય ભાવના પ્રથમથીજ કેવી છે તેનો આપને ખ્યાલ ાવશે. આ અર્પણપત્રિકા આ પ્રમાણે છેઃ—

પરમોપકારી પૂજ્ય શ્રીમદ્ રાયચંદ રવજીભાઇ,

જેમનાથી અધ્યાત્મમાર્ગના ભારી પ્રીતિ થ[illegible], જેમનો મમત્વનો આગ્રહ ટયો છે, હે[illegible] [illegible] દુઃખપર ઉદાસીનતા જેની અને જેમના સત્સંગના ભથી, [illegible] [illegible]ોએ ઘણા કાળનો દુરાગ્રહ ન[illegible], રાગદ્વેષ ઘટાડવાની ૃત્તિ આવી [illegible] એવા શાન્ત, દાન્ત, ધૈર્ય, ગાંભિર્યાદિ અનેક સદ્ગુણાૃત અંતરાત્મા! [illegible] આત્મા પરમાત્માના ઐક્યતાના [illegible], પ્રસંગના આવારને શ્રી [illegible] પ્રણીત, યથાર્થ માર્ગ જણાવનાર એવા પૂજ્યશ્રીને દારા ઉત્કૃષ્ટ [illegible] ઉપકારના સ્મરણાર્થે [illegible] યોગીક દેવના આશ્ર-ે લઇ [illegible] નિજ્યાના આશયોને [illegible] [illegible]ગીને મળતી ઢે એવી [illegible] માયા નિજ્યાને [illegible] [illegible] અને

સભાજનો! શ્રીમાન્ રાજચંદ્રની સાથે મારે લગભગ પાંચ વર્ષનો પરિચય હતો; તથાપિ તેમાંથી સાતઆઠ વર્ષ, તો મારો તેમની સાથે વ્યાપારમાં એક ભાગીદાર તરીકે સંબંધ રહ્યો હતો. અતિ પરિચય પરસ્પરનું મહત્વ ઓછું કરે છે એમ દુનિયાનો અનુભવ છે; તથાપિ આપને મારે જણાવવું જોઇએ કે, તેઓની દશા એવી આત્મમય હતી કે, મારો ભક્તિભાવ તેઓ પ્રત્યે દિનપ્રતિદિન વર્ધમાનતા પામતો ગયેલો. આપણામાંના જેઓ વ્યાપારી વર્ગના છીએ તેઓનો અનુભવ છે કે, વ્યાપારના પ્રસંગો એવા છે કે, ભાગીદારોના સંબંધમાં ઘણી વખત મતભેદ ઉત્પન્ન થાય છે; કેટલીક વખત પરસ્પરના હિત અથડાય છે. આવો આપણો સર્વનો અનુભવ છતાં, મારે કહેવું જોઇએ કે, શ્રીમાન્ રાજચંદ્રની સાથે મારો ભાગીદારીનો સંબંધ જેટલાં વર્ષ રહ્યો તેમાં તેઓ પ્રત્યે અતિ પરિચયથી મને તેઓના પ્રત્યે કિંચિત્ માત્ર ઓછા મહત્વનું કારણ ન મળ્યું, કે કોઈ દિવસ એક બીજાને વ્યવહાર સંબંધી જુદાઇ ન લાગી. આનું કારણ બીજું કોઈ નહિ, પણ તેઓની ઉચ્ચ આત્મદશાની જે છાપ અમારે દિલે પડતી હતી તેજ હતું. મારી તેઓની ઉત્તમોત્તમ દશાથી કેવી પૂજ્ય ભાવના થયેલી છે તે વાત આ પ્રસંગેજ હું કહેવા નીકળ્યો છું એમ નથી. "સ્વાનુભવ દર્પણ" નામના ગ્રંથથી આપ સર્વ પરિચિત છો. જેમકે તે ગ્રંથથી મારે જે સહન કરવું પડ્યું છે તે સર્વ કોર્ટના જાહેરાતમાં છે. આ "સ્વાનુભવદર્પણ" મે શ્રીમાન્‌ને અર્પણ કરેલ છે આ અર્પણ હું અહીં આપને જણાવીશ તેથી મારી તેઓ [illegible] છે તેનો આપને ખ્યાલ આવશે આ અર્પણપત્ર [illegible] છે—

પરમોપકારી પૂજ્ય શ્રીમદ્ રાયચંદ્ર રવજીભાઇ.

[illegible] , [illegible] તત્વનો આમદ ઢરેલો છે [illegible] અને [illegible] સાહેબત. લાગવા, અને [illegible] પરદેશથી. પ્રકાશ [illegible] ઇત્યાદિ અનેક સેવા[illegible] [illegible] સદ, રસરસ આવે [illegible] એવી [illegible] [illegible] બોધના [illegible] [illegible] [illegible] મળતી [illegible] અર્પણ [illegible]

પોતે વ્યાપાર વ્યવહારનું કામ કરતા, પણ તે તરફ તેઓની ભાવના કેવી હતી તે શ્રીમાને લખેલા બે ત્રણ પત્રો ઉપરથી જણાય છે. ૧૯૪૮ ની સાલમાં એક પત્રમાં પોતે જણાવ્યું છે કે, "હાલ અમે વ્યવહારિક કામ તો પ્રમાણમાં ઘણું કરીએ છીએ, તેમાં મન પણ પુરી રીતે દઈએ છીએ, તથાપિ તે મન વ્યવહારમાં ચોંટતું નથી. પોતાને વિષેજ રહે છે; એટલે વ્યવહાર બોજા રૂપ રહે છે."

સંવત્ ૧૯૪૯ ના પ્રથમ અશાડ વદ નો મુંબઈથી લખાયલો એક પત્ર અમારા વ્યાપારનું તથા તેઓની તે પ્રત્યેની વૃત્તિનું કાંઈક ભાન કરાવે છે.

"ગઈ સાલના માર્ગશીર્ષ માસમાં અત્રે આવવું થયું ત્યારથી ઉત્તરોત્તર ઉપાધિ વિશેષ વિસ્તાર થતો આવ્યો છે; અને ઘણું કરીને ઉપાધિયોગ વિશેષ પ્રકારે કરી ઉપયોગથી વેદવો પડયો છે. આ કાળ સ્વભાવે કરી તીર્થંકરાદિએ દુષમ કહ્યો છે તેમાં વિશેષ કરી પંચમે અનાર્યપણે યોગ્ય એવાં એવાં આવાં ક્ષેત્રો વિષે તે કાળ બળવાનપણે વર્તે છે. લોકોની આત્મપ્રત્યય યોગ્ય બુદ્ધિ અત્યંત હણાઈ જવા યોગ્ય થઈ છે. એવા સર્વ પ્રકારના દુષમ યોગને વિષે વ્યવહાર કરતાં પરમાર્થનું વિસરવું અત્યંત સુલભ છે; અને પરમાર્થનું અવિસરવું અત્યંત દુર્લભ છે. આનંદઘનજીએ ચૌદમા જિનના સ્તવનને વિષે કહ્યું છે તેમાં આવા ક્ષેત્રનું દુષમપણું એટલી વિશેષતા છે: અને આનંદઘનજીના કાળ કરતાં વર્તમાનકાળ વિશેષ દુષમ પરિણામી વર્તે છે. તેમાં જો કોઈ આત્મપ્રયત્નથી પુરુષને ભય યોગ્ય ઉપાય હોય તો તે એક માત્ર નિરંતર અવિચ્છિન્ન ધારાએ સત્સંગ ઉપાસવું એજ જણાય છે. [illegible] વર્ધમાનપણું છે એ [illegible] [illegible]

"[illegible]"

તો, વધારે યોગ્ય છે; તથાપિ તે વાત અલ્પકાળમાં બને એવું સૂઝતું નથી; અને જ્યાં સુધી તેમ ન થાય ત્યાં સુધી, તે ચિંતના મટવી સંભવતી નથી. "

" બીજો બધો વ્યવહાર વર્તમાનમાંજ મૂકી દીધો હોય તો તે બને એવું છે. બે ત્રણ ઉદય વ્યવહાર એવા છે કે, જે ભોગવ્યેજ નિવૃત્ત થાય એવા છે. અને કષ્ટે પણ તે વિશેષ કાળની સ્થિતિમાંથી અલ્પકાળમાં વેદી શકાય નહીં એવા છે; અને તે કારણે કરી મૂર્ખની પેઠે આ વ્યવહાર ભજ્યા કરીએ છીએ. કોઇ દ્રવ્યમાં, કોઈ ક્ષેત્રમાં, કોઇ ભાવમાં સ્થિતિ થાય એવો પ્રસંગ જાણે ક્યાંય દેખાતો નથી. કેવળ સર્વ પ્રકારનું તેમાંથી અપ્રબદ્ધપણુંજ યોગ્ય છે તથાપિ નિવૃત્તિ ક્ષેત્ર અને નિવૃત્તિકાળને, સત્સંગને અને આત્મવિચારને વિષે અમને પ્રતિબદ્ધ રૂચિ રહે છે. તે જોગ કોઇ પ્રકારે પણ જેમ બને તેમ થોડા કાળમાં થાય તેજ ચિંતના અહોરાત્ર વર્તે છે. "

બીજો એક પત્ર કે જે શ્રાવણ વદ ૫, ૧૯૪૯ નો લખેલો છે તે ઉપરથી આપણને તેઓની વ્યાપારાદિ પ્રવૃત્તિનો વિશેષ ખ્યાલ આવવા ઉપરાંત તેમની વૃત્તિનો ખ્યાલ આવશે. " ગઈ સાલના માગશર શુદ ૬ કે અત્રે આવવાનું થયું હતું, ત્યારથી આજ દિવસ પર્યંતમાં ઘણા પ્રકારના ઉપાધિ જોગ વેદવાનું બન્યું છે; અને જો ભગવત્ કૃપા ન હોય તો આ કાળને વિષે તેવા ઉપાધિ જોગમાં માથું ધડ ઉપર રહેવું કઠણ થાય. એમ થતાં થતાં ઘણી વાર જોયું છે; અને આત્મસ્વરૂપ જેણે જાણ્યું છે એવા પુરૂષને, અને આ સંસારને મળતી પાણ આવે નહીં, એવો અધિક નિશ્ચય થયો છે. જ્ઞાની પુરૂષ પણ અત્યંત નિશ્ચય ઉપયોગે વર્તતાં વર્તતાં ક્વચિત્ પણ મંદ પરિણામ પામી જાય, એવી આ સંસારની રચના છે. આત્મસ્વરૂપ સંબંધી બોધનો જો કે નાશ ન થાય, તથાપિ આત્મસ્વરૂપના બોધના વિશેષ પરિણામ પ્રત્યે એક પ્રકારનું આવરણ થવા રૂપ ઉપાધિ જોગ થાય છે. અમે તો તે ઉપાધિ જોગથી હજુ ત્રાસ પામ્યા કરીએ છીએ; અને તે તે જોગે હૃદયમાં અને દુઃખમાં મધ્યમવાચાએ પ્રભુનું નામ રાખી, માંડ કંઈ પ્રવર્ત્તન કરી સ્થિર રહી શકીએ છીએ. સમ્યક્ત્વને વિષે અર્થાત્ બોધને વિષે ભ્રાંતિ પ્રાયે થતી નથી; પણ બોધના વિશેષ પરિણામનો અનવકાશ થાય છે; એમ તો સ્પષ્ટ દેખાય છે; અને તેથી ઘણીવાર આકુળવ્યાકુળપણાને પામી ત્યાગને ભજતો હવો; તથાપિ ઉપાર્જિત કર્મની સ્થિતિને સમપરિણામે, અદીનપણે, અવ્યાકુળપણે વેદવી એજ જ્ઞાની પુરૂષનો માર્ગ છે;

ભજ્યો છે; એમ સ્મૃતિ થઇ સ્થિરતા રહેતી આવી છે; એટલે
આવની થની વિશેષ મુંઝવણ સમાપ્ત થની હતી. "

આખો દિવસ નિવૃત્તિના યોગે કાળ નહીં જાય ત્યાંસુધી સુખ રહે
તી અમારી સ્થિતિ છે. " આત્મા આત્મા, " તેનો વિચાર, જ્ઞાની
સ્મૃતિ, તેના મહાત્મ્યની કથા વાર્તા તે પ્રત્યે અત્યંત ભક્તિ, તેમના
આત્મચારિત્ર પ્રત્યે મોહ એ અમને હજુ આકર્ષ્યા કરે છે: અને
ભજીએ છીએ. પૂર્વકાળમાં જે જે જ્ઞાની પુરૂષના પ્રસંગો વ્યતીત
તે કાળ ધન્ય છે: તે ક્ષેત્ર અત્યંત અત્યંત ધન્ય છે. તે શ્રવણને,
સ્મૃતિ, અને તેમાં ભક્તિભાવવાળા જીવોને ત્રિકાળ દંડવત્ છે. તે
સ્વરૂપમાં ભક્તિ, ચિંતન, આત્મવ્યાખ્યાની જ્ઞાની પુરૂષની વાણી, અ-
ની કે માર્ગાનુસારી જ્ઞાની પુરૂષના સિદ્ધાંત, તેની અપૂર્વતાને પ્રણામ
ભક્તિએ કરીએ છીએ. અખંડ આત્મધુનના એકતાર પ્રવાહપૂર્વક તે
મને હજુ ભજવાની અત્યંત આતુરતા રહ્યા કરે છે: અને બીજી
આવાં ક્ષેત્રો, આવા લોક પ્રવાહ, આવા ઉપાધિ જોગ અને બીજા
ાર જોઇ વિચાર મૂર્છાવત્ થાય છે. ઇશ્વરેચ્છા ! "

શ્રીમાન્ રાજચંદ્રની ઓગ ણીસ વર્ષ પહેલાંથી તે તેઓનો ભક્તિ
પ્રયાણ વખે દેહોત્સર્ગ થયો. ત્યાંસુધીના જેટલા જેટલા તેઓના પત્રો,
લેખો મહદ્, સમાચ્છનો તમારી સમીપે પહેલ આ પુસ્તકમાં દાખલ
તેનો અનુક્રમે અભ્યાસ કરવાથી જણાય તેમ છે કે, તેઓની
દશા સમયે સમયે વર્ધમાન થતી ગઇ છે શ્રીમાન રાજચંદ્રે પોતાના
[illegible]
[illegible]
[illegible]

ય પિતાશ્રીજી:

[illegible]

[illegible] રાયચંદ [illegible]

મહાશય પ્રમુખ સાહેબ, અને સજ્જનો, વ્યાપાર અને
વતાં પણ તેઓનો લક્ષ્ય આત્મા બાજુ કેવો તીવ્રપણે હતો તે
આપ જોઈ શક્યા હશો. હવે હું તેઓના

તત્ત્વજ્ઞાનના અસાધારણ પરિચય

સંબંધી આપણી આગળ કેટલોક પ્રકાશ પાડવા પ્રયત્ન કરીશ. કે
વાદને માનનારા નથી, અથવા બીજા આકારે કહીએ તો જડવાદને
તેઓનું કહેવું, હું શરૂઆતમાં કવિ ગેટીના શબ્દો કહી ગયો તે
કે, જગત્‌ના ગુઢ રહસ્યનો નિર્ણય આવી શકવાનો સંભવજ નથ
નિમિત્તે પ્રયત્નો કરવામાં સમય વ્યતીત કરવો ન જોઈએ. આ જડવા
પૃથક્કરણ કરીએ, તો તેના કહેવાનો હેતુ એવો જણાયા વિના ન રહે
શોધન સંબંધીના પ્રયત્નમાં રહેનારાઓનો એક જાતનો ભ્રમ છે
ભ્રમના કારણે તેઓએ આ તત્ત્વજ્ઞાન અને ધર્મજ્ઞાનની જંજા
છે. તેઓની દૃષ્ટિ પ્રમાણે આજના ચરિત્ર નાયકની ગણના પણ
ભૂલનારાની ગણાય; પરંતુ જો આવા જડવાદને માનનારા શ્રીમ
અભ્યાસ કરે; તો તેઓને લાગ્યા વિના રહે નહિ કે, શ્રીમાન્ ભ્ર
થયા નહોતા; પણ જડવાદીઓ ભૂલમાં પડયા છે: કારણ કે જે
અવલંબન જડવાદીઓ લે છે તે વિચારોને શ્રીમાને અનુભવ
આત્મવાદને સ્વીકાર્યો છે. આપની સમીપે પડેલ આ ગ્રંથમાં
પોતાની અંગત ડાયરીઓ પ્રગટ થઈ છે. તેનો અભ્યાસ કરવાથ
વિના રહેશે નહિ કે, તેઓએ જગત્‌ના દરેક દરેક ગુઢ રહસ્યો
બાદજ આત્મવાદ સ્વીકાર્યો છે. શ્રીમાને સંવત્ ૧૯૫૬ ના
૧૫ એટલે પોતાના બાવીશ વર્ષની ઉમરાએ પોતાનુ જીવન ચરિ
biography) લખવાનું શરૂ કરેલુ, તેમાં તેઓએ જણાવ્યુ
વીશ વર્ષની વયમાં મેં અનેક રંગ આત્મા સંબંધમાં, મન સંબ
સંબંધમાં, તન સંબંધમાં અને ધન સંબંધમાં કર્યા છે. નાન
સૃષ્ટિ રચના, નાના પ્રકારના સંસારી મોજા, અનંત દુઃખનુ
અનેક પ્રકારે મને અનુભવ થયો છે. સમર્થ તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ
નાસ્તિકોએ જે જે વિચારો કર્યા છે તે જાતિના અનેક વિચાર
વયમાં કર્યા ...

એજ કૃતકૃત્યતા છે. એમાંથી બીજી પંચાતિમાં નહિ પડતાં, ધર્મની ા કાઢી નાખી, કોઇ ધર્મ માટે ન્યૂનાધિક કે શ્રદ્ધાભાવપણું રહ્યું ડો વખત ગયા પછી એમાંથી ઓરજ થયું. જે થવાનું મેં કલ્પ્યું તેમ તે માટે મારા ખ્યાલમાં હોય એવું કંઈ મારૂં પ્રયત્ન પણ નહોતું, ચાનક ફેરફાર થયો. કાંઈ ઓર અનુભવ થયો; અને જે અનુભવ અમાં લેખિત ન હોય, જડવાદીઓની કલ્પનામાં પણ નથી, તેવો ક્રમે કરીને વધ્યો, વધીને અત્યારે એક "તુંહિ તુંહિ" નો છે."

ડવાદીઓ આ ઉપરથી ખાત્રી કરી શકશે કે, વંશપરંપરા અથવા રિચિત ધર્મવાસનાનેજ આધીન થઈ શ્રીમાનની આત્મધર્મ ઉપર લી નહોતી; પરંતુ પોતાની સ્વતંત્ર વિચાર શક્તિએ જડવાદ સં- પૂર્ણપણે વિચારો પણ કર્યા બાદજ તે જડવાદનું મૂલ્ય તેઓએ ાં અલ્પ્યું હતું. આ સ્થળે કોઈ પાશ્ચાત્ય વિજ્ઞાનવિદ્યા અથવા Science શ્રય લેનારાઓ એમ કહે કે તેઓએ જડવાદ સંબંધીના જે વિચારો ા તે પૂર્વ ભણીની શૈલીએ કર્યા હશે; પરંતુ જો પશ્ચિમ ભણીની વિદ્યાની શૈલીએ જડવાદનો અભ્યાસ કર્યો હોત તો તેઓને પ્રતીતિ આત્મવાદ ભૂલભરેલો છે. આવા વિજ્ઞાનવાદીઓને માટે એ ખુલાસો છે કે પશ્ચિમનુ સાયન્સ એમ કહે છે કે, આ પ્રાણીરચના પરમાણુ tter) ની થયેલી છે, ને પરમાણુ શાસ્ત્ર સંબંધી શ્રીમાન્ રાજ- શ્ચિમના પરમાણુ શાસ્ત્રીઓને ખ્યાલ નથી તેવો ગંભીર પ્રકારનો વિ- યે હતો, કારણકે તેઓએ જે ધર્મનો અંતીમ આશ્રય લીધો છે તે ર્મમાં પરમાણુશાસ્ત્રના સંબંધમાં પશ્ચિમના સાયન્સે કરેલા સંશોધનો વિચાર કરેલો છે [illegible] ની રચના પરમાણુથી કોઈ કાળે [illegible] શકતા સાધ્ય નથી એ [illegible] શ્રીમાન રાજચંદ્રે, જે જે કર્યા છે તે તેમના "આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર" નામના પુસ્તક પરથા [illegible] [illegible] આશ્રય લેનારાઓને થશે

[illegible]નોના અવલોકન પછીજ જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતોનો સ્વીકાર.

શ્રીમાન રાજચંદ્રનુ એક જૈન કુટુંબમાં [illegible] આ ખાણ [illegible] ઉપરથી જૈન સિવાયના અન્ય દર્શનોના અનુસરનારાઓમાંથી કોઈ કહેશે [illegible] તેઓનો [illegible] તેમજ તેઓ જૈન વિચા-

બાલ્યાવસ્થામાં ફુરેલા તેથી ફરી તેઓનો અભિપ્રાય જૈનના સિદ્ધાંતો પ્રતે સ્થિરતા પામેલો હતો. પરંતુ જો તેઓએ અન્ય દર્શનો જોયાં હોત, તો તેમના વિચારો તેમને ફેરવવાનું કારણ મળત. આમ અન્ય દર્શનોના અનુસરનારાઓને શંકા થવા યોગ્ય છે; પરંતુ તે શંકાનું સમાધાન, સમાજનો, જ્યારે તેમની સમીપે મૂકવામાં આવશે ત્યારે તેઓ પોતાનો અભિપ્રાય ખાસ બદલ્યા વિના રહેશે નહિ એમ મારી ખાત્રી છે. પ્રથમમાં મારે કહી દેવું જોઈએ કે, તેઓના બાળપણમાં તેઓને જૈન ધર્મના સંસ્કારો થવાનાં નિમિત્તો નહોતાં. તેઓના પિતામહ લગભગ આઠાણું વર્ષનું વય ભોગવી પામેલા. તેઓના પિતામહ શ્રી કૃષ્ણની ભક્તિ કરતા હતા; અને શ્રીમાન્ રાજચંદ્રના બાલ્યાવસ્થામાં તેઓને પૌરાણિક શૈલીએ શ્રી કૃષ્ણની ભક્તિ સંબંધમાં સંસ્કારો પડેલા. શ્રીમાન્ રાજચંદ્ર પોતાના બાળપણના ધર્મ સંબંધીના સંસ્કારો વિષે કહે છે કે "મારા પિતામહ કૃષ્ણની ભક્તિ કરતા હતા. તેમની પાસે તે વયમાં કૃષ્ણકીર્તનના પદો મેં સાંભળ્યાં હતાં. તેમજ જુદા જુદા અવતારો સંબંધી ચમત્કારો સાંભળ્યા; જેથી મને ભક્તિની સાથે તે અવતારોમાં પ્રીતિ થઈ હતી. મેં બાળલીલામાં કંઠી બંધાવી હતી; નિત્ય કૃષ્ણના દર્શન કરવા જતો. વખતો વખત કથાઓ સાંભળતો; વારંવાર અવતારો સંબંધી ચમત્કારમાં હું મોહ પામતો; અને તેને પરમાત્મા માનતો; જેથી તેનું રહેવાનું સ્થળ જોવાની પરમ જિજ્ઞાસા હતી......ગુજરાતી ભાષાની વાંચન માળાના જગતકર્તા સંબંધી કેટલેક સ્થળે બોધ કર્યો છે તે મને દૃઢ થઈ ગયો હતો જેથી જૈન લોકો ભણી મારી બહુ જુગુપ્સા હતી. બનાવ્યા વગર કાંઈ પદાર્થ બને નહિ માટે જૈન લોકો મૂર્ખ છે તેને ખબર નથી. આવા પ્રકારના સંસ્કારો હતા. [illegible]

[illegible]

જૈન, સાંખ્યાદિ દર્શનોરૂપી માત્રોને સતત કસોટીએ ચડાવ્યા છે. સજ્જનો, તેઓની ડાયરીમાંથી નીચેનો ભાગ હું લઉં છું તે, આપ બરાબર વિચારી જોશો, તો જણાશે કે, તેઓએ જૈન તેમજ બીજાં દર્શનો બરાબર જોયા પછીજ જૈન દર્શનનો સ્વીકાર કર્યો છે. "પ્રત્યક્ષ અનેક પ્રકારનાં દુઃખને તથા દુઃખી પ્રાણીઓને જોઇને, તેમજ જગત્‌ની વિચિત્ર રચના જાણીને તેમ થવાનો હેતુ શો છે, તથા તે દુઃખનું મૂળ સ્વરૂપ શું છે, અને તેની નિવૃત્તિ કયા પ્રકારે થઇ શકવા યોગ્ય છે, તેમજ જગત્‌ની વિચિત્ર રચનાનું અંતર્સ્વરૂપ શું છે એ આદિ પ્રકારને વિષે વિચારદશા ઉત્પન્ન થઈ છે જેને એવા મુમુક્ષુ પુરૂષ તેમણે,-પૂર્વ પુરૂષોએ ઉપર કહ્યા તે વિચારો વિષે જે કંઈ સમાધાન આપ્યું હતું, અથવા માન્યું હતું, તે વિચારના સમાધાન પ્રત્યે પણ યથાશક્તિ આલોચના કરી, તે આલોચના કરતાં વિવિધ પ્રકારના મતમતાંતર તથા અભિપ્રાય સંબંધી યથાશક્તિ વિશેષ વિચાર કર્યો. તેમજ નાના પ્રકારના રામાનુજાદિ સંપ્રદાયનો વિચાર કર્યો. તે આલોચના વિષે અનેક પ્રકારે તે દર્શનના સ્વરૂપનું મથન કર્યું. પ્રસંગે પ્રસંગે મથનની યોગ્યતાને પ્રાપ્ત થએલું એવું જૈન દર્શન તે સંબંધી ઘણા પ્રકારે જે મથન થયું તે મથનથી તે દર્શનની સિદ્ધિ થવા પૂર્વાપર વિરોધ જેવા લાગે છે, એવાં નીચે લખ્યાં છે તે કારણો દેખાયાં."

આ ઉપરથી સજ્જનો, આપ જોઇ શકશો કે જૈન તેમજ બીજાં દર્શનો કે સંપ્રદાયોના સ્વરૂપ સંબંધી આલોચના કર્યા બાદ તેમજ જૈન દર્શનમાં પરસ્પર વિરોધ જેવાં લાગે છે તે કારણોના યોગ્ય સમાધાન પછીજ તેઓએ જૈન ધર્મનો પણ સ્વીકાર કર્યો છે. જૈન સિવાયના અન્ય દર્શનોને અનુસરનારા કોઈ શકશે કે જૈનના વિશેષ પરિચયના કારણેજ અથવા અન્ય દર્શનોના સ્વરૂપ નહિ અવલોકવાથી શ્રીમાન્ રાજચંદ્રે જૈન ધર્મના તત્વાર્થની પ્રતીતિ કરી છે એવું કિંચિત્ માત્ર પણ નથી. આજ વાતની પુષ્ટિમાં એક અપૂર્ણ સ્થિતિમાં મળી આવેલો પત્ર અહીં મૂકું છું. જે શ્રીમાનની સર્વ દર્શનો પ્રતિ સમદૃષ્ટિ હતી તેમજ કોઇ પણ દર્શન પ્રતિ સહેજ પણ રાગબુદ્ધિ નહોતી, એમ જણાશે.

"અમારા ચિત્તને વિષે વારંવાર એમ આવે છે, અને એમ પરિણામ સ્થિર રહ્યા કરે છે કે, જેવો આત્મકલ્યાણનો નિર્ધાર શ્રી વર્દ્ધમાન સ્વામીએ, કે શ્રી ઋષભાદિએ કર્યો છે તેવો નિર્ધાર બીજા સંપ્રદાયને વિષે નથી. વેદાંતાદિ દર્શનોનો લક્ષ આત્મજ્ઞાન ભણી અને સંપૂર્ણ મોક્ષ પ્રત્યે જતો જોવામાં આવે છે, પણ તેનો યથાયોગ્ય નિર્ધાર સંપૂર્ણપણે તેમાં જણાતો નથી,

રૂપ સંપૂર્ણ અવિરોધી હોવાયોગ્ય છે એમ પોતાનો અનુભવ બતાવે છે, પરંતુ સંપૂર્ણ અવિરોધી એમ પોતે કહેતા નથી, કેમકે તેઓ એમ કહે છે કે, "હજી મને સંપૂર્ણ આત્માવસ્થા પ્રગટી નથી; અર્થાત્ મને જે સ્વરૂપે શ્રી વર્દ્ધમાન સ્વામી કે શ્રી ઋષભાદિ પરમપુરૂષોને કેવલજ્ઞાન અનુભવગોચર થયું હતું તે સ્વરૂપે અનુભવગોચર થયું નથી." કહેવાનો હેતુ એવો છે કે કોઈ પણ કારણથી કિંચિત્ માત્ર જૈન અથવા અન્ય દર્શનોના સ્વરૂપનો અન્યથા અથવા વિરોધ આકારે વિચાર બાંધતાં શ્રીમાનનો આત્મા અચકાતો હતો.

કોઈ એમ કહી શકે એમ તો છેજ નહિ, કે તેઓને ધર્મનો મમત્વ હતો અને તે કારણથી તેઓનું ચિત્ત જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતોને સત્યરૂપ સ્વીકારતું હતું. જો આપ તેઓના વિચારોનો અભ્યાસ કરો, તો જણાય કે તેઓના રોમમાં પણ કોઇ ધર્મનો કિંચિત્ માત્ર મમત્વ નહોતો. તેઓએ પગલે વારંવાર એજ ચર્ચા કરી છે કે, ધર્મનો મમત્વ નજ જોઇએ. તેઓનું એક પદ કે જેનો વિષય શ્રીમાન્ રાજ્યચંદના શબ્દોમાં કહીએ, તો "જગતમાં ભિન્ન-ભિન્ન મત અને દર્શન જોવામાં આવે છે તે દષ્ટિભેદ છે." તે પદ આપની સમીપ મુકું છું તે ઉપરથી આપ જોઇ શકશો કે, કોઈ પણ એમ કહેવાને તત્પર નહિ થાય કે, તેઓને ધર્મ સંબંધીનો મમત્વ હતો.

ભિન્ન ભિન્ન મત દેખીએ, ભેદ દષ્ટિનો એહ;
એક તત્ત્વના મૂળમાં વ્યાપ્યા માનો તેહ.
તેહ તત્ત્વરૂપવૃક્ષનું આત્મધર્મ જે મૂળ;
સ્વભાવની સિદ્ધિ કરે ધર્મ તેજ અનુકૂળ.

અર્થાત્ તેઓનો કહેવાનો આશય એવો છે કે, આત્માનો વસ્તુતઃ સ્વભાવ જે દ્વારાએ સિદ્ધ થાય તેજ ધર્મ પોતાનો અથવા પોતાને અનુકૂળ છે એમ સમજવું.

જૈનના "સ્થાનાંગ સૂત્ર"માં ધર્મ સંબંધીના જેટલા જેટલા મત અથવા અભિપ્રાયો ચાલે છે, તેનો સુખ્યપણે આઠ વાદમાં સમાવેશ કરેલો છે. આ આઠ વાદમાં જૈન, વેદાંત કે કોઇ પણ ધર્મ સબંધી અભિપ્રાય આવી જાય છે. એક સમયે એક જીજ્ઞાસુએ શ્રીમાન્ રાજ્યચંદને પ્રશ્ન કર્યો કે, (૧) સ્થાનાંગમાં આઠવાદી કહ્યા છે, તેમાં આપને તથા અમારે ક્યા વાદમાં દાખલ થવું? (૨) એ આઠ વાદથી કોઈ જૂદો માર્ગ આદરવા યોગ્ય હોય તો તે જાણવા સારૂ આકાંક્ષા છે? (૩) અથવા આઠે વાદીના માર્ગનો સરવાળો કરવો એજ માર્ગ છે, કે શી રીતે? અથવા તે આઠ વાદીના સરવાળામાં કાંઇ ન્યૂનાધિકતા કરી માર્ગ ગ્રહણ કરવો યોગ્ય છે અને છે તો શું?" આનો જે જવાબ

ારે, તેઓ ત્યારે જણુશે કે, અન્ય દર્શનોના પ્રણેતાઓ ઉપરજ નહિ, ત્ તે દર્શનોના ભક્ત તરફ તેઓનો અત્યંત પ્રશસ્ત રાગ હતો. હું આપની ોપે આ સંબંધમાં કેટલાક પત્રોમાંથી ફકરાઓ ટાંકું છું. સંવત્ ૧૯૪૭ । માગશર વદ ના એક પત્રમાં શ્રીમાને લખ્યું છે કે:—

" કબુબી અને કોળી જેવી જાતિમાં પણ માર્ગને પામેલા પોકા વાંમાં ા પુરુષો થઈ ગયા છે. તે મહાત્માઓની જનમંડળને અપિછાન ાને લીધે કોઈજ તેનાથી સાર્થક સાધી શક્યું છે. જીવને મહાત્મા પ્રત્યે હજ ન આવ્યો એ કેવી છબરી અદ્ભુત નિયતિ છે! એઓ સર્વ કંઇ રના જ્ઞાનને પ્રાપ્ત થયા નહોતા; પરંતુ તે ભાગ્યું તેમને બહુ સમીપમાં ું. એવા પુરુષો પ્રત્યે રોમાંચ બહુ ઉલ્લસે છે, અને જાણે નિરંતર તેવાની રણ સેવાજ કરીએ; એ એક આકાંક્ષા રહે છે. જ્ઞાની કરતાં એવા મુમુક્ષુ ર અતિશય ઉલ્લાસ આવે છે; તેનું કારણ એજ છે કે તેઓ જ્ઞાનીના રણને નિરંતર સેવે છે; અને એજ એમનું દાસત્વ અમારૂં તેના પ્રત્યે ત્વ થાય છે; તેનું કારણ છે. ભોજો ભગત, નિરાંત કોળી ઈત્યાદિ રુષો યોગી (પરમ યોગ્યતાવાળા) હતા."

શ્રીમાન્ રાજચંદ્રનો અભિપ્રાય તથા અનુભવ શ્રી જિન પ્રણીત વસ્તુ રૂપ યથાર્થ હોવાનો થયો હતો છતાં તેઓના વિચારોનું અવલોકન કર- ામાં આવે તો જણાયા વિના ન રહે કે તેઓએ અન્ય દર્શનો પ્રત્યે જે યતે ઉત્તમતા જોઈ છે ત્યાં તેનો પ્રશસ્ત રાગ દાખવ્યો છે, શ્રી ધીરાશ્રીક ોમાં ભક્તિનું માહાત્મ્ય ગાયું છે તે અદ્ભુત છે એટલે તેનો પ્રશસ્ત ામ તેઓએ કર્યો છે. નીચેના એક પત્ર પરથી આ વાતની પ્રતીતિ થશે, ેટલુંજ નહિ પણ વૈદિક સંપ્રદાયના અનુસરનારાઓ એમ કલ્પીશ નહિ શકી કે કે, શ્રીમાન્નું જૈન સિદ્ધાંતનું અંતીમ અવલંબન હતું એટલે તેઓએ દિક સંપ્રદાયોના સિદ્ધાંતોને યથાસ્થિતપણે અવલોક્યા નહોતા. આ પત્ર દિક અનુયાયીઓને પ્રતીતિ કરાવશે કે, જેણે વૈદિક વિચારોનો પરમ પ્રીતિ- ર્વક અભ્યાસ કર્યો હોય તેજ આવા વિચારો લખી શકે.

આપને મેં કહ્યો તે પત્રમાંથી નીચે પ્રમાણે ભાગ ટાંકું છું:—

" આજના પ્રભાતથી નિરંજન દેવની કોઈ અદ્ભુત અનુગ્રહના પ્રકાશી ે. આજે ઘણા દિવસ થયાં ઇચ્છેલી પરાભક્તિ કોઈ અનુપમ રૂપમાં ઉદય ાખી છે. ગોપીઓ, ભગવાન વાસુદેવ (કૃષ્ણચંદ્ર)ને મહીની મટુકીમાં ાંખી વેચવા નિકળી હતી એવી એક શ્રીમદ્ ભાગવતમાં કથા છે; તે સંગ આજે બહુ સ્મરણમાં રહ્યો છે. અમૃત પ્રવહે છે. ત્યાં સહસ્ર દળ

કમળ છે એ મહીની મટુકી છે; અને આદિ પુરૂષ તેમાં બિરાજમાન છે તે ભગવંત વાસુદેવ છે. તેની પ્રાપ્તિ સત્ય પુરૂષની ચિત્તવૃત્તિ રૂપ ગોપીને થતાં તે ઉપદેશમાં આવી જઇ બીજા કોઈ મુમુક્ષુ આત્મા પ્રત્યે "કોઈ માધવ લ્યો, હાંરે કોઇ માધવ લ્યો" એમ કહે છે, અર્થાત્ તે વૃત્તિ કહે છે કે, આદિ પુરૂષની અમને પ્રાપ્તિ થઈ; અને એ એકજ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે; બીજું કશુંય પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય નથી; માટે તમે પ્રાપ્ત કરો. ઉલ્લાસમાં ફરી ફરી કહે છે. "તમે તે પુરાણ પુરૂષને પ્રાપ્ત કરો; અને જો તે પ્રાપ્તિને અચળ પ્રેમથી ઇચ્છો તો અમે તમને તે આદિપુરૂષ આપી દઇએ. મટુકીમાં નાંખીને વેચવા નીકળ્યા છીએ; ગ્રાહક દેખી આપી દઇએ, કોઇ ગ્રાહક થાઓ. અચળ પ્રેમથી કોઇ ગ્રાહક થાઓ. વાસુદેવની પ્રાપ્તિ કરાવીએ." મટુકીમાં નાંખીને વેચવા નીકળ્યાનો અર્થ સહસ્ત્રદળકમળમાં અમને વાસુદેવ ભગવાન મળ્યા છે. મહીનું નામ માત્ર છે. આખી સૃષ્ટિને મથીને જો મહી કાઢીએ, તો માત્ર એક અમૃતરૂપ વાસુદેવ ભગવાનજ મહી નીકળે છે. એવું સૂક્ષ્મસ્વરૂપ તે સ્થૂળ કરી વ્યાસજીએ અદ્‌ભુત ભક્તિ ગાઇ છે. આ વાત અને આખું ભાગવત એ એકનેજ પ્રાપ્ત કરાવવા માટે અક્ષરે અક્ષર ભરપુર છે, અને તે (અ) મને ઘણા કાળ પહેલાં સમજાયું છે."

આ પ્રકારના અનેક લેખો અને વિચારો, સભાજનો, આપને શ્રીમાનના આપની સમીપ પડેલ ગ્રંથપરથી જણાશે. વૈદિક અનુયાયીઓ આ લખાણો જોયા પછી મારા ધારવા પ્રમાણે કહેવાનું મન નહિ કરે કે, શ્રીમાન રાજચંદ્રનો અભિપ્રાય જૈન માર્ગ પ્રત્યે હોઇ અન્ય સંપ્રદાયોના અભિપ્રાયો જોતા નહોતા.

હવે સજ્જનો, હુ શ્રીમાન્ રાજચંદ્રની અધ્યાત્મદશા સબંધમાં થોડાક વિચારો આપને જણાવીશ. હુ આપને બતાવી ગયો છુ કે, શ્રીમાનનો અભિપ્રાય એવો હતો કે, આત્મસ્વરૂપ જે પ્રકારે શ્રીજિને કહ્યુ છે તેજ પ્રમાણે હોવા યોગ્ય છે. વેદાન્ત, જૈન અને સાંખ્યાદિ દર્શનોમાંથી આત્મસ્વરૂપ કોણે પ્રરૂપેલ છે એ સબધીનો તેઓનો એક લેખ હુ પ્રથમ આપી ગયો છું. તે લેખનુ "વિચાર પૃથક્કરણ વિદ્યા" વડે જો પરીક્ષણ કરવામાં આવે તો તેઓને આત્માનુભવ થયેલો કે નહિ. અને થયો હતો તો કઇ હદ સુધી તેનો નિર્ણય થઇ શકે. તેઓએ તે લેખમા એમ કહ્યુ છે કે "વેદાંત જે પ્રકારે આત્મસ્વરૂપ કહે છે તે પ્રકારે સર્વથા વેદાંત અવિરોધપણું પામી શકતું નથી, કેમકે તે કહે છે તેજ પ્રમાણે આત્મસ્વરૂપ નથી; કોઇ તેમા મોટો ભેદ જોવામાં આવે છે. અને તે તે પ્રકારે સાંખ્યાદિ દર્શનોને વિષે પણ ભેદ

જોવામાં આવે છે, અને તે પ્રકારે વેદવામાં આવે છે." આ ભાગ જે પત્ર ઉપરથી હું અહીં લઉં છું તે આખો પત્ર પ્રથમ આવી ગયો છે. જેમ સોનું ગાળવાની કળાવડે સોનું ગાળવામાં આવે છે તેમ વિચારપક્ષ-રણવિચારવડે તેઓના વિચારો ગાળી ગાળીને જોવામાં આવે, તો જણાય કે, શ્રીમાન્ રાજચંદ્રના એક રોમમાં પણ વેદાંતાદિ દર્શનો પ્રત્યે સહેજ પણ ન્યૂન ભાવ રાખવાની બુદ્ધિ નથી; તેમ જૈન દર્શન પ્રત્યે સહજ પણ પક્ષપાતભાવ રાખવાની ઇચ્છાજ નથી. આ વાત કહેવાનો હેતુ એ છે કે કોઇ એ લેખ વાંચીને એવા વિચાર ઉપર ન જાય કે તેઓનો જૈન દર્શન પ્રત્યે બિન્દુમાત્ર પણ પક્ષપાત હતો. મતલબ કે ઘણા લેખોની પેઠે આ લેખ તદન નિષ્પક્ષતાવાળો છે. આવો જે લેખ તેમાં તેઓ જે કહે છે કે, "વેદાંત જે પ્રકારે આત્મસ્વરૂપ કહે છે તે પ્રકારે સર્વથા વેદાંત અવિરોધપણું પામી શકતું નથી, કેમકે તે કહે છે તેજ પ્રમાણે આત્મસ્વરૂપ નથી. કોઇતિમાં મોટો ભેદ જોવામાં આવે છે, અને તે વેદવામાં આવે છે." તે વાતમાં બે વાક્યો ઉપર ખાસ મનન કરવા જેવું છે. પ્રથમ તો તેઓ જે એમ કહે છે કે "વેદાંતાદિ કહે છે તેજ પ્રમાણે આત્મસ્વરૂપ નથી" એમાં તેજ એમ કહી જે ભાર-વાળું વચન મૂક્યું છે તે તેઓનો તે પ્રકારનો અનુભવ બતાવે છે. જો પોતાને આ વાત અનુભવરૂપ ન થઇ હોત તો, તેઓ **"તેજ પ્રમાણે આત્મસ્વ-રૂપ નથી"** એવું અનુભવસૂચક ભારવાળું વચન કોઇ દહાડો પણ કાઢત નહિ. કેમકે તેઓનો અભિપ્રાય આજ પત્ર પરથી જણાય છે કે, પોતાને જેટલો અનુભવ થયો હોય તે કરતાં વિશેષ અનુભવ થયા છે એમ તેઓ કહે તેમ નથી [illegible] અનુભવ થયો છે એ વાતની વિશેષ [illegible]

પ્રતીતિ થવા છતાં શ્રી જિનના કહેવા આત્મસ્વરૂપને સંપૂર્ણ અવિરોધીજ છે એમ કહ્યું નથી. અહીં "જ" મૂકીને ભાર ન દીધો અને પ્રથમ જ્યારે "વેદાંતાદિ દર્શનો કહે છે તેજ પ્રમાણે આત્મસ્વરૂપ નથી" એ વાક્યમાં "જ" મૂકીને ભાર બતાવ્યો તે શું સિદ્ધ કરે છે? શ્રીમાન્ રાજચંદ્રને વેદાંતાદિ દર્શનો કહે છે તેજ પ્રમાણે આત્મસ્વરૂપ નથી. એવો અનુભવ થયેલો. જ્યારે જૈન કહે છે તે પ્રમાણે આત્મસ્વરૂપ છે એવો ચોક્સ હદ સુધી પ્રત્યક્ષ અનુભવ અને ચોક્સ હદ પછી પ્રત્યક્ષ અનુભવથી કંઇક ન્યૂન એવો અભિપ્રાય થયેલો; સજ્જનો, આપને હું આગ્રહ કરૂં છું કે, આ તેમજ તેઓના સર્વ લેખોનું મનન કરી આપ આપની મેળે શ્રીમાન્ રાજચંદ્રના સંબંધમાં અભિપ્રાય બાંધશો.

જૈનમાં મોક્ષ પર્યંત પહોંચવા માટે ચૌદ ગુણ સ્થાનકરૂપી ક્રમ ગોઠરવામાં આવેલ છે. આ ચૌદ ગુણસ્થાનકમાંથી પ્રથમના ત્રણ ગુણસ્થાનકો જ્યાં સુધી હોય છે ત્યાં સુધી પદાર્થોનું અને તેને લઇને આત્મા નામના પદાર્થનું સમ્યગ્ દર્શન થતું નથી. ચોથા ગુણસ્થાનકની જ્યારે પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારે જગતના કારણભૂત પદાર્થની સમ્યક્ પ્રતીતિ અથવા સમ્યગ્દર્શન થાય છે. જૈન શાસ્ત્રોએ સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યક્ચારિત્ર એ ત્રણ ગુણોની એકતા સંપૂર્ણપણે પ્રાપ્ત કરવી તેમાં કહેલ છે. આ ત્રણમાંથી પ્રથમ સમ્યગ્દર્શન તેના પાંચ ભેદ છે. મુખ્ય ભેદ; ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિક છે. અત્યારની જૈન માન્યતા એવી છે કે, આ કાળમાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ હોય નહિ; આ જૈન માન્યતા જો ઉત્સર્ગપણે હોય તો શ્રીમાન્ રાજચંદ્રે પોતાના સ્વાત્મ વૃત્તાંતોપયોગી પદમાં લખ્યું છે કે,–

ઓગણીસસેં સુડતાલીશે, સમકિત શુદ્ધ પ્રકાશ્યું રે.

તેમાં "શુદ્ધ સમકિત" નો અર્થ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ થઈ શકે; કારણકે શ્રીમાન્ રાજચંદ્રે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કોઈ સ્થળે કહ્યું નથી કે "શુદ્ધ સમકિત" નો "અર્થ ક્ષાયિક સમકિત" છે; પરંતુ તેઓના સંપૂર્ણ વિચારોના અવલોકન પછી એમ માનવાને કારણ મળે છે કે, તેઓને ક્ષાયિક સમકિત હોવું જોઇએ; આ કાળમા ક્ષાયિક સમકિત ન હોય એવી જૈન માનીનતા ઉત્સર્ગપણે હોય, અને અપવાદ માર્ગ રહી જતો હોય, તો શ્રીમાન્ રાજચંદ્ર ક્ષાયિક સમકિત જીવોની કોટિમાં આવી શકે. આ બાબતમાં હું લંબાણમાં ઉતરવા માંગતો નથી, કારણ કે એક તરફ જૈન શાસ્ત્રની માનીનતા ઉત્સર્ગપણે કે અપવાદપણે છે તેનો નિશ્ચય કરવો એ મુશકેલ છે, અને બીજી તરફથી શ્રીમાન્ રાજચંદ્રની દશા આભ્યંતર હોઈ તે સંબંધી અભિપ્રાય બાંધવાનું સાહસ કરવું

એ મારી શક્તિની બહારનું કામ છે. જૈન શાસ્ત્રની એક એવી આ
"સમકિત (અથવા સમ્યગ્દર્શન) પ્રાપ્ત થયા પછી જો વખી નાંખ
આવે, તો વધારેમાં વધારે પંદર ભવે મોક્ષ થાય છે." શ્રીમાન્
પોતાના ઉપર કહેલ સ્વાત્મ ધ્યાનોપયોગી પદમાં પોતાને કેટલા દે
કરવા પડશે તે વાત ઉપર ધ્યાન ખેંચ્યું છે. આ પદમાં જે બ
તમારૂં ધ્યાન હું ખેંચવા માગું છું તે ભાગ આ પ્રમાણે છેઃ—

"અવસ્ય કર્મનો ભોગ છે,
ભોગવવો અવશેષ રે;
તેથી દેહ એક જ ધારીને,
જાશું સ્વરૂપ સ્વદેશ રે."

તેઓનું આ કથન કોઇ પ્રત્યે તેઓએ લખેલા પત્રમાં કે કો
નથી; પરંતુ પોતાના જીવનના આદર્શરૂપ તેઓની ખાસ ત્રણ અ
કો રૂપી ત્રણ નોટો છે તેમાંથી લેવામાં આવેલ છે. આ નોટો
છે તેમજ આ સમયમાં મૂકવામાં આવેલ છે. આ નોટમાંથી કુ
આત્મા પોતેક ભાગ વાંચી સંભળાવીશ કે જે ઉપરથી આપ જો
કે આ નોટોમાં પોતાના સત્ય ગુણ દોષો અથવા ન્યૂનાધિક દશા પ્રમા
ચીતરેલ છે. જે ભાગ હું આપને સમજાવવા માગું છું તે

બીજો આત્મબુદ્ધિએ કરી રંજનપણે કરવામાં આવતો ભાવસ્વરૂપ. આત્મભાવે વિભાવ સંબંધી યોગ તેની ઉપેક્ષાજ શ્રેયભૂત લાગે છે. નિત્ય તે વિચારવામાં આવે છે. તે વિભાવપણે વર્તતો આત્મભાવ ઘણો પરીક્ષીણ કર્યો છે, અને હજી પણ તેજ પરિણતિ વર્તે છે. તે સંપૂર્ણવિભાવયોગ નિવૃત્ત કર્યા વિના ચિત્ત વિશ્રાંતિ પામે એમ જણાતું નથી; અને હાલ તો તે કારણે કરી વિશેષ ક્લેશ વેદન કરવો પડે છે, કેમકે ઉદય વિભાવ ક્રિયાનો છે; અને ઇચ્છા આત્મભાવમાં સ્થિતિ કરવાની છે. તથાપિ એમ રહે છે કે, ઉદયનું વિશેષ કાળ સુધી વર્તવું રહે, તો આત્મભાવ વિશેષ ચંચળ પરિણામને પામશે; કેમકે આત્મભાવ વિશેષ સંધાન કરવાનો અવકાશ ઉદયની પ્રવૃત્તિને લીધે પ્રાપ્ત ન થઇ શકે, અને તેથી તે આત્મભાવ કંઇ પણ અજાગૃતપણાને પામે. જે આત્મભાવ ઉત્પન્ન થયો છે, તે આત્મભાવપર જો વિશેષ લક્ષ કરવામાં આવે, વા અલ્પકાળમાં તેનું વિશેષ વર્ધમાનપણું થાય, અને વિશેષ જાગૃતાવસ્થા ઉત્પન્ન થાય; અને થોડા કાળમાં હિતકારી એવી ઉગ્ર આત્મદશા પ્રગટે; અને જો ઉદયની સ્થિતિ પ્રમાણે ઉદયનો કાળ રહેવા દેવાનો વિચાર કરવામાં આવે, તો હવે આત્મશિથિલતા થવાનો પ્રસંગ આવશે, એમ લાગે છે; કેમકે દીર્ઘકાળનો આત્મભાવ હોવાથી અત્યારસુધી ઉદયબળ ગમે તેવું છતાં તે આત્મભાવ હણાયો નહોતો; તથાપિ કંઇક કંઇક તેની અજાગૃતાવસ્થા થવા દેવાનો વખત આવ્યો છે. એમ છતાં પણ હવે કેવળ ઉદયપર ધ્યાન આપવામાં આવશે, તો શિથિલભાવ ઉત્પન્ન થશે. મૌન દશા ધારણ કરવી ? વ્યવહારનો ઉદય એવો છે કે, તે ધારણ કરેલી દશા લોકોને કષાયનું નિમિત્ત થાય, તેમ વ્યવહારની પ્રવૃત્તિ બને નહિ. ત્યારે તે વ્યવહાર નિવૃત્ત કરવો ? તે પણ વિચારતાં બનવું કઠણ લાગે છે, કેમકે તેવી કંઇક સ્થિતિ વેદવાનું ચિત્ત રહ્યા કરે છે. પછી તે શિથિલતાથી, ઉદયથી કે પરેચ્છાથી કે સર્વજ્ઞ દૃષ્ટિથી, એમ છતાં પણ અલ્પકાળમાં આ વ્યવહારને સંક્ષેપ કરવા ચિત્ત છે. તે વ્યવહાર કેવા પ્રકારે સંક્ષેપ થઇ શકશે ? કેમકે તેનો વિસ્તાર વિશેષપણે જોવામાં આવે છે. વ્યાપાર સ્વરૂપે, કુટુંબ પ્રતિબંધે, યુવાવસ્થા પ્રતિબંધે, દયા સ્વરૂપે, ઉદય સ્વરૂપે એ આદિ કારણે તે વ્યવહાર વિસ્તારરૂપ જણાય છે. હું એમ જાણું છું કે, અનંતકાળથી અપ્રાપ્તવત્ એવું આત્મ સ્વરૂપ કેવળજ્ઞાન કેવળ દર્શન સ્વરૂપે અંતર્મુહુર્તમાં ઉત્પન્ન કર્યું છે, તો પછી વર્ષ છમાસ કાળમાં આટલો આ વ્યવહાર કેમ નિવૃત્ત નહિ થઇ શકે ? માત્ર જાગૃતિના ઉપયોગાંતરથી તેની સ્થિતિ છે, અને તે ઉપયોગના બળને નિત્ય વિચાર્યેથી અલ્પ કાળમાં તે વ્યવહાર નિવૃત્ત થઇ શકવા યોગ્ય છે; તોપણ

તેહ સ્વરૂપને અન્ય વાણી તે શું કહે ?
અનુભવગોચર માત્ર રહ્યું તે જ્ઞાન જો.
અપૂર્વ અવસર એવો ક્યારે આવશે ?
ક્યારે થઈશુ બાહ્યાંતર નિર્ગ્રંથ જો.
એહ પરમપદ પ્રાપ્તિનું કર્યું ધ્યાન મે,
ગજા વગર ને હાલ મનોરથ રૂપ જો.
તોપણ નિશ્ચય રાજચંદ્ર મનને રહ્યો,
પ્રભુઆજ્ઞાએ થાશું તેજ સ્વરૂપ જો. અપૂ૰

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે, તેઓએ પોતાને વિષે સંપૂર્ણ આત્મજ્ઞાન પામ્યા પ્રકટી છે, એમ કોઈ દહાડે કહ્યું અથવા માન્યું નથી. હા, એટલું ખરું છે કે, તેઓને આત્મસ્વરૂપ અમુક મર્યાદા પર્યંત અનુભવગોચર થયું છે એમ તેઓના પ્રસંગે પ્રસંગે ઉચ્ચારેલા ઉદ્ગારો ઉપરથી જણાય છે. આ પંક્તિમાં "અનુભવગોચર માત્ર રહ્યું તે જ્ઞાન જો" એ વાત ધ્યાનમાં રાખી આ ભાષા પદનું પૃથક્કરણ કરવામાં આવે, તો તેઓનું અંતરંગ માનવું તે હિસાબે હતું એમ જણાય તેઓને અમુક મર્યાદા કરીને ગોવા કાઢવું જોઈએ. દરમ્યાન તેઓની અનંત ... એક ... આપણી પાસે પાંસે. [illegible] એમ જણાય [illegible]
અનંતકાળથી અપ્રાપ્ત એવું આત્મસ્વરૂપ કેવળ જ્ઞાન કેવળ

સ્થળે એ વાત સ્મૃતિમાં રહેવી જોઇએ કે, પોતાને ચારિત્રમોહ ગયા બાદ જે તેરમે ગુણસ્થાનકે વર્ત્તતું કેવળજ્ઞાન તે ઉત્પન્ન થવાનું શ્રીમાન્ રાજચંદ્રનું કહેવું જણાતું નથી. "દર્શનસ્વરૂપે" જે કહ્યું છે, તે ક્યા ગુણ સ્થાનકે સંભવે તેનો વિચાર સિદ્ધાંતવેત્તાઓજ કરી શકે.

શ્રીમાન્ રાજચંદ્રના સંબંધમાં કરેલા આ વિચારો આભ્યંતર દશાના હોઈ તે સંબંધમાં વિશેષ બોલવું એ પોતાના ગજા ઉપરાંતની વાત લાગે છે; માટે હું તે વિષયમાં વિશેષ બોલવા માંગતો નથી. સમાજનો, હું જૈનિયોને એટલુંજ અહીં જણાવવા માગું છું કે, તમો શ્રીમાન્ રાજચંદ્ર અને તેના જીવનનો સંપૂર્ણપણે અભ્યાસ કરો; અને જો તમારી ખાત્રી થાય કે, તેઓ ભગવાન્ મહાવીરાદિ મહાત્માઓએ નિરૂપણ કરેલ આત્મસ્વરૂપને ચોક્કસ હદે પહોંચેલા હતા, તો શ્રી મહાવીરાદિ મહાત્માઓએ નિરૂપણ કરેલ આત્મસ્વરૂપ યથાયોગ્ય હોઇ આજના કાળમાં પણ તેવા સ્વરૂપને પામી શકાય છે, એવું જેઓ જૈનદર્શનના સિદ્ધાંતોથી પરિચિત નથી તેઓને તમે શ્રીમાનના ઉદાહરણથી પ્રતીત કરાવી શકશો. પણ આવી બુદ્ધિ આપણા વર્તમાન જૈન સમાજને સુઝે એવાં હજુ આપણાં સુભાગ્ય હોય એમ મને લાગતું નથી. તેનાં ઘણાં કારણો છે. જે કારણો હું આ નિબંધનો ઉપસંહાર કરતી વખતે બોલીશ. હવે, જૈન માર્ગની અનેક મતમતાંતરોવાળી સ્થિતિ થઈ ગઇ છે, અને તેવી સ્થિતિના કારણે ભગવાન્ મહાવીરાદિ પુરૂષોએ પ્રરૂપેલ મૂળ જૈન માર્ગથી સમાજ કેટલી દૂર થઇ ગઈ છે તેનું જૈન સમાજને ભાન કરાવી જૈન માર્ગનો પુનરૂદ્ધાર કરવા સંબંધી તેમની જે પરમ ઇચ્છા હતી તે સંબંધી થોડુક જણાવીશ. શ્રીમાન્ રાજચંદ્ર વર્તમાન જૈન સમાજની સ્થિતિ માટે કેવો અભિપ્રાય ધરાવતા હતા તે પ્રથમ જાણવું ઉપયોગી થઈ પડશે. તેઓ અત્યારની સ્થિતિનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે કહે છેઃ—

સ્વપર પરમોપકારક પરમાર્થમય સત્ય ધર્મ જયવંત વર્તો.

(૧) આશ્ચર્યકારક ભેદ પડી ગયા છે.

(૨) ખંડિત છે.

(૩) સંપૂર્ણ કરવાનું સાધન દુર્ગમ્ય દેખાય છે.

(૪) તે પ્રભાવને વિષે મહત્ અંતરાય છે.

(૫) દેશ કાળાદિ ઘણાં પ્રતિકૂળ છે.

(૬) વીતરાગોનો મત લોક પ્રતિકૂળ થઇ પડયો છે.

(૭) રૂઢીથી જે લોકો તેને માને છે તેના લક્ષમાં પણ તે પ્રતીત જણાતો નથી, અથવા અન્ય મતને વીતરાગોનો મત સમજી પ્રવર્ત્યે જાય છે.

સ્યાદ્વાદની રીતે ગણ્યા છતાંને તે માર્ગે મદદગાર થવા યોગ્ય થાય. દર્શનની રીતે વારસ છતાંને મદદ થાય. જો જિનને અભિમત માર્ગે નિરૂપણ કરવા યોગ્ય ગણવામાં આવે તો તે સંપ્રદાયના પ્રકારે નિરૂપણ થવો વિશેષ અસંભવિત છે, કેમકે તેની રચનાનું સાંપ્રદાયિક સ્વરૂપ થતું જણાય છે. દર્શનની અપેક્ષાએ કોઈક જીવને ઉપકારી થાય એટલો વિશેષ આવ્યો છે. જે કોઈ મોટા પુરુષો થયા છે તેઓ પ્રથમથી સ્વરૂપ (નિજમતિ) સમજી શકતા હતા, અને વાણી મહત્વપણાના બીજને પ્રાપ્ત [illegible] આત્મસ્વરૂપને પામ્યા રહેતા હતા. અથવા સ્વાભાવિક અવિરોધ જેવું [illegible] હતા."

સજ્જનો, આપ શ્રીમાનની આ વિચારણા ઉપરથી જોઈ શકશો કે, [illegible] પોતાને વિષે આવું પુરસ્કાર કરવાનું કાર્ય કરવાની શક્તિ પોતાની માનતા હતા, અને તેને સર્વોત્તમ આ વિચારણામાં [illegible] છે.

આ વિચાર તેઓને ક્યારથી થયો હતો જોઇએ તેનો કોઈક ખ્યાલ આપને અત્રે આપી ગયો છું. પરન્તુ તે વાત હવે કોઈક વિભાગીને અહીં [illegible] છું. જે [illegible] જગતના મોટા આશય [illegible] છે તે [illegible] તેઓએ "આધ્યાત્મિક [illegible]" [illegible] જણાય છે; કેમકે તેમાં તેઓએ જે "[illegible]" [illegible] તે તેમની આ મહત્વાકાંક્ષાનું પ્રથમ ચિહ્ન [illegible] છે. તેઓની [illegible] આ મહત્વાકાંક્ષા [illegible] તેઓએ [illegible]

[illegible]

જૂદા માણસોએ તેવા પ્રયત્નો કરેલા તેના થોડાક દાખલાઓ હું આપની સમીપે મૂકીશ. એક જિજ્ઞાસુએ જ્યારે આ દિશામાં ઈશારો કરેલું ત્યારે તેઓને શ્રીમાને સંવત ૧૯૪૭ ના પોષ શુદ ૧૦ મે આ પ્રમાણે લખ્યું હતું:

"આપ પરમાર્થ માટે જે પરમ આકાંક્ષા રાખો છો તે ઈશ્વરેચ્છા હશે, તો કોઈ અપૂર્વ વાટેથી પાર પડશે. જેઓને બ્રાંતિથી કરી પરમાર્થનો લક્ષ મળવો દુર્લભ થયો છે, એવા ભારત ક્ષેત્રવાસી મનુષ્ય પ્રત્યે તે પરમ કૃપાળુ પરમ કૃપા કરશે. પરંતુ હમણાં ઘણો કાળ તેની ઈચ્છા હોય તેવું જણાતું નથી."

સંવત્ ૧૯૪૮ ના શ્રાવણ વદ ૧૪ ના એક પત્રમાં લખ્યું છે કે:—

"પરમાર્થ જેવા પ્રકારના સંપ્રદાયે કહેવો એ પ્રકાર જ્યાં સુધી ઉપાધિ જોગ પરિસમાપ્ત નહિ થાય ત્યાં સુધી, મૌનપણામાં અને અવિચાર અથવા નિર્વિચારમાં રાખ્યો છે, અર્થાત્ તે વિચાર હાલ કરવા વિષે ઉદાસપણું વર્તે છે." આ પ્રકારના અનેક સ્થળોએ જવાબ આપ્યા છે એટલુંજ નહિ, પણ તેઓનો એવો લક્ષ હતો કે, અને ત્યાં સુધી લોક પરિચયમાં પણ ન આવવું. પોતાનું નામ ઠામ પણ કોઈને ન આપવા માટે તેઓ તેમના પરિચયમાં આવનારાં માણસોને હમેશાં કહેતા રહેતા. તેમજ લખતા રહેતા. સંવત્ ૧૯૪૭ ના ભાદરવા વદ સાતમે લખાએલા તેઓના એક પત્રમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે " અમે જેવા મુમુક્ષુઓને પણ ક[illegible] નામપૂર્વક જણાવશો નહિ. [illegible] એવો [illegible] અમને [illegible] છે...ને આપે પણ લખી માફ [illegible] પણ [illegible] નથી તે પ્રત્યે પ્રમ[illegible]

પરિચયમાં આવા (વ્યાપારનો) પ્રસંગ રહ્યા છતાં, ધર્મ પ્રસંગે આવવું થાય, તે વિશેષ અંદેશા યોગ્ય જાણી, જેમ બને તેમ તે પરિચયથી-ધર્મ પ્રસંગને નામે-દૂર રહેવાનું ચિત્ત વિશેષપણે રહ્યા કરે છે. વૈરાગ્ય, ઉપશમનું બળ વધે, તે પ્રકારનો સત્સંગ-સત્શાસ્ત્રનો પરિચય કરવો એ, જીવને પરમ હિતકારી છે. બીજો પરિચય જેમ બને તેમ નિવર્તન યોગ્ય છે."

ભાવનગરવાળા ભાઇ કુંવરજી આણંદજીએ ભાવનગર તરફ આવવા માટે આમંત્રણ કરેલું; તેનો ઉત્તર સંવત્ ૧૯૫૧ ના કાગળમાં આ પ્રમાણે આપ્યો છે:—

"વિશેષ વિનંતિ કે, તમારૂં લખેલું પત્તું ૧ મળ્યું છે, તે તરફ આવવા સંબંધીમાં નીચે પ્રમાણે સ્થિતિ છે:—લોકોને અંદેશા પડે એવી જાતનો બાહ્ય વ્યવહારનો ઉદય છે, અને તેવા વ્યવહાર સાથે બળવાન નિર્ગ્રંથ પુરૂષ જેવો ઉપદેશ કરવો તે માર્ગનો વિરોધ કરવા જેવું છે; અને એમ જાણીને તથા તેના જેવાં બીજાં કારણોનું સ્વરૂપ વિચારી ઘણું કરીને લોકોને અંદેશાનો હેતુ થાય તેવા પ્રસંગમાં મારૂં આવવું થતું નથી. વખતે ક્યારેક કોઇ સમાગમમાં આવે છે, અને કંઈક સ્વાભાવિક કહેવાનું થાય છે. એમાં પણ ચિત્તની ઇચ્છિત પ્રવૃત્તિ નથી. પૂર્વે યથાસ્થિત વિચાર કર્યા વિના જીવે પ્રવૃત્તિ કરી તેથી આવા વ્યવહારનો ઉદય પ્રાપ્ત થયો છે; જેથી ઘણીવાર ચિત્તમાં શોચ રહે છે; પણ યથાસ્થિત સમ પરિણામે વેદવું ઘટે છે એમ જાણી ઘણું કરી તેવી વૃત્તિ રહે છે. આ વ્યાપારાદિ ઉદય વ્યવહારથી જે જે સંગ થાય છે, તેમાં ઘણું કરી અસંગ-પરિણામ વત્ પ્રવૃત્તિ થાય છે; કેમકે તેમાં સારભૂતપણું કંઈ લાગતું નથી. પણ જે ધર્મ વ્યવહારના પ્રસંગમાં આવવું થાય ત્યાં તે પ્રવૃત્તિ પ્રમાણે વર્તવું ઘટે નહીં. તેમ બીજો આશય વિચારી પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે તો તેટલું સમર્થપણું હાલ નથી. તેથી તેવા પ્રસંગમાં ઘણું કરીને મારૂં આવવું ઓછું થાય છે, અને એ ક્રમ ફેરવવાનું ચિત્તમાં હાલ બેસતું નથી. છતાં તે તરફ આવવાના પ્રસંગમાં તેમ કરવા કંઈ પણ વિચાર મેં કર્યો હતો, તથાપિ તે ક્રમ ફેરવતાં બીજા વિષમ કારણોનો આગળપર સંભવ થશે એમ પ્રત્યક્ષ દેખાવાથી ક્રમ ફેરવવા સંબંધીની વૃત્તિ ઉપશમ કરવી યોગ્ય લાગવાથી તેમ કરેલ છે; આ આશય સિવાય ચિત્તમાં બીજા આશય પણ તે તરફ હાલ નહીં આવવાના સંબંધમાં છે, પણ કોઇ લોક વ્યવહારરૂપ કારણથી આવવા વિષેનો વિચાર વિસર્જન કર્યો નથી. મારા આવવા, નહીં આવવા વિષેમાં જો કંઇ વાત નહીં ઉચ્ચારવાનું બને તો તેમ કરવા વિનંતિ છે."

જુદા જુદા ગૃહસ્થોએ આ રીતે શ્રીમાનને પરમાર્થ માર્ગનો પ્રકાશ કરવા વખતોવખત ઈચ્છા કરેલું; તથાપિ, તેઓએ પોતાની અંતીમ વૃત્તિ પરમાર્થ માર્ગનો પ્રકાશ બને, તો કરવા છતાં, જ્યાં સુધી પોતે ધારેલા સંજોગોમાં પ્રકાશ નહીં ત્યાં સુધી તેમ કરવાની ના પાડેલી. આનો હેતુ શો હશે જોએ એ વિચાર કરતાં મને તે હેતુ તેઓની ખાનગી ડાયરીમાંથી જણાયો. તેઓની ખાનગી ડાયરીમાં નીચે પ્રમાણે એક પ્રશ્નોત્તરરૂપ લેખ છે.

" પરાનુગ્રહ પરમ કારુણ્યવૃત્તિ કરતાં પણ પ્રથમ ચૈતન્ય જિન પ્રતિમા થા! ચૈતન્ય જિન પ્રતિમા થા! તેવો કાળ છે?

તે વિષે નિર્વિકલ્પ થા.

તેવો ક્ષેત્ર યોગ છે?

શોધ

તેવું પરાક્રમ છે?

અપ્રમત્ત શૂરવીર થા.

તેટલું આયુષ્યબળ છે?

શું લખવું? શું કહેવું?

અનન્ય ઉપયોગ કરીને ...

ૐ શાંતિ શાંતિ શાંતિ

આત્મ ...

આશય એવો જણાય છે કે, "પરાનુગ્રહ" અને "જિનની અર્હત દશાને" માટે આ 'કાળ' અનુકૂળ છે કે? તેનો ઉત્તર જે, આપ્યો છે કે "તે વિષે નિર્વિકલ્પ થા." તેનો આશય એમ સમજાય છે કે, વર્તમાનકાળ વિષે નિર્વિકલ્પ રહેવા જેવું છે, અર્થાત્ વર્તમાનકાળ આપક નથી. બીજો પ્રશ્ન જે કર્યો છે કે "તેનો ક્ષેત્રયોગ છે?" તેનો આશય એમ જણાય છે કે, તે ઇચ્છિત સ્થિતિને માટે ક્ષેત્ર અર્થાત્ ભૂમિ અનુકૂળ છે કે નહીં તેનો ઉત્તર જે આપ્યો છે કે "ગવેષ" અર્થાત્ "અવલોક" તે પરથી અસરળતા વિના કહી શકાય કે, ભૂમિ પોતાને પ્રતિકૂળ જણાય નથી. ત્રીજા પ્રશ્નમાં એમ જે કહ્યું કે તેનું 'પરાક્રમ' છે? તેનો આશય એમ જણાય છે કે, આવી ઇચ્છિત સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકે તેવું પોતાને વિષે સામર્થ્ય છે કે નહીં? તેનો ઉત્તર જે આપ્યો છે કે "અપ્રમત્ત શરીર થા!" જે એમ દર્શાવે છે કે "જે પ્રમત્ત ભાવ છે તે કાઢ, શરીરના" શમ, તો "પરાક્રમ" પણ છે. અર્થાત્ આ ત્રીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર પણ "હકાર" આપ્યો છે. ચોથો પ્રશ્ન જે કર્યો છે કે, "તેવું આયુષ્યબળ છે કે" તેનો હેતુ એમ જણાય છે કે શ્રીમાન્ પોતે ઇચ્છેલી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકે તેવું આયુષ્યબળ ધરાવે છે કે નહીં તે પોતાના મનમાં વિચારે છે. તેનો ઉત્તર જે આપ્યો છે કે "શું લખવું? શું કહેવું? અંતર્મુખ ઉપયોગ કરીને જો." તે પરથી એમ ન કહી શકાતા યોગ્ય છે કે તે "હકાર" માં અથવા "નકાર" માં છે. જે કહી શકાય તે એટલું જ છે કે તે ઉત્તર 'મૌનસ્થિતિ' માં છે. જો આ પ્રકરણ સત્ય હોય તો પ્રથમ ત્રણ પ્રશ્નોના ઉત્તર "હકાર" માં છે, અને ચોથો "આયુષ્યબળ" સંબંધીનો પ્રશ્ન મૌન સ્થિતિમાં છે અર્થાત્ [illegible] સ્થિતિ આયુષ્યબળ સંબંધી વર્ણનને જણાય છે.

આ ઉપરથી વર્ણનોએ [illegible] [illegible]

૬૩, [illegible] વર્ણનોનો અભિપ્રાય શું [illegible] જણાય છે. [illegible] અને [illegible] વર્ણનોનો અભિપ્રાય શું હતો તે જણાશે, અને [illegible] વર્ણનોનો અભિ[illegible] શું હતો તે જણાશે.

[illegible] ૧૯૪૩ ના [illegible]

ન હોય, તો જ્ઞાન શુષ્ક કહેવાય છે; તેમજ ક્રિયા હોય અને જ્ઞાન ન હોય તે ક્રિયા શુષ્ક કહેવાય છે. જૈનસમાજમાં અત્યારે ઘણુંખરૂં આવી સ્થિતિ થઇ ગયેલી જોઈ શ્રીમાન્ રાજચંદ્રે તે સંબંધમાં સમાજનું ધ્યાન ખેંચવા માટે પ્રયત્ન કર્યો છે; પણ દીલગીરી, તથા આશ્ચર્ય જેવું છે કે, જેમ શ્રીમાન્ આનંદઘનજી જેવા પ્રબળ આત્મજ્ઞાનીને તે સમયના લોકોમાંથી કેટલાકે એમ માની લીધા હતા કે, આનંદઘનજી મહારાજ અધ્યાત્મી હોઇ ક્રિયાનું ઉત્થાપન કરે છે, તેમજ કેટલાકે પોતાના મતાંધપણાને લઇને તેઓને એવા ખોટા આકારમાં ચીતરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો કે, આનંદઘનજી મહારાજ ક્રિયાના નિષેધક હતા; તેવીજ રીતે હમણાં શ્રીમાન્ રાજચંદ્રના સંબંધમાં કેટલેક સ્થળે કામ લેવામાં આવતું જોવામાં આવે છે. જે જોઇ દુઃખ થાય છે. જેઓને પોતાના કુળધર્મના વહિવટદારોમાંજ મમત્વ બંધાઈ ગયું છે તેઓ બિચારા તેઓને જે રીતે તેવા વહિવટદારો તરફથી ચિત્ર બનાવવામાં આવે છે, તેવું માની લે છે; પરંતુ તેઓ જોઇ શકતા નથી કે, કાંતો તેઓ પોતાને પ્રાપ્ત થયેલ લોકરૂઢ સંસ્કારોને લઇને, અને કાંતો પોતાના મહાત્મ્યમાં ઘટાડો થવાનો ભય જાણી આવું નહીં ઇચ્છવા યોગ્ય ચિત્ર બતાવે છે. મહાશય પ્રમુખ સાહેબ, આપે શ્રીમાન્ રાજચંદ્રના વિચારો અવલોક્યા હશે, અને આપને પ્રતીતિ થઇ હશે કે, તેઓનો સંપૂર્ણ ઉપદેશ એજ છે કે જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બન્ને યુગપદ ભાવે જોઇએ; અને તેમ છતાં જે પ્રકારના સંસ્કારો શ્રીમાન્ આનંદઘનજી પ્રત્યે થતા હતા તે પ્રકારના સંસ્કારો શ્રીમાન્ રાજચંદ્ર પ્રત્યે થવાનું કોઈ કોઇ સ્થળેથી થયું છે. આવા પ્રકારનુ અન્યથા ચિત્ર બનાવવામાં આવે, તેથી હું એમ માનું છુ કે શ્રીમાન્ રાજચંદ્રના આત્માને, તો કાંઇ નુકશાન નથી થયુ અને નથી થવાનુ, પરતુ જે નુકશાન થાય છે તે તેવા પ્રયત્ન કરનારના આત્માને અને ધર્મવહિવટદારોની સમાજને થાય છે; કારણ કે આપ સારી રીતે માહીત હશો કે, આપણી ઉપદેશની જુની શૈલીએ ધર્મના સંસ્કારો નવી પ્રજાને ગ્રાહ્ય ઘણું કરી થતા નથી; જ્યારે શ્રીમાન્ રાજચંદની શૈલીથી જેઓને પશ્ચિમ બાજુના જડવાદનો પરિચય છે તેના પ્રત્યે પણ ધર્મ સબંધીના સંસ્કારો થાય છે. મારો વિષય મારાથી ઘણા વિસ્તારવાળો થઇ ગયો છે એટલે અહી હવે વધારે લેખો શ્રીમાનના લેખોમાંથી ટાંકવા માંગતો નથી; પરંતુ આપણા હિંદીઓની હાડમારી માટે જાતિદુઃખ ભોગવી દક્ષિણ આફ્રિકામાં જે પુરૂષ–શ્રીયુત મોહનદાસ ગાંધી બેરીસ્ટર લડત ચલાવી રહ્યા છે તેઓ પ્રત્યે શ્રીમાને લખેલા પત્રો તરફ આપનું ધ્યાન ખેંચુ છુ. આપ તે લેખો વાંચી જોશો, અને પછી આપ

તેઓ તેનો ખુલાસો કરવાને નિષ્ફળ થવા જોઈએ. જો કોઈ પણ ફળિભૂત થાય તો તે આત્મવાદીઓજ છે; કારણ કે આત્મવાદને માનનારાઓ આત્માનું નિત્યત્વ સ્વીકારે છે, અર્થાત્ આત્મા નિત્ય હોઇ શ્રીમાન્ રાજચંદ્ર આત્મવાદનું સત્યત્વ ઠરાવવા માટે પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણરૂપ હતા તો તે અયોગ્ય કહેવાશે? અને જો અયોગ્ય ન કહેવાય, તો હું જે કહું છું કે શ્રીમાન્ રાજચંદ્રના દૃષ્ટાંતથી આત્મવાદને માનનારાઓએ તેમને માટે અભિમાન ધરવું જોઇએ તે શું યોગ્ય નથી?

આત્મવાદીઓ પછી જૈનિયોએ અભિમાન ધરવા જેવું છે. જો ખરૂં પૂછો તો જૈનિયોએ સર્વ કરતાં વિશેષ અભિમાન ધરવા જેવું કારણ છે. તેઓ જૈન શિવાયની અન્ય સૃષ્ટિને બતાવી શકે કે, અમારે વિષે એક પુરૂષ થઈ ગયા છે કે, જે પુરૂષની શક્તિઓ જાહેર રીતે મહાન્, ચમત્કારિક, અદ્‌ભુત અને અસાધારણ હતી એમ સ્વીકારાએલ છે. તેણે સમર્થમાં સમર્થ નાસ્તિકો વિચાર બાંધે તેવા પ્રકારના વિચારોની વિચારણાથી માંડી સર્વ દર્શનોના સિદ્ધાંતોનું અવલોકન કેવળ નિષ્પક્ષપાત બુદ્ધિએ, તેમજ જૈન માર્ગમાં મમત્વ રાખ્યા વિના કરી શ્રી જિનોએ પ્રણીત કરેલ આત્મસ્વરૂપ અને વિશ્વવ્યવસ્થાનું સ્વરૂપ સ્વીકારેલ છે. શ્રી જિનના સિદ્ધાંતની વિશેષ પુષ્ટિ અર્થે શ્રીમાન્ રાજચંદ્રનું પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ આપવાનું જૈનિયોને એક ઉત્તમ કારણ શું નથી મળતું? અને જો મળતું હોય તો તે બાબતમાં જૈનિયોએ અભિમાન ધરવા જેવું નથી? મારી સાથે દરેક વિચારવાન માણસ કબુલ થશે કે, જૈનિયોને પોતાના માર્ગની વિશેષ દૃઢતા કરનારૂં આના કરતાં વધારે નિમિત હાલના સમયમાં ભાગ્યેજ મળે તેમ છે, પરન્તુ પ્રસિદ્ધ લેખક બર્ક કહે છે તે પ્રમાણે દુનિયા ૫૦ વર્ષ પાછળ છે, એટલે જૈનસમાજ શ્રીમાનની શક્તિની તરતમાં પીછાણ કરશે એમ મને લાગતું નથી; મતલબ કે જે સમાજમાં જ્યારે જ્યારે કોઇ અસાધારણ પુરૂષ થાય છે અને તે તેના વિચારો સમાજને વિશેષ વિચારપૂર્વક અને સ્વતંત્ર બુદ્ધિએ બતાવે છે ત્યારે સમાજ તેને સહન કરી શકતી નથી; કારણ કે સમાજને લાગે છે કે, તે અમારા વિચારોથી બીજા કોઇ પ્રકારે પ્રતિપાદન કરે છે; પરન્તુ જો વિચાર સહિષ્ણુતા રાખી વિચારે તો જણાય કે તે પુરૂષ તમારા વિચારોથી અન્યથા કહેતો નથી; પરન્તુ તમારા વિચારોની ઉત્તમતા કેમ લાગે તેમ કરવાનો તેમનો પ્રયત્ન છે. પણ આવી બુદ્ધિ સમાજમાં ક્યારે થાય, કે જ્યારે રૂઢીબદ્ધ વિચાર વાતાવરણને બદલે સ્વતંત્ર પરંતુ પવિત્ર વિચાર વાતાવરણ સમાજમાં આવે.

આ વિષય પૂર્ણ કરતાં કરતાં શ્રીમાન્ રાજચંદ્રનું આત્મભાન બતાવના
એક ઉપરનું કારણ આપને જણાવ્યા વિના રહી શકતો નથી. શ્રીમાન્
સારા આરોગ્ય વખતે દેહનું મૂળ વજન લગભગ ૧૩૮ રતલ હતું. તે ઘટ
ઘટીને માત્ર ૪૩-૪૪ રતલ રહ્યું હતું. ત્યારે દેહોત્સર્ગ પહેલાં અગીઆર દિવસે
નીચે પ્રમાણે શ્રી જિન ભગવંતનું સ્વરૂપ બતાવ્યું હતું:—

ઇચ્છે છે જે જોગીજન, અનંત સુખસ્વરૂપ;
મૂળ શુદ્ધ તે આત્મપદ, સયોગી જિનસ્વરૂપ.
આત્મસ્વભાવ અગમ્ય તે, અવલંબન આધાર.
જિનપદથી દર્શાવિયો, તેહ સ્વરૂપ પ્રકાર.
જિનપદ નિજપદ એકતા, ભેદ ભાવ

સુખધામ સુમંત યદિ, દિનરાત્ર રહે તદ ધ્યાનમંદિ;
પ્રશાંતિ અનંત સુધામય જે, પ્રણમું પદ તે વર તે જય તે.

મજ્જનો, હું આ શ્રીમાન્ રાજચંદ્રના આધ્યાત્મિક જીવનને પૂર્ણ કર્યું. પૂર્ણ કરતાં મારે વિશેષ કાંઈ કહેવું નથી. એક વાત મારે એ કહેવાની છે કે, હું શરૂઆતમાં કહી ગયો હતો કે, તેઓનું જીવન એવા પ્રકારનું છે કે, ગમે તેટલું તેને સાદા આકારમાં કહેવામાં આવે, તોપણ તે બીજાઓને અતિશયોક્તિરૂપ લાગે તેમ છે. તેમજ બીજા જેઓને શ્રીમાન્ના સમાગમનો લાભ મળ્યો હતો તેને તો તેમની શક્તિઓ અને દયાના સંબંધમાં જે મહાત્મ્યબુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઇ હતી તેથી એમ લાગે છે કે તેમના સંબંધમાં "જે કાંઇ કહેવું તે, મુગાને સ્વપ્ન થયું હોય અને કહી શકે નહીં તેથી પશ્ચાતાપ કરે" તેના જેવું છે. હું આપની સમીપ કાંઇ કહી ગયો, તે આપમાંના જેઓને તેઓનો સમાગમ નહીં થયો હોય તેને કદાચ થોડુંઘણું અતિશયોક્તિરૂપ લાગશે; જ્યારે જેઓને. તેઓનો પરિચય થયો હતો તેઓને એમ લાગશે કે, મેં જગતના ડરથી તેઓની શક્તિઓ અને દયા હતી તેના કરતાં ઘણુંજ ન્યૂન કહી વિચાર સ્વાતંત્ર્ય દાખવ્યું નથી. બન્ને પક્ષો ગમે તેમ બોલે તેનો ખ્યાલ નહીં કરતાં હું કહુંછું કે, મને તેઓના સંબંધમાં વર્તમાન દેશ, કાળને અનુકૂળ કોઈ સમાજ તેનો લાભ થઇ શકે તેટલું કહેવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

જૈની શ્રોતાજનો! આ જયંતિ જેવા પ્રસંગને માટે તૈયાર કરેલો આ નિબંધ મનોહર લાંબો થયો છે; પરંતુ તે નિરૂપાયે થયો છે. આપે મારું કથન જે ધીરજ પૂર્વક સાંભળ્યું છે તે માટે ઉપકાર માની મારું સ્થાન બેસવાની રજા લઉંછું.

મી૦ ગોવિંદજી મૂળજી મેપાણી, બી. એ. એ આપેલું ભાષણ.

આનંદ મૂર્તિ નમદારોજ તથા ગુણાનુરાગી સજ્જનો!—આજના માંગ-લિક સમય માટે પવિત્ર ફરજ બજાવતાં હું આપની પાસે બે બોલ બોલ-વાની તક લઉં છું. [illegible] મારે [illegible] કે શ્રીમાન રાજચંદ્રના [illegible] હું માહિતગાર થયો નથી. તો પણ એ મહાપુરુષ અને હું [illegible] શા માટે જોઈએ છે એ વાત મારે આપને

મધ્યસ્થતાથી જોઇએ; અને એજ માટે અત્રે બોલવાનું પ્રયોજન છે. એ માટે પ્રથમ પૂજ્યશ્રીના લેખોપરથી હું શું બોધ પામ્યો છું તે આપને નિવેદન કરીશ; અને તે પછી એમના ચરિત્રનો હું યત્કિંચિત્ ખ્યાલ આપીશ, જે પરથી એ મહાત્માને મારા ગુરુ માનવાની બુદ્ધિ સકારણ ને વાસ્તવિક છે એ આપ સહેજે સમજી શકશો.

પૂજ્યશ્રીના લેખોનો જે થોડો ભાગ મેં વાંચ્યો છે તે પરથી તેમના ઉપદેશનો મુખ્ય સાર મને નીચે પ્રમાણે જણાયો છે:—

આત્મા છે, અને તે આ દેહાદિથી સદા ન્યારો છે, એવી દૃઢ પ્રતીતિ થવી એ વીતરાગમાર્ગમાં પ્રવેશ કરવાનું પ્રથમ પગથીયું છે. વર્તમાન કાળમાં એ પવિત્ર માર્ગે ચઢવાને અનુકૂળ સાધનોનો અત્યંત અભાવ છે, માટે વિશેષે કરીને સમ્યગ્ પુરુષાર્થ કરો. જ્યોર્જ હર્બર્ટ નામના એક કવિએ કહ્યું છે કે:-

Pitch thy behaviour low
thy projects high,
So shalt thou humble,
and magnanimous be

જે માણસ પોતાનું કલ્યાણ કરી શકતો નથી, પોતાનું કર્તવ્ય યથાર્થ રીતે સમજ્યો નથી, જેની રહેણીકહેણી એક થઈ નથી તેનાથી અન્યનું કલ્યાણ થઇ શકે એમ નથી એ દેખીતુંજ છે. પાંચપચીશ શાસ્ત્રના ગ્રંથો વાંચવાથી જે માણસ પોતાને જ્ઞાની વા પારંગત વા પૂર્ણ માને છે, અને બીજાને ઉપદેશ દેવા મંડી પડે છે તે પોતાની જવાબદારી સમજી શકો નથી. એ સંબંધે એમના નીચેના બે પદ બહુ વિચારવા યોગ્ય છેઃ-

સુખથી જ્ઞાન કથે અને, અંતર્ ન છૂટ્યો મોહ,
તે પામર પ્રાણી કરે, માત્ર જ્ઞાનીનો દ્રોહ.
નહિ દે તું ઉપદેશકું, પ્રથમ લેહિ ઉપદેશ,
સબસે ન્યારા અગમ હૈ, વો જ્ઞાનીકા દેશ.

આ સુધારાના જમાનામાં સુધારો કરવા વિષે ઘણુંય બોલાયું છે ને બોલાય છે, પણ ચારિત્રબળ વિનાનું બોલવું, જોઇએ તેવું ફળ આપતું નથી. માટે તેથી આગળ વધી, દરેક શુભચિંતકે શુદ્ધ વિચાર પ્રમાણે આચાર રાખવા-જાતિ દૃષ્ટાંત બેસાડવાની જરૂર છે.

હાલ ધાર્મિક શિક્ષણ વિષે ઘણો ઉહાપોહ કરવામાં આવે છે, પણ ધાર્મિક શિક્ષણ તે શુષ્ક ઉપદેશ નહિ-તેથી તો ઉલટી લાગણી બુઠ્ઠી થઈ જાય. જ્ઞાનપર અભાવ આવી દુર્લભબોધી થઈ જવાય-પણ દેવગુરૂની આજ્ઞાનુસાર પવિત્ર જીંદગી ગુજારવી એ છે. શુષ્ક ઉપદેશ આપવા કરતાં બાળપણથીજ વિદ્યાર્થીનું વર્તન પવિત્ર રાખવા પ્રત્યે લક્ષ આપો એમ ફ્રોબેલે પણ કહ્યું છે. હાલની કેળવણીની એ એક મોટી ખામી છે કે, જ્યારે વિચારમાં માણસ આગળ વધી જાય છે ત્યારે આચારમાં પાછળ રહી જાય છે. આ વિરોધ ટાળવા યોગ્ય છે.

જીવન ગાળવાની સર્વથી સહેલી ને સરળ રીત એ છે કે શાસ્ત્રાજ્ઞા પ્રમાણે જીંદગી ગુજારવી. એજ વાતનું પ્રતિપાદન મહાન શિક્ષણવેત્તા "ફ્રોબેલે" પણ કહેલ છે, અત્રે ફ્રોબેલનું નામ આપવાનું કારણ એજ કે જે વાતોને આપણે અશક્ય માનીએ છીએ તે અશક્ય નહિ પણ સુશક્ય છે એમ સર્વે તત્વચિંતકોને જણાયુ છે.

ત્રણે કાળમાં હોય એક, પરમાર્થનો પંથ;
પ્રેરે જે પરમાર્થને, તે વ્યવહાર સમંત.

વ્યવહાર ને પરમાર્થ વચ્ચે કદી વિરોધ હોઇ શકે નહિ. જે સામાન્ય માનીનતા પડી ગઈ છે કે પરમાર્થની વાતો વ્યવહારમાં કામ આવે નહિ

કષાયની ઉપશાંતતા, માત્ર મોક્ષ અભિલાષ;
ભવે ખેદ અંતર્ દયા, તે કહીએ જીજ્ઞાસ.

અનતો કાળ થયા ભાન વિના આપણે આથડીએ છીએ. તેમાં સામાન્ય ધર્મ કરણી પણ આપણે અનેક વાર કરી હશે. છતાં ભ્રમણ ટળ્યું નથી તેનું કારણ શું? અનાદિથી પડેલા અધ્યાસ પ્રમાણે, તત્ત્વ સમજ્યા વિના, નિજકલ્પનાએ, પોતાને ફાવે તેને ધર્મ માની સ્વચ્છંદે વર્તવું એજ.

પ્રભુ પ્રભુ લય લાગી નહીં, પડયો ન સદ્ગુરૂ પાય;
દીઠા નહિ નિજદોષ તો, તરીયે કૌણ ઉપાય?
અધમાધમ અધિકો પતીત, સકળ જગતમાં હુંય;
એ નિશ્ચય આવ્યા વિના, સાધન કરશે શુંય?

માટે આ અનાદિની મિથ્યા—અણસમજ દૃષ્ટિ ટાળી, વીતરાગના કથન પર નિઃશંક આસ્થા આણી, નવીન દૃષ્ટિએ, ઉપર્યુક્ત જિજ્ઞાસુવૃત્તિએ, માર્ગનું આરાધન કરો.

શ્રીમાને અનેક સ્થળે ખાસ ભાર આપીને કહ્યું છે કે સદ્ગુરૂ યા સત્સંગનો યોગ થયાવિના સ્વચ્છંદ ટળી શકતો નથી,—આત્મબોધ યથાસ્વરૂપ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી; અને તે કેવળ સત્ય છે. વીરપરમાત્માએ પણ એમજ કહ્યું છે. ખુદ નમસ્કાર મંત્રનું પણ એજ રહસ્ય છે. તેમાં પ્રથમ પદે તેરમા ગુણસ્થાનકે એવા સયોગી જિનેશ્વરને, તેઓ સદ્ગુરૂ હોઈ, પ્રથમ નમસ્કાર કરેલ છે, અને પછી સિદ્ધ પરમાત્મા નમસ્કાર કરેલ છે. આ ભેદ સમજી સદ્ગુરૂ સન્મુખ થવા તત્પર થવું એ હિતકારી છે. સદ્ગુરૂના યા સત્સંગના અભાવે યા અલાભે ઉત્તમ શાસ્ત્રમાં નિરંતર એકાગ્ર રહેવું તે પણ સત્સંગ છે. આત્માને સત્ય રંગ ચઢાવે તેજ સત્સંગ.

આ પ્રમાણે મુમુક્ષુની દૃષ્ટિએ પૂજ્યશ્રીના ઉપદેશનો ટુંક સાર આપને જણાવ્યો. હવે તેમનાં લખાણો તથા શૈલીનું કાંઈક અવલોકન કરીએ.

અત્રે તેમના સંબંધી બે પ્રસંગોની વાત સાંભળી છે તે જણાવીશ. કોઇએ પૂજ્યશ્રીને પ્રશ્ન કર્યો હતો કે મહાવીરના સર્વ કથનપર મને શ્રદ્ધા બેસે છે, પણ પૃથ્વીને તેમણે સપાટ કેમ કહી હશે? તેના જવાબમાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે, તમને પૃથ્વી ગોળ હોય તેથી લાભ છે કે સપાટ હોય તેથી લાભ છે? પ્રત્યુત્તર, બન્નેથી નહિ. તો પછી, શ્રીમાને કહ્યું, મહાવીર પરમ પુરૂષ હતા એવી જ્યારે તમને ખાતરી છે ત્યારે પરમપદપ્રાપ્તિના માર્ગમાં અનુપકારી એવી આ વાત વિષે વીતરાગના વચનમાં શંકા લાવી શા માટે તે પવિત્ર માર્ગથી પતીત થાઓ છો?

પ્રત્યક્ષ જુદા પડી આવતાં, આત્મા અનુભવયુક્ત તેમનાં વચનો છે.

આવી રીતીએ એમના તમામ લેખો લખાયલા છે. આત્મસિદ્ધિ જુઓ. તેમાં છ દર્શનનું આલોકન કરેલ છે, છતાં કોઈપણ દર્શનીને અપ્રિય થાય એવો એક શબ્દ નથી.

એમની શૈલી આ પ્રમાણે કાવ્યની રાષ્ટ્રિય ભાવનાને સાનુકૂળ છે. જૈનદર્શન અનેકાન્તદૃષ્ટિવાળું હોઇ આ જગતના સર્વે જીવોને હિતકારી એવું રાષ્ટ્રિય દર્શન થવાને યોગ્ય છે, એ એમના કથનો પરથી સહજ સિદ્ધ થાય છે.

જ્યારે " વિપ્રપંચી વિશાલ મોહની વિષય દોરડા મથતી હોય, જ્યારે મનમગને, વિષ જળધરા ભાળી, સત્ય દૃષ્ટિને દમતી હોય, " ત્યારે તેને પવિત્રતા-શાંતિ પ્રસારવા-યમનિયમાદિમાં સુદૃઢ કરવા—તેમના વચનોનું સ્મરણ માત્ર પરમ સામર્થ્યવાન છે. આ દેશકાળમાં અત્યંત ઉપકારી એવું તેમનું કથન છે.

હવે એ ઉપદેશ ગ્રહણ કરવાની યોગ્યતા ને રીત સંબંધી ટુંક બોલીશ.

બેકન જેને Idols કહે છે એવા અશુદ્ધ મનોભાવરહિત થઈ, અંતઃકરણે, મલિન માત્ર ધોઈને ક્યાંક તેમના વચનો વાંચો અને ત્યારે દિવસ પ્રમાણે પ્રમાણે તેપર મનન કરો, તેમાં રહેલા રસનું આસ્વાદન કરો, અને પછી તેમના કથનનું માહાત્મ્ય તમને પ્રત્યક્ષ જણાઈ આવશે, તેમનું કોઈ પણ કાવ્ય (દાખલા તરીકે, " હે પ્રભુ, હે પ્રભુ, શું કહું, દિનાનાથ દયાળ ")—ભાવે અને તે ભાવને અનુભવો—તન્મય બનો—ને જુઓ કે તમારું મન કેવું શાંત શાંત થઈ જાય છે, તમારા હૃદયે કેવો ભક્તિરસ પ્રસરી રહે છે. ખરે, તેમના વચનો અનિર્વચનીય છે. કોઇ પણ વ્યવહારના વચનો જોશો તો તેમનાપર આવી આત્માનુભવની છાપ પ્રત્યક્ષ દેખાઈ આવશે.

હવે અહીં મારે જણાવવું જોઈએ કે, કાવ્યની રચનાથી કેટલાક [illegible] ભાવે વિચારદૃષ્ટિથી ઘણું વધારે ચિંતન કરે છે. તેમાં અનેક [illegible] રહેલ છે એમ માની ને તેઓને [illegible] વાણી [illegible], [illegible], [illegible] વચનનો ઉંડો [illegible] આશય રહ્યો છે, તે [illegible] નથી તેવો [illegible] કે છે [illegible] ને વિચારમાં મેળવી ' [illegible] ' [illegible] કેઈ પણ [illegible]

છે. એ અવસ્થામાં તેઓ સદ્‌ગુરૂ નહતા, એમ કોઈ કહેશે નહિ. કારણ કે તીર્થંકર મતિ શ્રુત તથા અવધિજ્ઞાન સહિત જન્મ લે છે. વળી શાસ્ત્રમાં સ્થળે સ્થળે વચનો છે કે "જ્યાં આત્મજ્ઞાન ત્યાં મુનિપણું." શ્રીમાન આનંદઘનજી મહારાજે પણ કહ્યું છે કે "આત્મજ્ઞાની શ્રમણ કહાવે" શ્રીમાન્ રાજચંદ્રના લખાણો પરથી પ્રત્યક્ષ જણાય છે કે, તેમને આત્માનુભવ હતો, તો આ પરથી ફલીત થાય છે કે, તેઓ સદ્‌ગુરૂ હતા. લગ્ન એ ઘણું કરીને નિકાચિત કર્મનો ઉદય હોય છે. એ વાત લક્ષમાં રાખવી જરૂરની છે.

શ્રીમાન્‌ની કેળવણીના સંબંધમાં તપાસ કરશો તો જણાશે કે તે બહુ બહુ અલ્પ હતી. છતાં બહુ લઘુ વયમાં તેઓ શાસ્ત્રના પારંગત થયા હતા. તેમને કેળવણીની અપેક્ષાજ નહતી.[૧] ઓગણીસ વર્ષની વયે મોક્ષમાળા જેવો અદ્વિતીય ગ્રંથ રચવો, શતાવધાન કરવા, સદા સર્વદા આત્મલક્ષ રાખવો, અદ્‌ભુત વૈરાગ્ય ધારણ કરવો, એ એમ સૂચવે છે કે અનેક ભવના ક્ષયોપશમે બાળવયથીજ આવા શુભ સંસ્કાર એમને હૃદયે સહજ સ્ફુરી આવ્યા હતા. એમનાં લખાણો પરથી આપને ખાતરી થશે કે તેઓ શુદ્ધ સમ્યગ્‌દૃષ્ટિ, નિર્મોહી, સદા ઉપયોગવંત તથા અપ્રમત્ત હતા. એમની છબીઓ જોશો તો જણાશે કે તેઓ ઉગ્ર તપસ્વી અઘોર તપશ્ચર્યા કરતા. એક ભવમાં સર્વે કર્મોનો ક્ષય કરવા તેમણે ભગીરથ પુરૂષાર્થ આદર્યો હતો, અને અંત સમય સુધી અવિચળપણે તેમ કરવામાં મચ્યા રહ્યા હતા. વીતરાગ પરમાત્માને તમણે આત્માર્પણ કરેલ હતા.

શુષ્કજ્ઞાન કે ક્રિયાજડતા અકલ્યાણના કારણ હોઈ તેમને અપ્રિય હતા, શુદ્ધ જ્ઞાન ઉપયોગયુક્ત ક્રિયા પ્રત્યે તેમને અત્યંત આદર હતો. મોક્ષમાળામાં જિનેશ્વરની ભક્તિ તથા સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પચ્ચખાણાદિ સંબંધે તેમણે ખાસ પાઠો લખ્યા છે. ભક્તિમાર્ગ એ પરમક્રિયા માર્ગ છે, અને શ્રીમાન્ એ પરમાત્માના ખાસ ભક્ત હતા—વીતરાગના અનન્ય સેવક હતા. શ્રીમાન્ આનંદઘનજી મહારાજે કહ્યું છે કે "નિજ સ્વરૂપ જે કીરીયા સાધે તે અધ્યાત્મ" યા પરમ ભક્ત જીવનના ઉત્તમોત્તમ આદર્શરૂપ સત્પુરૂષ હતા. વ્યવહારમાં રહ્યા છતાં જનક વિદેહીની જેમ અલિપ્ત હતા. સત્‌ને વેદનારા હતા; એટલે કે તદ્દન નિષ્કામ વૃત્તિથી વર્તમાન સમયે જે ઉદયમા આવે તે શાંત મને ભોગવનારા હતા. કિંબહુના ! તેમની દશા મહા અદ્‌ભુત હતી. જેનો આવો યોગમય ગૃહસ્થાશ્રમ છે તેને કોટીવાર ધન્ય છે. આનંદાદિ શ્રાવકોને જિનેશ્વરે પણ વખાણ્યા છે

---

૧ મહાવિર સ્વામીનું અમેજીમા જીવન આલેખનાર રા૦ માણેકચંદે આ ખુબ વિચારવાની છે

પંડિતોએ આપણા પર કેટલેક ઉપકાર કર્યો છે, એ વાતનો સ્વીકાર કરવા છતાં, તેમને આવો જ્ઞાનાડંબર કરવા માટે, પ્રો. મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદીએ પોતાના "સિદ્ધાંતસાર" નામના પુસ્તકમાં, વાંચનમાળાના એક પાઠમાં જણાવેલ ચાર મૂર્ખ પંડિતની ઉપમા આપવી પડી છે; માટે શુદ્ધ દૃષ્ટિ થયા વિના આવું સાહસ કરી મિથ્યા પાપકર્મમાં પડવું કોઇ પણ ભવભીરૂ જીવને ઉચિત નથી. યાદ રાખજો કે જ્ઞાનીની વાત અગમ્ય છે. જ્યાં સંસારી જાગે છે ત્યાં જ્ઞાની સુવે છે; જ્યાં જ્ઞાની જાગે છે ત્યાં સંસારી સુવે છે. આ વાત એક દૃષ્ટાંતથી વધારે સ્ફુટ કરીશ. શ્રીમાન્ રાજચંદ્રને એક વખત તાતા મહેલમાં વ્યાપાર નિમિત્તે જવાનો પ્રસંગ આવ્યો હતો. તે વખતે મી. તાતાએ, તેમને પોતાના ફરનીચર સંબંધીની હકીકત, કે અમુક ફલાણા દેશથી અને અમુક ફલાણા દેશથી ખાસ ઓર્ડર કરી મંગાવેલ છે વગેરે બહુ કાળજીપૂર્વક જણાવી હતી. આ પરથી શ્રીમાનના હદયે સહજ સ્ફુર્યું હતું કે, તેમને આ વૈભવ કેટલા બધા મોહનું કારણ છે અને તેથી તેમણે મી. તાતાને પ્રશ્ન કર્યો હતો કે, એ તો બધું ઠીક પણ આમાંથી આપની સાથે છેવટે શું? આ પ્રશ્નથી મી. તાતા તો આનંદાશ્ચર્ય પામ્યા હતા અને કહ્યું હતું કે આટલા સુધી મને આ વાતનું ભાન કરાવનાર કોઈ મળ્યો ન હતો, આ સ્થળે એમ વિચારવાનું છે કે શ્રીમાનના સ્થળે કોઇ સામાન્ય માણસ હોત તો તેને ઘણે ભાગે એવી ભાવના થાત કે "અહો ! શું મી. તાતાનું પુણ્ય કે તેમને એવો વૈભવ પ્રાપ્ત થયો. આપણે પણ પુણ્ય કરીએ તો એવો વૈભવ પામીએ" મતલબકે ભોગ ભોગવવાની અભિલાષા થવાથી તેને જે આશ્રવનું કારણ થાય તેનો તેજ પ્રસંગ આટલો બધો વૈભવ પણ છેવટે સાથે આવવાનો નથી એવી ભાવના સ્ફુરવાથી શ્રીમાનને વિશેષ વૈરાગ્યનું-સેવવું-કારણ થયું. મિથ્યા દૃષ્ટિને સમ્યક્દૃષ્ટિની કરણીમાં પણ એજ ભેદ પડે છે; એકનું એક કાર્ય એકને અનેક સંસારવૃદ્ધિ કરવાનું કારણ થાય છે જ્યારે બીજાને સંસાર ક્ષય કરવાનું કારણ થાય છે.

"હોત આસવા પરિસવા નહી ઇનિમેં સંદેહ,
માત્ર દૃષ્ટિકી ભૂલ હૈ, ભૂલ ગયે ગત એહિ."

વાત આમ હોવાથી, જ્ઞાનીની અંતર્ સ્થિતિ વિષે આપણો મત આપવા અધિકારી નથી તેમ યથાર્થ સમજાયું હશે.

શ્રીમાન્ હાલ વિદ્યમાન નથી એટલે આપણા આત્મકલ્યાણ અર્થે એમના ગ્રંથો એજ એમના સંબંધી કાંઈ પણ વિચાર બાંધવામાં મુખ્ય સાધન છે. માટે નિષ્પક્ષપાતી સજ્જને જાતે એકવાર એમના લેખો વાંચી એમના

વચનામૃતનું પાન કરી-પાત્રીશીજ એ લેખો પોતાને ઉપકારક છે કે નહિ તે વિષે કાંઈ પણ નિશ્ચય કરવો.

છેવટે, શ્રીમાન્ હરિભદ્રાચાર્યે લોકતત્વનિર્ણયમાં કહ્યું છે તે પ્રમાણે વિનંતિ કે,

જે અર્થ, પ્રમાણ અને યુક્તિવડે અભિગમ્ય થાય તે, સુવર્ણની જેમ પરીક્ષા કરીને, ગ્રહણ કરવો, તેમાં પક્ષપાત કે આગ્રહ શા માટે રાખવો ? અર્થાત્ ન રાખવો. તથાસ્તુ '

अर्हम्.

શ્રીમાન્ રાજચંદ્ર જયન્તિ.

મુંબઈ ખાતે પ્રસિદ્ધ થતા "જૈન" પેપરના અધિપતિ રા. રા. ભગુભાઇ ફતેહચંદ કારભારી પોતાના તા. ૨૮ મી નવેમ્બર ૧૯૦૯ ના અંકમાં જણાવે છે કે [illegible] કામે અત્રેની-મુંબઈ "માંગરોળ જૈન સભા"ના હોલમાં શ્રીમાન્ રાજચંદ્રની બીજી જયન્તિ ભારે સમારોહપૂર્વક ઉજવવામાં આવી હતી. જૈન સિદ્ધાન્તના અન્ય સાક્ષરો જેઓ આજ પર્યંત જૈન સાહિત્ય તથા જૈન સમાજના [illegible] ઉદાસીન હતા તેઓએ આ પ્રસંગે જે વ્યાખ્યાનો [illegible] નુતન અક્ષરે અંકાયા વિના રહેશે નહિ [illegible] શ્રીમાન્ રાજચંદ્રજીના [illegible] मुण्डे मुण्डे मतिर्भिन्ना । એ પ્રમાણે [illegible] કોઈ [illegible] આનંદની [illegible] નથી અમો એના [illegible] તથા માત્ર [illegible] થકએ [illegible] કરેલ [illegible] ઉંચ ગાનું [illegible] દીકરાસ [illegible] શ્રીમાન્ [illegible] ઘણા વિદ્વાને [illegible]

છે કે તેઓનાં કથનને આપણે જો નિર્માલ્ય ગણી કાઢી સ્વ આગ્રહનેજ વળગી રહીએ તો તેમાં આપણી પોતાની મતિની કિંમત થયા વિના રહે નહિ. સામાન્ય અને વિજ્ઞાની પુરૂષમાં માત્ર એટલો જ ભેદ હોયછે, કે જ્યારે સામાન્ય જન, સામાના શબ્દોનું સમતોલન કરવાના બદલે 'મારૂં તેજ સારૂં' એમ સ્વીકારી લેવાની હઠ પકડી રહે છે, ત્યારે વિજ્ઞાની જન આજુ બાજુની હરેક ઘટનાને ધ્યાનમાં લઇ લાભ હાનિની મિમાંસાપૂર્વક પોતાના આત્મામાં ઉદ્ભવતા વિચારોને બેધડક પ્રકાશમાં મુકે છે. જયન્તીના પ્રમુખ સાહેબ તથા અન્ય વિદ્વાનો બીજી પંક્તિમાં આવી રહે છે. તેઓને શ્રીમાન્ રાજચંદ્રજીના જીવનને અભ્યાસવા-અવલોકવા પછી એમ લાગે કે, શ્રીમાન્નો ઉદ્દેશ અથવા છેવટે અમુક શબ્દો માત્ર, શાસ્ત્રમર્યાદા બહાર જતા હોઈ "જૈન સમાજ"માં જે મતભેદતા છે તે યથાર્થજ છે, તો તેઓ નિર્ભીક રીતે ખુલ્લેખુલ્લું જાહેર કર્યા વિના રહે નહીં; પરંતુ તેથી બરાબર વિપરીત અમો જોઇએ છીએ કે શ્રીમાન્ રાજચંદ્રનું વિવિધ દષ્ટિબિન્દુદ્વારા અવલોકન થયા પછી અને સુવર્ણની માફક અનેકશઃ તવાયા પછી—વિદ્વાનોથી કશી મતભિન્નતા સિવાય શ્રીમાન્નું જીવન એકી અવાજે પ્રશંસાયું તથા અનુકરણીય મનાયું છે. એટલુંજ નહિ પણ આવા એક સુયોગ્ય પુરૂષના સંબંધમાં બેદરકારી બતાવવા માટે જૈન કોમને કેટલાએકો તરફથી કોમળ શબ્દોમાં ઠપકો પણ આપવામાં આવ્યો છે. જૈનકોમ, આ સર્વ વિદ્વાનોની સલાહોને વિચારણામાં લે તો આજે આપણી જૈન કોમમાં પ્રવર્તતા અનેક ક્ષુદ્ર અને નજીવા કંકાસો શાંત થયા સિવાય રહે નહીં. કેટલાએકો તરફથી આના ઉત્તરમાં એમ જણાવવામાં આવે છે કે શ્રીમાન્ રાજચંદ્રજીનો ઉદ્દેશ એક નવીન જૈન સંપ્રદાય ઉભો કરવાનો હતો અને એ જ કારણસર એમના ઉપદેશની સન્મુખ થતાં લોકો ડરે છે. અમોને લાગે છે કે આ એક કેવળજ મિથ્યા વિભ્રમ છે. જયન્તિ પ્રસંગે થયેલાં સ્વતંત્ર વ્યાખ્યાનો પૈકી એક પણ વ્યાખ્યાનમાં આને લગતી વાત અમોને મળી આવતી નથી. તે સિવાય અમારી પોતાની સમજમાં પણ એ વાત મુદ્દલ ઉતરી શકતી નથી કે જે પુરૂષની ભાવના શ્રી મહાવીરના શાસનને યથાતથ્ય-અવિભક્ત રહેવા દેવાની હતી, અને જેનેજ લઇને આજે તે વિચારો સુશિક્ષિત જૈન સમાજમાં સન્માન પામતા જાય છે તેને એવી અન્યથા મતિ કેમ સૂઝે? સર્વ વ્યાખ્યાતાઓએ પણ આ દલીલને તિરસ્કારી કાઢી છે. શ્રીયુત કૃષ્ણલાલ ઝવેરી પણ પોતાના વિવેચનમાં ઘણીજ ગંભીરતાથી પ્રતિવાદ કરતાં કહે છે કે "કેટલાક તરફથી એમ કહેવામાં આવે છે કે કવિશ્રીને નવો ધર્મ-નવિન સંપ્રદાય પ્રવર્તાવી

વિચારોની ગતિ, વેગથી વહેતી હોય તો શું જૈનકોમનું દુર્દૈવ અનાયાસે તેમાં તણાયા વિના રહે? પ્રમુખ સાહેબે પોતાના ભાષણમાં જે પ્રકારના ક્લેશોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તે એવીજ રીતના કોલાહલના પરિણામ રૂપે છે, એમ કહેવામાં અમો કોઈ પણ પ્રકારે ભુલ કરતા નથી, આજ કારણથી તેઓ પુનઃ પુનઃ શ્રીમાન્ રાજચંદ્રનો આદર્શ પ્રજા સન્મુખ ધરે છે, અને વારંવાર તે ઉપદેશને અનુસરવાની ભલામણ કરે છે, જે કોઇ રીતે અયથાર્થ નથી. હવે આપણે રા. પ્રમુખના ભાષણના અગત્યના ભાગોનું વિસ્તાર અવલોકન કરીએ. અમોને ઘણો સંતોષ થાય છે કે, શ્રીયુત ઝવેરી જેવા જૈનેતર વિદ્વાને, શ્રીમાન્ રાજચંદ્રના વિષયમાં મમાજમાં ચર્ચાતા એક પણ અગત્યના વિષયની ઉપેક્ષા કરી નથી. આરંભમાંજ તેઓ શ્રીમાનની શક્તિ વિષે કહે છે કે તેઓ સર્વ પ્રકારે ગગનવિહારી હોઇ તેમનાં જીવનવૃત વિષે વિવેચન કરનારા તેવાજ સમર્થ પુરૂષો હોવા જોઇએ. મૂલ વિવેચક મી૦ મનસુખલાલ કિરતચંદ મહેતા પોતાના વ્યાખ્યાનમાં જેમને નવયુગ જૈનપ્રવર્તકની ઉપમા આપે છે તેમના વિષયમાં જૈન નહીં એવો વિદ્વાન પોતાની શક્તિને પામર ગણે એ જૈનોને ખાસ ગર્વ લેવાજોગ બીના છે. ખરેખર, શ્રીમાન્ રાજચંદ્ર વૈરાગ્ય, અધ્યાત્મ, તથા પદાર્થોના વિચારના સંબંધમાં ઘણાજ ઉંડા ઉતર્યા હતા, એમ એમના વિવિધ લેખોને દૃષ્ટિ તળે નાખ્યા પછી કહ્યા વિના ચાલતું નથી. આવા એક શક્તિશીલ પુરૂષની અલક્ષ્ય ભાવના સાથે ઉડવામાં એમના જેવીજ ભૂમિકા ઉપર મુકાયા વિના વિજયી થઇ શકીએ નહીં. એટલું છતાં અમોને આશ્ચર્ય થાય છે, કે રા. ઝવેરી જે ભાવનાઓ સાથે ઉડવામાં પોતાને પક્ષહીન-પાંખો રહિત માને છે, તે ભાવનાઓને અમારા પોતાના જૈન સમાજની કેટલીએક વ્યક્તિઓ તરફથી નિંદવાનો તથા ખંડવાનો મોખરામાં પ્રયત્ન થાય છે! મુખ્ય વિવેચક મી૦ મનસુખ કિરતચંદ મહેતાએ પોતાના વિદ્વતાભર્યા નિબંધમાં મિથ્યા દૃષ્ટિ તથા સમ્યગ્ દૃષ્ટિના બિન્દુએ જે લંબાણ પૃથક્કરણ કર્યું છે તે ઉપરથી તેઓનું એકપણ કથન જૈનાજ્ઞાની વિરૂદ્ધ જતું હોય એમ લાગતું નથી. તે છતાં એની મિથ્યા વિરૂદ્ધતામાં શા સારૂ શક્તિનો વ્યય કરવામાં આવતો હશે એ અમો સમજી શકતાં નથી. બહેતર છે કે કોઇ સમર્થ પુરૂષની અગોચર ભાવના સાથે ઉડી શકતા ન હોઇએ તો પ્રાપ્ત ભૂમિપર રહી એવા આદર્શ પુરૂષોનો ગુણાનુરાગ ધારો, પણ વ્યર્થ કર્મબંધ કરી આત્માને કલુષિત ન કરવો. શ્રીયુત ઝવેરી પોતાના વ્યાખ્યાનમાં આજ વિષયને પ્રબોધતાં કહે છે કે "તેવી વ્યક્તિઓના સદ્ગુણોનું સ્મરણ કરી આપણે તેમને પગલે ચાલી તેઓ જેવી

સુવાસ પોતાની પાછળ મૂકી ગયા, તેવી સુવાસ મુકી જવા આપણે પણ પ્રયાસ કરવો. તેમનાં સત્કર્મો સંભારી આપણે તેવાંજ સત્કર્મ કરતાં રહેવું, અને તેમની જીંદગી વડે જનસમૂહને થયેલા લાભનું સ્મરણ કરી, સ્મૃતિમાં તાજી રાખી, તેમનું નામ હૃદય મંદિરમાં સ્થાપી અનુકરણરૂપે પુજન કરવું એજ જયન્તિનું સારસ્ય છે." ત્યાર પછી તેઓએ શ્રીમાન્ રાજચંદ્રજીના બાલ્યભાવ, કેળવણી, તેઓના વ્યવહારિક જીવનની રૂપરેખા, મહાત્માજીની તેઓને વર્તતી ઉચ્ચ ભાવનાઓ, વિગેરે વિષય પરત્વે વિવેચન કર્યું છે. જે સર્વનું મનન કરવા યોગ્ય હોવા છતાં વિસ્તારના ભયથી અત્રે અમો બોલી શકતા નથી. અમો કહીએ છીએ કે, જૈન ફીલોસોફી જેવા અત્યંત ગૂઢ વિષયને સરલ અને સંસ્કારી ગુજરાતીમાં સ્ફુટ કરવાનો જો કોઇએ જૈનસમાજમાં આજ પર્યંત પ્રયત્ન કર્યો હોય તો તેનું પહેલું માન શ્રીમાન્ રાજચંદ્રનેજ ઘટે છે. અત્યંત આ પ્રસંગે શાસ્ત્રીઓ તથા ફીલોસોફર્સ દ્રષ્ટાઓને અમો વિસરી જતા નથી. તથાપિ એટલું તો કહેવામાં કંઇ જાતની હરકત નથી કે વેદાંતના તત્ત્વજ્ઞાનને નહિ શ્રીયુત વિવેકાનંદે પોતાના વખતમાં જે ભાગ ભજવી છે તેજ પ્રકારની રીતે અમો જૈનોના વિષયમાં શ્રીમાન્ રાજચંદ્રને આપીએ તો તેમાં કોઇ જાતની અત્યુક્તિ નથી. કારણ આત્મ-તત્ત્વજ્ઞાનના વિષયને સરલ કરવો એ કાંઇ જેવું તેવું કામ નથી. તત્ત્વજ્ઞાન, ... રહસ્યની આવશ્યકતા ... નીકળ

ઓને અન્યાય પહોંચવાનો ભય રખાય. શ્રીયુત પ્રમુખનું વિવેચન જ્યારે તત્વજ્ઞાનની દષ્ટિની પ્રધાનતાવાળું છે ત્યારે મુનિવર શ્રી ચારિત્રવિજયનું પત્રદ્વારા વંચાયેલું વિવેચન શ્રી જૈન શાસનની ઉદારતા અને એ ઉદારતા શ્રીમાન્ રાજચંદ્રે કેવા વિચાર અને પરિશ્રમના ભોગે દાખવી એ વિષયની પ્રધાનતાવાળું છે. રા૦ જીવાભાઇ અમીચંદનું તથા મી૦ પરમારનું વિવેચન નવીનજ દિશામાં પ્રકાશ નાંખે છે. રા૦ મેઘાણીનું વિવેચન પણ આવીજ પંક્તિમાં આવે છે. જો કે દૃષ્ટિબિન્દુ તો તેઓનું તદ્દન જ અલગ છે. આ સર્વ વિવેચનો સાંભળીને તો અમો દંગજ થઇએ છીએ કે, જે જે વિદ્વાને જે જે દૃષ્ટિબિન્દુથી શ્રીમાન્ રાજચંદ્રનું જીવન અવલોક્યું છે તે તે સર્વ વિદ્વાનને મર્હૂમનું જીવન એજ વિષયમય જણાયું છે. માનનીય પુરુષોનો આ એક પ્રકારનો અતિશય નહિ તો બીજું શું? આ વાતને આપણે જરા સવિસ્તર સ્પષ્ટ કરીએ. શ્રીયુત પ્રમુખ સાહેબને તત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ અવલોકન કરતાં મર્હૂમનું જીવન જ્ઞાનમયજ જણાયું એ તો આપણે ઉપર તપાસી ગયા. મુનિવર શ્રી ચારિત્રવિજયજીને અવિભક્ત જૈન દર્શનના મુખ્ય પ્રકાશક તરીકે મર્હૂમનું જીવન જણાયું; પણ આ બીના જૈન સમાજમાં બહુ પ્રસિદ્ધ હોઇ વિસ્તારથી કહેવાની જરૂર નથી. રા૦ જીવાભાઇને વિરાગની દૃષ્ટિએ અવલોકન કરતાં મર્હૂમનું જીવન ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્યમય જણાયું. તે વૈરાગ્ય પણ રા૦ જીવાભાઇએ એટલા બધા ઉત્તમ પ્રકારનો અને સાચા હૃદયનો દાખવા દલીલોથી બતાવ્યો છે કે સમાગી કપડામાં દેખાતા આવા સાધુ પુરુષનાં ઉદ્દામ ચરિત્રના તથા વિરાગ દૃષ્ટિ માટે હરકોઇને માનની લાગણી ઉદ્ભવ્યા વિના રહે નહિ. ખાસ કરીને આરંભ ત્યાગવાળું તથા તેમના સ્નેહીજનનું સમાધિ મરણનું વર્ણન તો ખુબ અસરકારક છે. સમાગી કપડામાં રહી સંસારની સર્વ પ્રકારની ઘટનાઓને [illegible] મળી વૈરાગ્યમય જીવન ગાળવું એ કાંઇ સામાન્ય [illegible] કામ નથી. રા૦ જીવાભાઇ કહે છે તેમ સંસારના સંબંધથી [illegible] ઉપર વિજય મેળવવો એ જો કે દુષ્કર છે તથાપિ [illegible] પણ સંસારના પરિચયમાં રહી ભાવવૈરાગ્યમય રહેવું એ અનંત દુષ્કર છે. [illegible] પણ આ વાતને પુષ્ટિ આપનારા અનેક પ્રમાણો [illegible] છે. એક કવિએ ખરા ધીર પુરુષનું લક્ષણ બાંધતાં નીતિકાર કહે છે કે विकारहेतौ सति विक्रियन्ते येषां न चेतांसि त एव धीराः શ્રીમાન્ રાજચંદ્રના [illegible] વૈરાગ્ય [illegible] પ્રકારના [illegible] ભક્તિ [illegible] તેમ રા૦ જીવાભાઇના વિવેચનથી સ્પષ્ટ થાય છે. તેઓ ખુબી રીતે જણાવે છે કે એને [illegible] જીવન [illegible] જીવન [illegible] નથી,

દ્રવ્યચિન્હો ધારણ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. શ્રીમાનની આ સદ્દઇચ્છા કાલદોષે પાર પડી નહીં. સંસાર ગુફામાંથી બહાર નીકળી જીવોને આત્મકલ્યાણનો માર્ગ પ્રબોધે તે પહેલાં તો તેઓ આ નશ્વર સંસાર છોડી ગયા! પરંતુ આશ્વાસન લેવા જોગ છે કે તેઓનો સૂક્ષ્મદેહ—અક્ષરદેહ હજી આપણી પાસે ચિરંજીવ છે અને તેના અવલંબનથીજ જો આત્મકલ્યાણ સાધવા માગે તો પ્રજા સાધી શકે એમ છે. જયંતિ જેવા મેળાવડાઓ એ માટે માર્ગદર્શક હોઈ આવકારદાયક છે.

મી૦ પરમારે કાવ્યની દૃષ્ટિથી મર્હુમનું જીવન અવલોકી એક જૈનબન્ધુ તરીકે સારો ભાગ ભજવ્યો હતો. તેઓએ જીવનવૃત્તની આલોચનાથી થોડે દૂર જઇ સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં ચર્ચાતા "કવિ કોને કહેવાય? તથા કાવ્યનાં ખરાં લક્ષણો કોને કહેવાય?" આદિ વિષયોને છેડયા હતા. પણ તેઓનું અંતિમ લક્ષ્ય તો શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના કાવ્યોની સમાલોચના કરવાનો હોઈ કોઇ રીતે તે અપ્રાસંગિક નહોતું. અમો જ્યાંસુધી ધારીએ છીએ ત્યાંસુધી ખાસ કરીને કવિ તરીકેની કીર્તિ સંપાદન કરવા મર્હુમે કાવ્ય રચના કરી હોય અને તેને અર્થે સૃષ્ટિ સૌંદર્ય કે એવા બીજાં પરલક્ષી કાવ્યો રચ્યાં હોય એમ લાગતું નથી; માત્ર તેઓ હૃદયની પ્રિય વસ્તુ વૈરાગ્ય અને અધ્યાત્મને પ્રસંગોપાત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો એટલુંજ અમો તો અમારા ક્ષુદ્ર અવલોકનને અંતે જાણી શકયા છીએ.

છેવટે અમો અમારી આલોચના પૂરી કરીએ તે પહેલા મી. મનસુખલાલ રવજીભાઇના અંતિમ વ્યાખ્યાન સંબંધે બે બોલ કહ્યા વિના ચાલતું નથી. તેઓનું વ્યાખ્યાન જેમ હૃદયભેદક હતું તેમ સમાજની અંદરની વિપત્તિને પણ કેટલાએક અંશે ઉપશમાવનાર હતું. વિષયના વિસ્તારના ભયને લીધે અમો મર્મભેદી ઉપસંહારને ચર્ચી શકતા નથી. અમો ઇચ્છીએ છીએ કે જે જયન્તિના પ્રસંગને લઇ આજે અમારા પાઠકોને વિદ્વાન લેખોના વ્યાખ્યાનોનો વિવિધ આસ્વાદ મળ્યો છે તે જયન્તિ સર્વદા વિજયી હો 'તેનો અવિભક્ત જૈનશાસનનો અંતિમ લક્ષ્ય સફલ હો' જૈનશાસન જયવંતુ હો! **शिवमस्तु सर्वजगतः परहितनिरताः भवन्तु भूतगणाः**

પ્રિય થઇપડયું છે. સત્ય છે કે " विद्वानेव विजानाति, विद्वज्जनपरिश्रमः "
આરે અત્રે જણાવવું જોઇએ કે **શ્રી રાયચંદ્રજીની** સંગતમાં આવેલા તથા તેમનાં પુસ્તકો વાંચી તત્વગ્રાહિ થયેલા કેટલાએક સજ્જનોના પરિચયમાં હું આવેલ છું અને તેઓની બુદ્ધિ સરલ, અને તેમનું વર્તન ગુણગ્રાહિ અને અપક્ષપાતી લાગ્યુ છે તે ઉપરથી ખુલ્લી રીતે સમજી શકાય છે કે **શ્રી રાયચંદ્રજીનો** ઉપદેશ અકદાગ્રહિ હતો.

જે જમાનામાં જે પુરૂષોની જરૂર હોય છે તે વખતે તેમનો અભાવ નજરે પડે છે એ જૈનોનાં હતભાગ્યની નિશાની છે. તે સાથે કેટલીક વખતે એમ પણ બને છે કે ફરી અને ફરીને વળગી રહેવાનું જોર એવું પ્રબળ હોય છે કે જેને લઇને યોગ્ય પ્રયાસ પણ જેવો જોઇએ તેવો સફળ થઇ શકતો નથી. આપણને ભલે એકદેશીય વિચારને લઇને એમ લાગે કે આ નવીન છે, પણ જો આપણે વિશાળદ્રષ્ટિથી શાંતિપૂર્વક અને નિષ્પક્ષપાતપણે વિચારીએ તો નવીન કાંઇ નથી, પણ તે જૈનોન્નતિનાં અંગોજ છે; પણ સમજફેરને લઇને અને ઘણા સમૂહનાં પ્રબળ બળોને લઇને સત્ય પ્રવાહ ઢંકાઇ જાય છે એ ઘણા ખેદની વાત છે.

જેમ મલિન વસ્ત્ર રંગવાથી રંગ અને વસ્ત્ર બને બગડે છે, તેમ હાલ બાહ્ય પ્રવૃત્તિનેજ જે વધારે ધ્યાન અપાય છે અને અંતરંગની શુદ્ધિ તરફ લક્ષ ખેંચાતું નથી એજ અવનતિનું કારણ છે.

જેમના વિચારો અન્ય વિદ્વાનોમાં પ્રશંસાપાત્ર ગણાયા છે તેજ વિચારોને કેટલાએક જૈનભાઇઓ વખોડે અથવા નિંદે એ ખરેખર દીલગીરીનું કારણ છે. જે હદસુધી જે વ્યક્તિ ન પહોંચી હોય તેણે પોતાની હદ ઉપરની વ્યક્તિને માટે અભિપ્રાય આપવો એ ઉપહાસાસ્પદ છે.

જયન્તિ ઉજવવાથી એટલે માત્ર અમુક પુરૂષના ગુણાનુવાદ કરી જવા, એટલાથી [illegible] તેની પરિસમાપ્તિ થતી નથી, પણ તેમના વિચારો દુનિયામાં [illegible] એને માટે સતત પ્રયાસ કરવો અને અનેક શાખ[illegible] એવી મત જ્યારે ધરાવવામાં આવશે ત્યારે જયંતિની [illegible] જણાશે.

* શ્રી રાયચંદ્રના જે વિચારો હાલ પુસ્તકાદિદ્વારાએ જાહેરમાં મુકાએલા આપણે [illegible], અને તે વિચારોને અનુસાર સૂક્ષ્મદ્રષ્ટિથી અવલોકી [illegible] તેમાંથી કેટલાએક [illegible] જૈનધર્મના પ્રમાણિકાઓ હૃદયમાંથી [illegible]

કરી અપેક્ષાથી દરેક જનારી વીર પરમાત્માના કથન સાથે તે વિચારોને સરખાવીએ, તો સમજી શકાય છે કે, હાલમાં જુદી જુદી જૈનની શાખાઓમાં જે જૈન ધર્મની સમજ ફેલાયેલી છે. અને ફેલાવનારાઓમાં જે જૈન ધર્મની પરાકાષ્ઠાની હદ મનાએલી છે તે જૈન સિદ્ધાંતથી અને વીરપરમાત્માના વચનોથી ઘણા આઘે ફેર જણાય છે. આ સઘળું આક્ષેપરૂપે ન માનતાં સ્વરૂપમાં વિચારનો અવકાશ આપી શાંતિથી વિચારીએ તો જણાશે કે, મહાવીરનો મુખ્ય હેતુ રાગ દ્વેષ પરિત્યાગનો છે, અને તે ત્યાગ અંતરના ધારણા વિના બાહ્ય પ્રવૃત્તિ માત્રથી કંઈ લાભ હોય શકેજ નહિ. જ્યાં સુધી અમુક ગચ્છાનુરાગીપણું કે અમુક શાખાનુરાગીપણું રહેલું છે ત્યાં સુધી જૈન સિદ્ધાંતથી વિમુખતા છે એમ સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે. આપણે વિચારીએ કે જે વખતે વીર પરમાત્મા વિદ્યમાન હતા તે વખતે તેઓના અને તેઓના શિષ્યોના બોધિત અને દિક્ષિત હજારો શિષ્યો હતા, અને તે પૂર્ણ જ્ઞાનને ધારણ કરનાર હતા, છતાં તે વખતમાં માત્ર જૈનધર્મ એજ નામ નિર્વિવાદપણે પ્રચલિત હતું. પણ ધીમે ધીમે જેમ જેમ કાળ ભેદ અને મતભેદ [illegible]

માનસિક સ્થિતિ સુધારવી એ પહેલું કર્તવ્ય છે. ભય મનથી ઉત્પન્ન થાય છે અને પોતાથી ઉત્પન્ન થતા ભયથી પોતે બીહે છે. હૃદય માંહેથી ભય ફર્યોમાં, નેત્રમાં, યા સર્વ શરીરમાં વ્યાપી છેવટ બીજાઓમાં પ્રવેશ કરે છે અને તે અનેક રૂપે મનને બીવડાવે છે. આ વિભ્રમ માત્ર છે. એ જો સમજાય તો માણસ પોતે સહેલાઇથી નીડર બની શકે છે.

"મારા વિચારોની અસર બીજાને થાય કે નહિ, મારા વિચારો બીજાઓએ સ્વીકાર્યા કે નહિ. મારા વિચારો લોકોને પ્રિય છે કે અપ્રિય છે' એવી જિજ્ઞાસા જ્યાં સુધી રહે છે ત્યાં સુધી તે માણસ કોઇ કાળે પોતાના વિચારો જાહેરમાં મુકી કર્તવ્યપરાયણ બની શકતો નથી. મહાન્ શ્રી હરિભદ્રસૂરિનું વાક્ય છે અને તે મનન કરવા લાયક છે કે "સાંભળનાર ગમે તો રોષ પામે વા સંતોષ પામે તે તેમની ઇચ્છા ઉપર આધાર છે, પણ હિતોપદેશકને તો તેમાં એકાંત નિર્જરાજ છે."

જેને જેનાથી ઉપકાર થયો હોય તે ગમે તે હો પણ ઉપકાર સ્મરણ કરનાર તેને મોટી ઉચ્ચ દૃષ્ટિથી જુવે, બહુમાનાદિ કરે તે ગુણ પ્રશંસનીય ગણાય છે અને તે એક જાતની કૃતજ્ઞતા છે. તેના અંગે બીજાઓએ આવું એ ગુણાનુરાગ વાળવા ગુણોના નાશ કરવા જેવું છે. અને એ ગુણનો નાશ થવાથી જૈનોમાંથી અમુક અંશે ઉપકારક, ઉપકારબુદ્ધિનો નાશ થયેલો દેખાય છે. માટે જરૂરનું છે કે **ગુણાધિકસ્તુ ગુણગ્રાહકતા** એ ગુણ દરેકે સ્વીકારવો.

અનેક મહાન્ પુરુષો અનેક પ્રકારના હિત કરી ગયા છે. પણ તેમના કર્તવ્યનું સ્મરણનું આપણું જે નથી કરી શકતા તે માત્ર આપણી કૃતઘ્નતા છે. તેવી સ્મરણ અને ગુણાનુરાગીઓનો જે ગુણ, તે દરેકે પ્રાપ્ત કરવો અને સદ્ગુણ [illegible] ઉપકાર જેમના ઉપર થયેલા છે તેઓ [illegible] તેમના ગુણાનુવાદ કરે [illegible] અયોગ્ય નથી. [illegible] ઉપકાર [illegible] તેની [illegible] ન થઇ [illegible] આપણું [illegible].

[illegible] લે૦ મુનિ ચારિત્રવિજય

શ્રી મનઃસુખભાઈ કિરતચંદ મહેતાનો નિબંધ.

"A man is never a prophet in his own country. The world's celebrity is eyed with more or less suspicion......in his own town or community."

—*Marie Corelli*—

"Familiarily breeds contempt."

"The world knows nothing of her greatest men."

જે સંતપુરૂષ (Saint) ની જયંતિ આજે ઉજવાય છે, તેના [illegible] યથાર્થ વિવેચન કરવાની [illegible] [illegible] હારેલી,—એ નામ [illegible] [illegible] (પ્રેમ [illegible])

કે બીજુંજ સંસ્કૃત વાક્ય જે લોકોક્તિરૂપે પ્રચલિત છે,-તેમાં કહ્યું છે કે "अतिपरिचयादवज्ञा.-અતિ પરિચયથી અવજ્ઞા થાય." ચંદનવનમાં વાસ કરનારા ભિલ્લને ચંદનનું મહત્વ, તેની કદર નથી [illegible] અને એના પરિણામે બીજી કહેવતમાં જણાવ્યું છે તેમ, જગત્‌ને પોતાના મહાનુભાવ પુરૂષોની કદરજ નથી. અને પછી જીવતા જાણ્યા નહિ. મુઆ પછી રડારોળ" "જીવતા તો થયા ગયા, હવે મારી ગુમા'-એમ થાય છે. "A prophet is seldom known in his own time." એક ધર્મપ્રવર્તકની પીછાણ તેના પોતાના સમયમાં ભાગ્યેજ થઇ શકે છે. એકલા ધર્મપ્રવર્તકો અંગે આ વાત નથી. જગત્‌ના સર્વ મહાપુરૂષો અંગે આ કથન પ્રાય સત્ય નિવડ્યું છે. સુપ્રસિદ્ધ નાટકકાર શેક્સપી-

શેક્સપીઅર અને આનંદઘન

અરને એના સમયના લોકો ભાગ્યેજ પિછાણી શક્યા હતા. શ્રીમાન્ આનન્દઘનજી, જેનાં અતિ ગંભીર અને ઉદાર આશયવાળાં સ્તવનો હાલ જૈનોમાં ઘેર ઘેર ગવાય છે તેને પણ લગભગ પૂર્વે ભાગ્યેજ કોઇ પિછાણ્યું. [illegible] શ્રીમાન્ રાજચંદ્રને અંગે સાંપ્રત આમ થયું છે એમ નથી, [illegible] લોકોએ તેની ઓળખ થવાને હજી સમય લાગશે. કારણ કે સુપ્રસિદ્ધ અંગ્રેજ રાજનીતિજ્ઞ ગ્લેડસ્ટન કહે છે કે :—" The world is fifty years behind,"—અર્થાત્ દુનિયાને પોતાના સમયમાં બનતી હકીકતનું ભાન પચાસ વર્ષ પછી થાય છે. શ્રીમાન્

શ્રીમાન્ [illegible]

રાજચંદ્રનો દેહ [illegible] થયા; એટલે એ મહાનુભાવની સાચી કદર થતાં હજી [illegible]

[illegible]

ડ. શ્રીમાન્ [illegible]

[illegible]

ડ [illegible] તેઓના [illegible] તેઓના [illegible]

[illegible]

[illegible]

उत्पत्स्यते मम कोऽपि समानधर्मा
कालोह्ययं निरवधि विपुला च पृथ्वी.

તેમજ શ્રીમાનના સમાનધર્મી આ અનંતકાળ અને વિશાળ પૃથ્વી
સમાન-ધર્મી મળશે
જેનાં હોવા જોઈએ—થવા જોઈએ—કે જેઓ
એને સમ્યક્ પ્રકારે પીછાણી શકશે.

શ્રીમાન્ રાજચંદ્રે જનસમૂહ ઉપર સામાન્યપણે અને જૈન કોમ ઉપર વિશેષપણે ઉપકાર કર્યો છે, અને એ વાત જો એઓનો "શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર" ગ્રંથ અવ્વલથી આખર સુધી મધ્યસ્થ ભાવે વાંચવા-વિચારવામાં આવે તો સુપ્રતીત થાય એમ છે. પ્રથમથી બાંધી રાખેલા ખ્યાલો અને તાણખેંચભર્યા વિચારો છોડી દઈ જો કોઈ સમજુ જૈન એ ગ્રંથ મધ્યસ્થતાથી વાંચશે-વિચારશે તો તેને નિઃસંશય એમ લાગશે, કે શ્રીમદાચાર્યનો બોધેલો સનાતનમાર્ગ એ પુરૂષે સમ્યક્ પ્રકારે ગવેષ્યો છે, અને સ્વાનુભવગોચર કરી ફેર ફેર ઉપદેશ્યો છે.

કે બીજુંજ સંસ્કૃત વાક્ય જે લોકોક્તિરૂપે પ્રચલિત છે,–તેમાં કહ્યું છે કે "**अतिपरिचयादवज्ञा**,–બહુ પરિચયથી અવજ્ઞા થાય." ચંદનવનમાં વાસ કરનારા ભિલ્લને ચંદનનું મહત્વ, તેની કદર નથી વસતાં અને એના પરિણામે બીજી કહેવતમાં જણાવ્યું છે તેમ, જગતને પોતાના મહાનુભાવ પુરૂષોની કદરજ નથી. અને પછી જીવતા જાણ્યા નહિ, મુઆ પછી રડારોળ" "શિવજી તો ચલ્યા ગયા, હવે માટી ભુસો"–એમ થાય છે. "A prophet is seldom known in his own time." એક **ધર્મપ્રવર્તકની** પીછાણ તેના પોતાના સમયમાં ભાગ્યેજ થઇ શકે છે. એકલા ધર્મપ્રવર્તક અંગે આ વાત નથી. જગતના સર્વ મહાપુરૂષો અંગે આ કથન પ્રાય સત્ય નિવડયું છે. સુપ્રસિદ્ધ નાટકકાર શેક્સપી-

શેક્સપીઅર અને આનંદઘન.

અરને એના સમયના લોકો ભાગ્યેજ પિછાણી શક્યા હતા. **શ્રીમાન્ આનન્દઘનજી**, જેનાં અતિ ગંભીર અને ઉદાર આશયભર્યાં સ્તવનો હાલ જૈનોમાં ઘેર ઘેર ગવાય છે તેને ત્રણ દાયકા પૂર્વે ભાગ્યેજ કોઇ પિછાણતું. જયંતિનાયક શ્રીમાન્ રાજચંદ્રને અંગે સર્વથા આમ થયું છે એમ નથી, તોપણ જોઇએ તેવી ઓળખ થવાને હજી સમય જોઇશે. કારણ કે સુપ્રસિદ્ધ અંગ્રેજ રાજનીતિજ્ઞ એડમન્ડ બર્ક કહે છે કે —" The world is fifty years behind,"—અર્થાત્ દુનિયાને પોતાના સમયમાં બનતી વાતોનું ભાન પચાસ વરસ પછી થાય છે. શ્રીમાન્

શ્રીમાન્ ક્યારે પીછાણાશે?

રાજચંદ્રનો દેહ પડયા નવ વરસ થયા; એટલે એ મહાનુભાવની સાચી કદર થતાં હજી ચાળીસ વરસ જશે, અથવા શ્રીમાનની આજની જન્મતિથિ ગણતાં શ્રીમાન્ હયાત હત તો તેઓએ આજે બેતાલીસ પુરાં કરી તેતાલીસમા પ્રવેશ કર્યો હત. આમ છતાં પણ હજી માત્ર આઠ વરસ શ્રીમાનને પોતાની કોમ, પોતાનો દેશ પિછાણી શકે એમ છે. અત્યારે બહુ ઓછી પિછાણ છે, પણ કાળાંતરે એ પિછાણ સંપૂર્ણ—સારી રીતે થશે; અને એમ થવાનાં કારણો છે. શ્રીમાન્ સ્થૂલદેહ છોડીને તો ચાલ્યા ગયા

આત્મારૂપ વચનો

છે; પણ તેઓના આત્મારૂપ તેઓનાં આ ભવ–પરભવ હિતકર વચનો, તેઓનું પવિત્ર ચરિત્ર તો પાછળ મૂકી ગયા છે; તે વચનો અને તે ચરિત્ર સ્વયં પ્રકાશે છે; અને જગતની દૃષ્ટિ એ પ્રકાશ ભણી જશે કે શ્રીમાનની સંપૂર્ણ ઓળખ થશે. મહાકવિ **ભવભૂતિ** કહી ગયેલ છે કે:—

નિગ્રંથ આપણા આ ભવ પરભવનો એકહેતુક છે. એ ધ્યેય દેવના દેવ શ્રીમાન છે. અને એ અર્થે પણ આજે એ પુરુષની જયંતિ ઉપકારવશતાને લઈ ઉજવીએ એ આપણું કર્તવ્ય છે. આત્મોપકારી પુરુષોની ભક્તિ કરવી, તેઓનાં ગુણકીર્તનો કરવાં એ પરાપૂર્વથી ચાલી આવેલી પૂર્વપુરુષોની પ્રણાલિકા છે. શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના નવમા અધ્યાયમાં શ્રી નમિરાજર્ષિના ચરિત્રના અધિકારની ટીકામાં સતીની મદનરેહા (મદનરેખા) નું તથા શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં ઋષિ ભદ્રપુત્રનું ચરિત્ર એ આદિ જેણે જોવાં-વાંચ્યાં-વિચાર્યાં હશે, તેને આત્મોપકારી સત પુરુષોની ભક્તિની આવશ્યકતા પ્રતીત થશે. કોઈ કદાચ પ્રશ્ન કરશે કે એ ત્યાગી સાધુ ક્યાં હતા? વ્યવહારદ્રષ્ટિએ એ ત્યાગી ન હતા એ ખરું; પણ એ સાચા સંત હતા. સાધુ [illegible]

આત્મોપકારીની ભક્તિ કરવી યાવ સેવવી યોગ્ય.

એક 'સતમાં સર્વ સંત' ભક્તિ ગુણની કે દેહની?

જે ગુણ પૂજાય છે તે ગુણો જે જે સંત પુરૂષોમાં આવિર્ભાવ પામ્યા છે તે પણ પૂજાય છે. આમ એક સંતની પૂજા ભક્તિ,–તેનાં યશોગાનમાં સર્વ સતનાં ભક્તિ–યશોકીર્તન સ્વાભાવિક રીતે સમાવેશ પામે છે.

સર્વ સત મર્મજ્ઞ પુરૂષો ઉંડા ઉતરી આ કથન વિચારે, તો તે તેઓને સહજ સમજાય એમ છે. આ સંત પુરૂષની જયંતિ ઉજવવામાં આપણે આપણી એઓના ગુણ પ્રતિ, એઓના ઉપકાર પ્રતિ ભક્તિ બતાવવાથી વિશેષ કરતા હોઇએ એમ નથી. ભક્તિના અનેક પ્રકાર છે. તેમાં આ જન્મ-મહોત્સવ પણ એક છે. ભૂતકાળના, ભાવિકાળના વર્તમાનકાળના સર્વ સંત પુરૂષો આપણને માન્ય છે. એટલે આ પુરૂષની જયંતિ ઉજવાય, બીજાની ક્યાં નહિ? એ પ્રશ્નનો અવકાશજ રહેતો નથી. આપણે તો માનીએ છીએ કે જે ગુણોને લઇ શ્રીમાન્ રાજચંદ્રની જયંતિ આજે ઉજવાય છે તે ગુણ જેના આવિર્ભાવ પામ્યા છે, તે બધા સંતોની તથા તેથી પણ વિશેષગુણી સર્વ પરમાત્મા પુરૂષોની આજે જયતિ ઉજવાય છે. શ્રી મહાવીર દેવે પ્રકા-

શ્રીમાનની વિશેષતા શું?

શેલ તત્ત્વ વર્તમાનમાં સ્પષ્ટપણે જો કોઇને સાક્ષાત્કાર થયુ હોય, તો તે શ્રીમાન રાજચંદ્રને એમ આપણે સુનિશ્ચિત કહી શકશું. શ્રી મહાવીરનો "અવિનષ્ટ સનાતન જૈન માર્ગ" વર્તમાનમાં જો કોઇએ સમ્યક્ પ્રકારે એ ગમ્યો હોય તો તે પણ શ્રીમાન્ રાજચદ્ર એમ આપણે કહી શકશું અને એ અગે તો શ્રી મહાવીર દેવના નિર્વાણ પછી થોડો સમય મુકી ત્યાર પછીથી આજ સુધીના અતરાગમાં એ સનાતન માર્ગ વિભક્ત થઈ જઇ એમા અનેક મતમતાતર ઉભા છે, અને મતમતાતરના ઝઘડામાં શ્રી મહાવીર દેવે પ્રકાશેલુ પરમ તત્ત્વ ગુપ્ત સતાઈ ગયુ છે,–તેનુ બારીક અવલોકન કરી તે ગુપ્ત પરમ તત્ત્વ વર્તમાનમા શોધી કાઢી સ્પષ્ટપણે જો કોઇએ પ્રકાશ્યું હોય તો તે પણ શ્રીમાનજ હતા. શ્રીમાન્ રાજચદ્રની આ વિશેષતા હતી. અને એ વિશેષતાને લઇને પણ એવા સતપુરૂષનો જન્મમહોત્સવ ગાવો એ કેવળ આપણી ભક્તિનું–કૃતજ્ઞતાનુ લક્ષણ છે. એ પુરૂષને "નવયુગજૈન પ્રવર્તક."—એવી ઉપમા આપવામાં આવી છે તે યથાર્થ છે. એ ઉપમા સાર્થક છે. અતિશયોક્તિરૂપ નથી. પ્રગટ પ્રવર્તક તરીકે અથવા પ્રગટ સદ્ઉપદેષ્ટા તરીકે બાહ્ય ત્યાગરૂપ જીવન અર્પવામાં એ પુરૂષને આપણા હીનભાગ્યે આયુષ્યે યારી ન આપી તથાપિ એ પુરૂષના આત્મારૂપ પવિત્ર વચનો,–વામનારહિત વચનો,–નો વારસો આપણને સુભાગ્યે મળ્યો છે,–જે

પવિત્ર વીતરાગમાર્ગે એમોને રોમેરોમ વ્યાપી રહ્યો હતો. તે પણ સોળ સત્તર વરસની લઘુ વયમાં વ્યાપી રહ્યો હતો. એમોશ્રીની એ વયે લખાયલી "મોક્ષમાળા" તથા "ભાવનાબોધ" કોઇ સાધુ દ્રષ્ટિએ જુએ, તો તેઓને આ ખાત્રી થાય એમ છે. એટલું જ નહિ પણ વેદાંતના પ્રેમી, વેદાંતમાં વિચક્ષણ, રાજ-પ્રજાએ સમ્માનિત, વયોવૃદ્ધ, સમૃદ્ધ, મર્હુમ શ્રીયુત મનઃસુખરામ સૂર્યરામ ત્રિપાઠીને એકવીશ બાવીશ વરસની લઘુ વયવાળા શ્રીમાન્ રાજચંદ્ર પવિત્ર જૈન દર્શનને ઉદ્દેશી શું લખે છે ? તેઓ લખે છે કે:—

સોળની વયનું મહાન.

"જૈન એ મોક્ષનો અખંડ ઉપદેશ કરતું, અને વાસ્તવિક તત્ત્વમાં જ જેની શ્રદ્ધા છે, એવું દર્શન છતાં કોઇ 'નાસ્તિક' એ ઉપનામથી તેનું આગ્રહ ખંડન કરી ગયા છે, તે યથાર્થ થયું નથી." વેદાંતના અતિ પ્રેમી, વેદાંતમાં વિચક્ષણ વિદ્વાન મનઃસુખરામ ત્રિપાઠીને પવિત્ર જૈન દર્શનની મહત્તા દર્શાવવા કેવી કમાવી કામ લેવું જોઇએ તે શ્રીમાન્ રાજચંદ્રે એકવીસ બાવીસ વરસની લઘુ વયે બતાવેલી વિચક્ષણતાથી સહજ સમજાય એમ છે. આ દર્શન સત્ય છે એમ કહેવા માત્રથી કોઇ તે શ્રદ્ધા કે અંગીકાર નજ કરે. શ્રીમાન રાજચંદ્ર એક પત્રમાં

સત્યદર્શનનું પ્રતિપાદન કરવામાં વાપરેલી વિચક્ષણતા

" पक्षपातो न मे वीरे न द्वेषः कपिलादिषु।
युक्तिमद्वचनं यस्य तस्य कार्यः परिग्रहः ॥"

એ શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિના આશ્રય, બોધક અને સત્યસૂચક વચનો ટાંકી શ્રીયુત ત્રિપાઠીને લખે છે કે.—

"કોઇ પણ માર્ગેથી આધ્યાત્મિક જ્ઞાન સંપાદન કરવું એ જ્ઞાનીઓનો ઉપદેશ છે. આ વચન મને પણ સમ્મત છે. પ્રત્યેક દર્શનના આત્માનો જ બોધ છે; અને મોક્ષ માટે સર્વનું પ્રયત્ન છે; તોપણ આટલું તો આપ પણ માન્ય કરી શકશો, કે જે માર્ગેથી આત્મા આત્મત્વ,—" સમ્યગ્જ્ઞાન "—યથાર્થ દ્રષ્ટિ પામે તે માર્ગ સત્પુરૂષની આજ્ઞાનુસાર સમ્મત કરવો જોઇએ. અહિં કોઇ પણ દર્શન માટે બોલવાની ઇચ્છિત નથી છતાં આમ તો કહી શકાય કે" જે પુરૂષ વચન પૂર્વાપર અબાધિત છે, તેનું એવું દર્શન તે પૂર્વાપર હિતકારી છે." વેદાન્તમાં કેમ એવે રીતે કહેરે

પવિત્ર વીતરાગમાર્ગ એઓને રોમેરોમ વ્યાપી રહ્યો હતો.

સોળની વયનું શ્રદ્ધાન.

સોળ સત્તર વરસની લઘુ વયમાં વ્યાપ હતો. એઓશ્રીની એ વયે લખાયલી "મોક્ષમાળા" તથા "ભાવનાબોધ" કોઇ દૃષ્ટિએ જુએ, તો તેઓને આ ખાત્રી થાય એમ છે. એટલું જ ન વેદાંતના પ્રેમી, વેદાંતમાં વિચક્ષણ, રાજા-પ્રજાએ સન્માનિત, વયોવૃદ્ધ વિદ્વ, મર્હુમ શ્રીયુત મનઃસુખરામ સૂર્યરામ ત્રિપાઠીને એકવીસ વરસની લઘુ વયવાળા શ્રીમાન્ રાજચંદ્ર પવિત્ર જૈન દર્શનને ઉદ્દે લખે છે? તેઓ લખે કેઃ—

"જૈન એ મોક્ષનો અખંડ ઉપદેશ કરતું, અને વાસ્તવિક તત્ત્વ જેની શ્રદ્ધા છે, એવું દર્શન છતાં કોઇ 'નાસ્તિક' એ ઉપનામથ આમ ખંડન કરી ગયા છે, તે યથાર્થ થયુ નથી." વેદાંતના અતિ વેદાંતમાં વિચક્ષણ વિદ્વાન મનઃસુખરામ ત્રિપાઠીને પવિત્ર જૈન

સત્યદર્શનનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ વિચક્ષણતા

સત્યના દર્શાવવા કેવી કળાથી હા જોઇયે તે શ્રીમાન્ રાજચંદ્રે એકવીસ વરસની લઘુ વયે બતાવેલી વિચક્ષ સહજ સમજાય એમ છે. આ દર્શન

એમ કહેવા માગ્યા કે [illegible] શ્રીમાન

"હતા! એના સિદ્ધાંતો કેવા અખંડ અને દયામય છે! એમાં દૂષણ તો "કાંઇજ નથી. કેવળ નિર્દોષ તો માત્ર જેનું દર્શન છે! એવો એકે પારમા- "ર્થિક વિષય નથી કે જે જૈનમાં નથી. એક વિષયને અનંત ભેદે પરિપૂર્ણ "કહેનાર તે જૈનદર્શન છે. પ્રયોજનભૂત તત્ત્વ એના જેવું ક્યાંય નથી. એક "દેહમાં બે આત્મા નથી, તેમ આખી સૃષ્ટિમાં બે જૈન એટલે જૈનની "તુલ્ય બીજું એકે દર્શન નથી. આમ કહેવાનું કારણ શું? તો માત્ર તેની "પરિપૂર્ણતા, નિરાગીતા, સત્યતા અને જગત્હિતસ્વીતા." લઘુ વયથી થયેલી પવિત્ર વીતરાગદર્શન પ્રતિ શ્રીમદ્‌ની કેટલી નિમગ્નતા! સદ્દેવ, સદ્‌ગુરૂ, સદ્ધર્મ, તત્ત્વાવબોધ આદિના વિચારો આદિ શ્રીમદ્‌ના વ્યવહાર સમ્યક્ત્વના પુરાવારૂપ છે.

(૩) સાંશયિક મિ૦—સદ્દર્શન અંગે નિશ્ચય વિનાની ડામાડોળ સ્થિતિ શ્રીમદ્‌ની કોઈ તેની કૃતિમાંના પૂર્વાપર સંબંધપૂર્વક સાપેક્ષપણે બતાવી શકશે?

સોળની વયનો મનોરથ. સોળ સત્તર વરસની લઘુ વયમાંજ મનોરથ ગાય છે કેઃ—

"તે ત્રિશલાતનયે મન ચિંતવી,
"જ્ઞાન, વિવેક, વિચાર વધારૂં;
"નિત્ય વિશોધ કરી નવતત્ત્વનો,
"ઉત્તમ બોધ અનેક ઉચ્ચારૂં,
"સંશયબીજ ઉગે નહિ અંદર
"જે જિનનાં કથનો અવધારૂં—૯૦."

શ્રી મનઃસુખરામ ત્રિપાઠીને પુનર્જન્મની પ્રતીતિ કરાવી.

જેને જાતિ સ્મરણની પ્રતીતિ થઇ હતી, જેને પુનર્જન્મની પ્રતીતિ થઇ હતી, કલ્પનારૂપે પુનર્જન્મ માનનાર શ્રીયુત ત્રિપાઠીને જેણે સત્યપુનર્જન્મની પ્રતીતિ કરાવી હતી એવા પૂર્વના બળવાન્ ક્ષયોપશમી આ પુરૂષને સંદેહ રહિત સત્યનો નિશ્ચય થયો હતો. સમ્યગ્‌વિચારણાને અવલંબનાર આ સત્પુરૂષે નાસ્તિકતાથી વિચારશ્રેણિ શરૂ કરી પૂર્વાપર વિરોધ ટાળતા પરમ સત્યનો નિર્ધાર કર્યો હતો. શ્રીમદ્ પ્રકાશે છે કેઃ—

""આ ભવ વણ ભવ છે નહિ,
"એ જ તર્ક અનુકૂળ;
"વિચ શુદ્ધરતાં પામી ગયા,
"આત્મ કે ધર્મનું મૂળ."

અર્થાત્ આ ભવ વિના બીજો ભવ છે નહિ: એટલે કે ઉત્ત [illegible] ભવમાં નવો અવતરો અને આજ ભવમાં [illegible] જઈ પંચતત્વમાં ભળી જવી. આવા પ્રકાર [illegible] વિચાર કેટલાંએ આના અનુકરણપણે ચાર્વાક [illegible] પુરોપર વિરોધ લાગતા માંડશે: જે વિરોધ [illegible] તેનાં વિચારદીપ આત્માને આત્મધર્મનું અર્થાત્ જડધર્મથી પર એવા આત્મ- ધર્મનું જ્ઞાન હોય ત્યાંથી જ. આમ વિચારપૂર્વક સત્યની શોધ કરનારને સંપૂર્ણ સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરી ન હોય. આમ શ્રીમાનને સાંકડિ [illegible] નિર્ધાર પણ આરોપી શકાય એમ નથી. આ સ્થળે એક બાબતપર લક્ષ [illegible]

(margin: નાસ્તિકવાદી વિચારકોનો આવિર્ભાવ.)

દેર ન થાય એ માટે ધ્યાન ખેંચવું જરૂરનું છે, કે પવિત્ર વીતરાગ માર્ગમાં (૧) આજ્ઞા પ્રધાનપણું અને (૨) પરીક્ષા પ્રધાનપણું અથવા (૧) આગમ પ્રમાણ અને (૨) અનુમાન પ્રમાણ. આમ બે ભેદ છે. સર્વજ્ઞ વીતરાગ આપ્તપુરૂષે નિર્દિષ્ટ માર્ગ—આજ્ઞાની તેમના આપ્તપણાને લઈ શ્રદ્ધા કરી, આજ્ઞા પ્રધાની થઈ, આગમ વચન ગ્રહણ કરી કેટલાક વિચારશીલ પુરૂષ તે માર્ગ—તે આજ્ઞાની પરીક્ષા કરવા પ્રવર્તે, તે આગમ વચનને સ્વાનુભવ સિદ્ધ કરવા પ્રવર્તે, તે અને પરીક્ષાપ્રધાનપણું, પુર્વાપર અભ્યાસ સત્ય સાક્ષાત્કાર કરવા તેના Pros અને Cons ન્યાયપુર્વક સત્ય શોધ પૂછે, તેનો નિર્ણય કરે. તેને આ જિનેશ્વરમાર્ગમાં કંઈ પણ અટકાવ કર્યા નથી એટલો આરોપ દુરકરવાની જરૂર કરવાની

(margin: આજ્ઞા પ્રધાન અને પરીક્ષા પ્રધાન અથવા આગમ પ્રમાણ અને અનુમાન પ્રમાણ.)

નથી. શ્રીમદ્ વસ્તુતત્વનું અવલોકવું તેના નિર- [illegible] [illegible]

(margin: [illegible])

[illegible]

[illegible] આપણે તો Materialism એટલે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

Materialismનો અર્થ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] material ([illegible]) [illegible] Sentiment ([illegible]) [illegible] material ([illegible]) [illegible] [illegible]

[illegible] adam ([illegible]) [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] (Sentiment)ને [illegible] (material)ને [illegible] [illegible]

પાશ્ચાત્યોને દૃષ્ટિફેર થાય તો આત્મત્વ સહજ સાંપડે.

ઉદ્યોગનું ફળ) તેઓને ખચીત પૌદ્‌ગલિક સુખરૂપે મળે છે; જેવો અસારભૂત વસ્તુ (Material) પ્રતિ તેઓનો પુરૂષાર્થ છે, તેવોજ જો સારભૂત વસ્તુ (આત્મત્વ) પ્રતિ તેઓની દૃષ્ટિ ફરી જાઇ તે માટે તેઓ પુરૂષાર્થ દાખવ તો તેઓને ઝટ આત્મત્વ પ્રાપ્ત થાય; ત્યારે સારભૂત આત્મત્વ (Material) અંગે કેવળ કલ્પના-ખ્યાલ (Sentimentalism)માં ફાંફાં મારતાં, વસ્તુગતે વસ્તુ તત્વની નગદ માલ રૂપે વિચાર શ્રેણિપર ચડી પૂર્વાપર વિરોધ વિચારી, ખોજ નહિ કરતાં એમાં આપણે નથી સાધી શકતા પરમાર્થ; નથી સાધી શકતા વ્યવહાર. કલ્પના જાળ-ભ્રમણા-ખ્યાલી વાસના-વિચારપારતંત્ર્ય એ આદિને વશ આપણી વ્યાવહારિક સ્થિતિ અધોગતિને પામી છે, પામતી જાય છે, એ દિનપ્રતિદિન નજરે દેખીએ છીએ, છતાં ખ્યાલી-ભ્રમણારૂપ પરમાર્થપ્રાપ્તિનુ આપણે ગૌરવ ગાઇએ છીએ. ખેદ થાય છે કે નગદ માલરૂપે (Materially) અધ્યાત્મનું સ્વરૂપ જાણ્યા-સમજ્યા વિના હાલ અધ્યાત્મીઓનો, વ્યવહારકોટિમાં અધોગતિ પામતા આ દેશમાં, આ કોમમાં રાફડો ફાટ્યો છે.

અધ્યાત્મીઓનો ફાટેલો રાફડો.

કેવળ ખ્યાલ-ભ્રમણા-ગતાનુગતિકત્વને Sentimentalism અનુસરી શુદ્ધ વસ્તુગને વસ્તુરૂપને જાણ્યા સમજ્યા વિના અધ્યાત્મનું પુંછડું પકડનારા આ જીવો, નથી આત્માને ઓળખવાના પણ વ્યવહાર-પરમાર્થથી પતિત થઇ દેશને અને પોતાને પરિણામે ધકકોજ પહોંચાડશે. પૂર્વે શ્રીમાન્ હરિભદ્રસૂરિએ શ્રી ધર્મબિંદુ આદિમાં પ્રકાશ્યુ છે, તેમ શ્રીમાન્ રાજચંદ્રે પણ વર્તમાનમાં કહેલું છે, કે વ્યવહાર કૌશલ્ય વિના પરમાર્થ કૌશલ્ય પ્રાપ્ત થાય એમ નથી. એક સદ્ધર્મ પ્રવર્તક મૂળ વસ્તુને અવલંબી જેવા પ્રકારે પ્રબોધે, તેવા પ્રકારે શ્રીમાન્ રાજચંદ્રે તેઓના સમાગમમાં આવતાં ભાઇયો બેહનોને કહેલ. ખ્યાલી ભ્રમણા, કલ્પના છાડી દઈ, શુદ્ધ પરમાર્થની દૃષ્ટિપૂર્વક વ્યવહાર પ્રણાલિકા ચ્હેવડાવવાની આપણા બીજા અંગ શ્રી સૂત્રકૃતાંગમાં પ્રકાશેલું છે. શ્રીમદે એ પરાપૂર્વથી ચાલ્યો આવતો (Sentimentalism) કલ્પના-ભ્રમણા-વાસિત બોધ એ વગેરેનો વગુ

સમજ્યા વિનાનું અધ્યાત્મ અવલંબનાર દેશને શાપ સમાન છે.

શ્રીમાનનો ઉપદેશ. વ્યવહાર કુશળ હોય તો પરમાર્થ કુશળ થાય.

[illegible] (material) [illegible] Sentimentalism ને [illegible] Sentimentalism નો [illegible]

[illegible] શ્રીમાન્ આનન્દઘન [illegible] — [illegible]

[illegible] Sentiments [illegible] શ્રીમાન્ આનન્દઘનજીને [illegible]

[illegible] Sentiments [illegible]

[illegible] Sentiments [illegible]

તો હતો, પણ આપણે શ્રી મહાવીરના શાસનની વાત કરીએ છીએ.) ચાલ્યો આવ્યો હોય, તેમાં આ આગમશ્રદ્ધા અને આજ્ઞાપ્રધાનત્વ પરમ કારણો છે. આ આગમશ્રદ્ધા અને આજ્ઞા પ્રધાનત્વને લઇ આપણે અદ્ભુત આનન્દ માનવાનો છે, પણ એ આજ્ઞાપ્રધાનપણે પરીક્ષાપ્રધાનત્વ અને શ્રી જિનોક્ત માર્ગ સ્વાનુભવગોચર વિચાર સ્વાતંત્ર્યને અવલંબી કરવાની પ્રવૃત્તિ લુપ્તપ્રાયઃ થયેલી હોવાથી એ પવિત્ર શાસનના રાગી ઓછા થતા ગયા છે; ઓછા થતા જાય છે. આજ્ઞા પ્રધાન થઇ પરીક્ષા

ધર્મ પ્રભાવક પરીક્ષા પ્રધાન હોય

પ્રધાન પુરુષો ધર્મનો પ્રભાવ સારી રીતે રાખી શકે એ સુનિશ્ચિત વાત છે. પૂર્વે જે જે પ્રભાવકો થયા છે, તે બધા પ્રાયઃ પરીક્ષાપ્રધાન હતા. અને પરીક્ષાપ્રધાન પુરુષો શાસનનો પ્રભાવ વર્તાવી પવિત્ર માર્ગ સન્મુખ કરી શકે તેનું કારણ એ કે પરીક્ષાપ્રધાન મહાનુભાવોને સર્વેશે વસ્તુતત્વનો સાંગોપાંગ વિચાર કરવો પડે છે. એવા સાંગોપાંગ વિચારપૂર્વક નિર્ધારિત વસ્તુતત્વ તેઓ પોતે તો સમ્યગ્ જાણી સમજી શકે, પણ બીજાઓને પણ સમજાવી શકે. શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર એવો સમર્થ પરીક્ષાપ્રધાન, વિચારશીલ પુરુષ આ કાળે થયો છે. શ્રી મોક્ષમાળાના થોડા ફકરા આપણે ઉપર ટાંક્યા છે, તેથી એ પુરુષની શ્રી જિનોક્ત માર્ગ પ્રતિ રાગ અને દૃઢ શ્રદ્ધા તો સુપ્રતીત થાય એમ છે, પણ તેનું પરીક્ષા પ્રધાનપણું પણ ઠેરઠેર દેખાય છે. સોળ વરસની લઘુવયમાં પ્રકાશેલ મોક્ષમાળામાંજ એ પ્રકાશે છે કેઃ—" તમને જે ધર્મતત્વ કહેવાનું છે, તે

મોક્ષમાળામાં આત્મતત્વની પરીક્ષા કરવા આપેલ પરેશનું નિરૂપણ

પક્ષપાત કે સ્વાર્થબુદ્ધિથી કહેવાનું મને કાંઇ પ્રયોજન નથી. પક્ષપાત કે સ્વાર્થથી તમને અધર્મતત્વ બોધી હું શા માટે અધોગતિને સાધું ? વારંવાર હું તમને નિર્ગ્રન્થના વચનામૃત માટે કહું છું તેનું કારણ તે વચનો તત્વમાં પરિપૂર્ણ છે તે છે. જિનેશ્વરોને એવું કાંઇ પણ કારણ નહોતું, કે જે નિમિત્તે તેઓ મૃષા કે પક્ષપાતી બોધે; તેમ તેઓ અજ્ઞાની ન હતા કે એવો મૃષા બોધાઇ જવાય. આશંકા કરશો કે એઓ અજ્ઞાની ન હતા એ શા ઉપરથી જણાય ? તો ઉત્તરમાં એઓના પવિત્ર સિદ્ધાન્તોના રહસ્યને મનન કરવાનું કહું છઉં. અને એમ જે કરશે તે પુનઃ લેશ માત્ર આશંકા નહિ કરે. જૈનમતપ્રવર્તકો પ્રતિ મને કાંઇ રાગબુદ્ધિ નથી, તેમ એ મારા કહ કુટુંબ પરિવારી પણ નથી કે એ માટે પક્ષપાતે હું તમને કાંઇ પણ કહું; તેમજ અન્યમતપ્રવર્તકો પ્રતિ મારે કાંઇ

[illegible] નથી કે [illegible] [illegible]. આનેમાં હું તો [illegible]
[illegible] અને [illegible] અને [illegible] [illegible]
[illegible] છું કે, [illegible], જૈન જેવું કોઈ પુર્ણ અને
"પવિત્ર દર્શન નથી; વીતરાગ જેવો કોઈ દેવ નથી, [illegible]
" [illegible] હોય, તો એ સર્વજ્ઞ [illegible] " [illegible]
[illegible], [illegible] [illegible],
[illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] "[illegible]
[illegible]" આદિ [illegible] [illegible]
[illegible] "[illegible] જૈન" [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] અને [illegible]

[illegible] "[illegible]" [illegible]
"[illegible]" [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]

[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]

વૈરબુદ્ધિ નથી કે મિથ્યા એનું ખંડન કરૂં. મુનિમાં હું તો મંદમતિ મધ્યસ્થરૂપ છું. ભદ્ર ભદ્ર મનનથી અને મારી મતિ જ્યાં સુધી પહોંચી ત્યાં સુધીના વિચારથી હું વિનયપૂર્વક એમ કહું છું કે, પ્રિય બન્ધો, જૈન જેવું એકે પૂર્ણ અને "**પવિત્ર દર્શન નથી; વીતરાગ જેવો એકે દેવ નથી,** તરીને અનંત "દુઃખથી પાર પામવું હોય, તો એ સર્વજ્ઞ દર્શનરૂપ કલ્પવૃક્ષને સેવો." આ વાક્યો, સોળ વરસની લઘુવય છતાં પૂર્વ સંસ્કાર જનિત કેવાં પરીક્ષાપ્રધાનત્વ, બુદ્ધિપ્રાબલ્ય, ચૈતન્યસ્ફુર્તિ, જાગૃતદશા, નૈસર્ગિકજ્ઞાન બતાવે છે ? પછીના વરસોમાં પરીક્ષાપ્રધાનત્વ રાખવેલ્લુ એઓના ગ્રંથમાં તથા તેઓની "રોજનિશી" આદિ હાથ નોંધમાં પ્રગટ જણાઈ આવે છે. ઇચ્છવાયોગ્ય છે કે એઓની કૃતિ વિવેચન પામી ક્રમબદ્ધ "સનાતન જૈન" આદિમાં પ્રકાશ પામી જનસમૂહને લાભ રૂપ થતી જાય. આ કેટલે એ ખાસ ધ્યાન રાખવાનું છે કે શ્રી મોક્ષમાળામાંનો ઉપર ટાંકેલો ફકરો અને શ્રીમાન્ હરિભદ્રસૂરિના "पक्षपातो न मे वीरे" ઇ૦ તેમજ

કૃતિઓનું અભિમાન આગળ કરનારાઓએ એ અભિમાન આણ્યા ઉપરાંત વિશેષ શું કર્યું છે? કરે છે? જ્ઞાનીઓ કહી ગયા છે કે પૂર્વે તો મહા સમુદ્ર મન્થન કરે ત્યારે રત્ન સાંપડતું; આ કાળે કુંડામાં જ છે. ફક્ત ખોજ કરનાર જોઈએ. શ્રી આત્મસિદ્ધિ આદિ અગે કહેવાનું કે જે કુંડુ જોઈતું હોય તો આ આત્મસિદ્ધિ રહી. તેમાંથી રત્ન શોધી લ્યો. શ્રી આત્મસિદ્ધિકાર પ્રગટપણે પ્રકાશે છે કે:—

આ કાળે કુંડામાં રત્ન ખોજનાર જોઇએ.

" વર્તમાન આ કાળમાં, મોક્ષમાર્ગ બહુ લોપ;
" વિચારવા આત્માર્થિને, ભાખ્યો અત્ર અગોપ્ય. "

મોક્ષમાર્ગ લોપ થવાનાં શું કારણો છે, એ બતાવી તે કેમ ટકે? એ આદિ શ્રી મહાવીરદેવે પ્રકાશેલ માર્ગનું સત્વ આ નાના ગ્રંથમાં આણ્યું છે. વિચારશીલ જીવોને આ પરમ કલ્યાણના હેતુરૂપ થશે. શ્રીમાન્ પ્રકાશે છે કે:-

" થશે અવશ્ય આ દેહથી,

સત્ય ધર્મનો ઉદ્ધાર રે—ધન્ય રે દિવસ આ અહો.

સત્ય ધર્મનો ઉદ્ધાર એઓએ કરેલો, બીજા સર્વેનુ, એઓની કૃતિથી સહજ સમજાય એમ છે.

સદ્ધર્મનો ઉદ્ધાર

૫. અનાભોગ મિ૦—પૂર્વના સંસ્કારી ભગવાન્ કંદાપદ્મમાં કુંવામાં આનો તો અવકાશજ ક્યમ્ હોય? જ્યાં પહેલા ચારનો અવકાશ નથી ત્યાં આનો કેમ સંભવ? તત્ત્વ માર્ગમાં ગણાતા આ પાંચ પ્રકારના મિથ્યાત્વનો અભાવ હો- તેઓને સમ્યક્ત્વપ્રાપ્ત થઈ હતી—જેઓ પોતાના હિતની ખાતર મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ વિચારી એ પોતામાં હોય તો દૂર કરશે તો તેઓના પરમ લાભ ભણી થશે. હવે Sentimentals કલ્પના-ધ્યાન આદિને સ્થ ઘુસી ગયેલા બીજા મિથ્યાત્વના પ્રકાર જોઈએ. ધ્યાન-કલ્પના-ભ્રમ એ તો આ પવિત્ર પુરૂષ દૂરના દૂરજ રાખ્યા હતા. એ પરીક્ષાપ્રધાની પુરૂષને સદ્દેવ, સદ્ધર્મ, સદ્ગુરુ, હાડોહાડ વ્યાપ્યા હતા. શ્રી મહાવીર દેવના બોધેલા તત્વમાં Sentimentalism કલ્પના-ધ્યાન ઐહિક-આમુષ્મિક સાતાની વાસના આદિ ભેળભેળ કરી દેવાથી, અથવા ભેળભેળ થઇ જતાં તે પ્રતિ બેદરકાર રહેવાયા એ મિથ્યાત્વની આલોયણા અનિચારોમાં લેવી પડે છે. પૌદ્ગલિક વસ્તુપર મૂર્છા પણ શ્રીમદ્‌ના સમાગમમાં આવેલાંઓ જાણી શક્યાં છે, કે તેઓમાં કેટલી બધી નાશ પામી હતી! શ્રીમદ્‌ની કૃતિથી એ

મદદ સમજાય એમ છે. માત્ર એ વાંચવાની-વિચારવાની, તાત્પર્ય

દેહપતિ પણ્ણું અપવાદાત્મ ફેરવું પડ્યું પાડું હતું

... પ્રમાણે છોડી મધ્યસ્થ ભાવે વાં... જરૂર છે. દરેક એકચિત્ત થઈ, દીવ... પણ ઉત્તમ પામવાના શ્રીમદ્‌ના મનો... શ્રીમદ્ પ્રકાશે છે કે:—

સર્વ ભાવથી ઔદાસીન્ય વૃત્તિ કરી,
માત્ર દેહ તે સંયમ હેતુ હોય જો,
અન્ય કારણે અન્ય કશું કલ્પે નહિ,
દેહે પણ કિંચિત્ ...

" કોઇ ક્રિયા જડ થઇ રહ્યા, શુષ્ક જ્ઞાનમાં કોઇ,
માને મારગ મોક્ષનો, કરૂણા ઉપજે જોઇ.
બાહ્ય ક્રિયામાં રાચતા, અંતર્ ભેદ ન કાંઇ,
જ્ઞાનમાર્ગ નિષેધતા, તેહ ક્રિયાજડ આંહિ.
બંધ મોક્ષ છે કલ્પના, ભાખે વાણી માંહિ,
વર્તે મોહાવેશમાં, શુષ્ક જ્ઞાની તે આંહિ.
વૈરાગ્યાદિ સફળ તો, જો સહ આતમજ્ઞાન,
તેમજ આતમ જ્ઞાનની, પ્રાપ્તિ તણા નિદાન.
ત્યાગ વિરાગ ન ચિત્તમાં, થાય ન તેને જ્ઞાન.
અટકે ત્યાગ વિરાગમાં, તો ભૂલે નિજ ભાન.
જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે

એનો વ્યવહાર કેવળ પરમાર્થમય હતો. એકાવતારીપણાનો તો એને દૃઢ નિશ્ચય થયો હતો:—

" અવશ્ય કર્મનો ભોગ છે,
ભોગવવો અવશેષરે,
તેથી દેહ એકજ ધારિને,
જાશું સ્વરૂપ સ્વદેશરે—ધન્યરે દિવસ આ અહો!"

પુરૂષાર્થવડે હૃદયની કસોટી કરી, હૃદય બળવાન લાગ્યો.

અંતિમ વચનોમાં પ્રકાશે છે કે:—" ઘણી ત્વરાથી પ્રવાસ પૂરો કરવાનો હતો, પણ ત્યાં વચ્ચે સહરાનું રણ સંપ્રાપ્ત થયું." આ વચનો એઓનો પુરૂષાર્થ દાખવે છે. આગળ પ્રકાશે છે કે:—" જે સ્વરૂપ છે તે અન્યથા થતું નથી, એજ અદ્‌ભુત આશ્ચર્ય છે; અવ્યાબાધ સ્થિરતા છે." આ કથનનો એવો આશય લાગે છે કે પોતે પૂર્વે નિર્ધારિલ હતું કે:—

" તેથી દેહ એકજ ધારિને,
જાશું સ્વરૂપ સ્વદેશરે ધન્ય૦ "

અર્થાત્ સર્વથા મુક્ત થવા પૂર્વે હજી એક દેહ ધરવો પડશે એમ હતું, છતાં જાણે આજ દેહે પ્રબળ પુરૂષાર્થરૂપ ત્વરાથી ભવપ્રવાસ પુરો કરી પરીત સંસારી થઈ જાઉં; એમ ધારી ત્વરિત પ્રવાસ શરૂ કર્યો; પણ ત્યાં વચ્ચે સહરાનું રણ પ્રાપ્ત થયું અર્થાત્ વિશ્રામ લેવો પડે, એટલે એક ભવ કરવો પડે એવું "ઉદયમાન થાકનું" ગ્રહણ થયું. એટલે " જે સ્વરૂપ છે તે અન્યથા થતું નથી. એજ અદ્‌ભુત આશ્ચર્ય છે." અર્થાત્ નિકાચિત ઉદયમાન કર્મ ભોગવ્યા વિના નિવૃત્તિ નથી; " એજ અદ્‌ભુત આશ્ચર્ય છે." " નિયમ " માં ફેર પડતોજ નથી. અવ્યાબાધ સ્થિરતા છે. નવો બંધ નથી; ઉદય આવેલુંજ વેદવાનું છે. એઓની દશાએ પહોંચેલ પુરૂષ આ મહાપુરૂષની દશા જાણી શકે. આપણાથી વિશેષ શું કહી શકાય ?

ધર્મપ્રકાશની ધારણા.

આમ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર શ્રી વીરના સાચા ઉપાસક હતા. પવિત્ર જૈન દર્શનના પ્રશસ્તભાવે રાગી હતા; તેના ઉદ્ધારક હતા, પ્રભાવક હતા, શ્રી મહાવીરના બોધનું દેશ-કાળને છાજતું બંધારણ કરવાનો સાંગોપાંગ વિચાર એણે કર્યો હતો; તે પ્રગટ પ્રકાશવા પૂર્વે તેઓ ચાલ્યા ગયા, તથાપિ કહેવાનું કે તેઓનો પવિત્ર ઉજ્જવલ આત્મા તેઓનાં વચનોમાં રહ્યો છે. સ્વપરહિતના વાંચ્છકોને એ વચનો પરમ હિતકર છે. જો તેઓ પુરૂષાર્થ-

પૂર્વક એ વચનોને અનુસરશે તો તેઓ શ્રી વીરનું પવિત્ર શાસન આસુ-આગરી; ઘણા જીવોને માર્ગ સન્મુખ કરશે, તથાસ્તુ !

શ્રીમાન્ પ્રતિ તાસુભી ધરનારમાં હાનિ કોને છે ?

શ્રીમદ્‌ને અંગે ઘણું કહેવાનું છે. એક વખતે બધું કહેવાય તેમ નથી. શ્રીમદ્‌નો પવિત્ર ગ્રંથ વાંચવા-વિચારવા ભલામણ છે. શ્રીમદ્‌નાં વચનો પૂર્વાપર સંબંધપૂર્વક વાંચ્યા-વિચાર્યા વિના શ્રીમદ્ અંગે તાસુભીથી જોનારાઓ કેવળ ભુલ કરે છે; એમાં શ્રીમદ્‌ને હાનિ નથી; હાનિ રાગ-દ્વેષ યુક્ત તાસુભી ધરનારને છે; તો કોતો એવા તાસુભી રાખનારાએ તાસુભી છોડી દઈ મધ્યસ્થ રહેવું; કોતો મધ્યસ્થપણે શ્રીમદ્‌નાં વચનો અગ્રથી આખર સુધી અવલોકી જોવાં; એથી વિકલ્પો-કુતર્કો-તાસુભી આદિ દૂર થશે.

જૈનોપર વિશેષપણે ઉપકાર કરનાર આ "નવયુગજૈનપ્રવર્તક" ની વાત થઈ. હવે એઓની સામાજિક, સાર્વજનિક વિચારણા થોડી જોઈ આ લેખ ઉપસંહરીએ.

Poet

જેમ એ Born Ascetic સહજ યોગી હતા; તેમ એ Born Poet જન્મ કવિ હતા. Poets are born [illegible] નાની વયમાં અભ્યાસ કરતા સહજ [illegible] એને [illegible]

રજાણ્યો છે. એથી માનમાં આવી જઇ ધર્મ હારી જવા જેવું છે,
કલ્પના છે." આવા સાત્વિક વિચારે એ પ્રયોગોને ત્યાગી દઇ આત્
ત્કાર કરવામાં શ્રીમદે વીર્ય ફેરવ્યું!

શ્રીમાનનું આત્મિક લક્ષ; પ્રયોગો મનોબળ હાનિથી ત્યાગી દીધા.

આવી સ્વરૂપ શક્તિ જેને પ્રાપ્ત થઇ
માન કે અર્થ માટે એનો ઉપયોગ કરત
દેખાતા? શ્રીમાન્ ધારત તો એના પ્ર
માન-કીર્તિ-અર્થ સંપાદન કરી શકત
આત્મગુણ વિકસાવવાને મુમુક્ષુ સત્પુરુષો, આત્મ-મવિરક્ત, આ
એ શક્તિનું પ્રદર્શન નહિ કરતાં એ વડે આત્માની ઉજ્વલ શક્તિઓ
કરવા પ્રયત્ન કર્યું.

જ્યોતિષી

શ્રીમાન્ એક સમર્થ ગણિતશાસ્ત્રી તથા જ્યોતિષી હતા. મ
ભાદ્ર સંહિતાનો અપૂર્વ જ્યોતિષનો મ
એમણે અવલોક્યો હતો. તેઓની ગણતર
નીવડતી. આ પ્રયોગ પણ એમણે
જુમાં જ માનમા આવી જઇ ધર્મ હારી જવાના કારણે ત્યજી દીધા

જ્યોતિષ કેમ છોડી દીધું? કારણભૂત હતુ.

સં૦ ૧૯૪૫ ની સાલમાં અમદાવાદમ
દલપતભાઇ ભગુભાઇને ઘરે એઓએ
ધાનના પ્રયોગો કર્યા હતા; ત્યાર પછી
જ્યોતિષના જ્ઞાનનો અનેક લાભ લીધા. તેણ
ગીને બીજાને પડેલા ભાગના અમે કા- પુછવામા આવતા તેનુ અનિ
તેઓને તીવ્ર લાગી આવ્યુ. તે વખતે તો પુછનારને જવાબ દીધો અને
અમારે શુ આવા દુ ખદ સમાચાર આપવા ? આજ પછી આ જ્યોતિષ
બંધ કરીએ છીએ ત્યાર પછી એઓએ કદી એનુ નામ લીધુ નથી
મનોનિગ્રહ ? કોઇનો દેહ પડી ગયો જાણતા એઓ રડી પડતા ' એઓ
એવુ હતુ કે આતર લાગણીને બુઠી ન થવા દેવી કઠણ વજ્રના જે
છતાં કુસુમના જેવુ કોમળ રાખવુ જોઇએ ' આ નવા ગુણો એક
પુરુષને છાજતા જ છે. શતાવધાનથી મુંબઇમા પ્રખ્યાતિ પામ્યા પછી
રોજ્જમને કાર માનપત્ર પ્રખ્યાત પારસ
પારસી લોકને મળેલી એક તાનુ સ્થાન લેવા તેડા થયા. ત્યા

કાઠ્ય કરતાં શ્રીમદ્‌ને હૃદય પર આપી શ્રીમદ્‌નો ગ્રંથ વાંચવા-વિચારવાનું ટ્રાન્સવાલમાં દેદ ભોગવતા દેશીઓને કહે છે.

મહેતુન ગાંધી અને શ્રીમાન્.

આ શ્રીયુત ગાંધીને કેટલાક પત્રો શ્રીમદે લખેલા તેમાં થોડાક અત્રે ટાંકીયે છીએ. જ્ઞાતિભેદ અંગે શ્રીમદ્ પ્રકાશે છે કે:—" જ્ઞાનદૃષ્ટિએ જોતાં જ્ઞાતિ આદિ ભેદનું વિશેષાદિપણું નથી જણાતું, પણ ભક્ષ્યાભક્ષ્યનો ભેદ તો ત્યાં પણ કર્તવ્ય છે."

આર્ય આચાર-વિચાર.

આર્ય આચાર:—" આર્ય આચાર એટલે મુખ્ય કરીને દયા, સત્ય, ક્ષમાદિ ગુણોનું આચરવું તે." " આર્ય વિચાર:-એટલે મુખ્યત્વે કરીને આત્માનું અસ્તિત્વ, નિત્યત્વ, વર્તમાનકાળ સુધીમાં તે સ્વરૂપનું અજ્ઞાન તથા તે અજ્ઞાન અને અભાનનાં કારણો, તે કારણોની નિવૃત્તિ અને તેમ થઈ અવ્યાબાધ આનંદ સ્વરૂપ અભાન એવા નિજ પદને વિષે સ્વાભાવિક સ્થિતિ થવી તે."

વર્ણાશ્રમ.

વર્ણાશ્રમ ધર્મ:—" વર્ણાશ્રમ ધર્મ વર્તમાનમાં બહુ નિર્બળ સ્થિતિને પામ્યો છે; તોપણ આપણે તો જ્યાં સુધી ઉત્કૃષ્ટ ત્યાગદશા ન પામીએ, અને જ્યાં સુધી ગૃહસ્થાશ્રમમાં વાસ હોય ત્યાં સુધી તો વાણીઆ રૂપ વર્ણધર્મને અનુસરવો તે યોગ્ય છે. કેમકે અભક્ષ્યાદિ ભક્ષણનો તેનો વ્યવહાર નથી. ત્યારે આ શંકા થવા યોગ્ય છે કે લુહાણા પણ તે રીતે વર્તે છે. તો તેમ અન્નાહારાદિ ભક્ષણ કરતાં શું હાનિ ? તો તેના ઉત્તરમાં એટલું જણાવવું યોગ્ય થઈ શકે કે રાગદ્વેષે તેવી રીતિ પણ રહેવાની પડતી નથી. કેમકે તેવા પક્ષ ... આપણી રીતિ જોતાં ... નિમિત્તને પામે. લુહાણાને ત્યાં અન્નાહાર લેવાથી વર્ણધર્મ હાનિ પામતો નથી, પણ મુસલમાનને ત્યાં અન્નાહાર લેતાં તો વર્ણધર્મની હાનિનો વિશેષ સંભવ છે, અને વર્ણધર્મ લોપવા રૂપ દોષ કરવા જેવું થાય છે. આપણું કંઈ ગાઢના ઉપકારાદિ હેતુથી તેમ વર્તવું થતું હોય અને રક્ષણ-બના વૃત્તિથી તેમ વર્તવું ન થતું હોય, તો પણ બીજા તેનું અનુકરણ તે હેતુને સમજ્યા વિના ઘણું કરીને કરે, અને અંતે અભક્ષ્યાદિ ભક્ષણ કરવામાં પ્રવૃત્તિ કરે એવા નિમિત્તનો હેતુ આપણું તે આચરણ છે.

વર્ણધર્મ છોડવો નહિ. હેતુ સમજ્યા વિના કેટલીએ બીજા અનુકરણ કરે એવા નિમિત્ત પણ ન થવું

નરસની) સાથે ત્યાં ગયા ત્યારે મજકુર આરબ ગૃહસ્થે તેમને મોતીનો ફેરલોક જથ્થો બતાવ્યો. આ મોતી અરબસ્તાનના એક વ્યાપારીનાં હતાં, અને તેની બજારમાં સારી કિંમત ઉપજી શકે તેમ હતું. આરબ ગૃહસ્થને શ્રીમાન્ તરફ માનભર્યો પ્યાર હતો. તેમણે તેમને મોતી ખરીદવાનો આગ્રહ કીધો ને તેથી સારો લાભ થશેજ એવી વકી બતાવી. શ્રીમદે મોતી જોવાં અને ભાવનો આંકડો નક્કી કરવાનું આરબ ગૃહસ્થ ઉપરજ છોડયું. તે ગૃહસ્થના ધ્યાનમાં આ મોતી પોતાનાં નથી તેથી તેનો ભાવ અમુક રકમ સુધીજ સોદાનો છે તે રહ્યું નહિ. અને તેમણે ચોક્કસ રૂ. એક લાખનો ભાવ માંડયો. અને સઘળી સહી કરી સોદો નક્કી કીધો. રસ્તામાં પાછા વળતાં શ્રીમદે —તેમને (મી૦ શ્રીમોહનદાસને) કહ્યું કે, આ વ્યાપારમાં આપણને સારો ફાયદો થશે. કેમકે બજારમાં નહિ ઉપજે તોય તેનો સવાયા સુધી ભાવ ઉપજશે. અને તેથી એકંદરે આપણને રૂ. ૨૫ થી ૩૦ હજાર મળશે. શ્રીમાન્‌ના ગયા પછી મજકુર આરબ ગૃહસ્થે પોતાના મોટા ભાઈને આ સોદાની તમામ વાત કરી. મોટાભાઈને તે માલના તમામ વહીવટની ખબર હતી કે આ માલ અરબસ્તાનના પોતાના એક આડતીઆનો છે આથી તેણે તેને ઠપકો આપ્યો. સોદો નક્કી થઇ ગયો હતો એટલે તેનાથી તો કાંઇ બોલાય તેમ નહોતું. બીજે દિવસે તે વ્યાપારીએ ફરીવાર શ્રીમાન્‌ને બોલાવ્યા ને અસ્પષ્ટ રૂપમાં આ વાતનો ઇશારો કીધો. શ્રીમાન્ તરતજ સમજી ગયા કે ત્યાગ ધરના ભાઇને શાંતિ તેમને હવે ખટવવા યત્ન કીધો પણ પોતેજ પોતાની સ્થિતિને વાંકે ફસાઇ પડ્યા છે, ને સોદો કેનસલ કરવાનું કહી શકતા નથી, પણ તેમનો મતિ તેમ જણાય છે. એક બાજુથી ત્રીસ હજારની [illegible] પણ વ્યવહારના વાજબી રીતે પ્રાપ્ત થયેલી ને બીજી બાજુથી પોતાને ધામ આપનારને પોતાના લાભ ખાતર નુકસાની. આ પ્રસંગે હરકોઇ વ્યવહાર કુશળ માણસ શું કરે [illegible]. સોદો કેનસલ થઇ શકે તેમ નથી. આરબ [illegible] પણ માલ આપી દેવા તૈયાર છે. તૈયાર ન હોય તો કોઇનાં બાપનું [illegible] ને [illegible] પણ આ સાચા ત્યાગી મહાત્માએ [illegible] [illegible] આ માલ આપનો છે. મારે કંઇ પૈસા જોઈએ નહીં, [illegible] છે. હમે તો હમને પાછા આપવાને ત્યાર [illegible] [illegible] પરંતુ આપના [illegible] [illegible] કેમ બને? તમારા મજા [illegible] [illegible] પણ ખુશીથી તેણે શ્રીમ[illegible] [illegible] પ્રકૃતિ [illegible]

બુદ્ધિના પ્રભાવ વડે જૈનસંપ્રદાય તરફ પોતે દોરાયા. મૂળથી એમને ધર્મપર શ્રદ્ધા ઘણી હતી એવું એમના લેખોપરથી સાબિત થાય છે, કારણ અવધાનના પ્રયોગ વખતે પાદપૂર્તિ વગેરેમાં ગમે તેવી કવિતા કરે તોપણ ચાહે તેવા ક્ષુદ્ર વિષયમાં પણ પોતે ધર્મના વિષયપરજ કાવ્ય રચતા. જેમ જેમ વખત જતો ગયો તેમ તેમ એ ભાવના વધારે ને વધારે ઉચ્ચ, પુષ્ટ, તથા વિસ્તૃત થતી ગઈ, અને ઉત્તર જૈનધર્મનો બને તો પુનરુદ્ધાર કરવો એવા સંકલ્પમાં વિરમી. એમના સૂક્ષ્મ જીવન યા માનસિક વ્યાપારનો લગભગ વીસ વરસનો ઇતિહાસ-તેરથી તેત્રીસ વરસ સુધીનો એ અનુમાનને સમર્થન કરે છે.

એ ભાવનાઓનું કાર્યક્ષેત્ર.

જે આત્માર્થી સંત સંશોધકે મર્હુમના લેખનો સંગ્રહ બે મ્હોટાં પુસ્તકોમાં પ્રસિદ્ધ કરી ગુજરાતી ફિલસુફીના સાહિત્યને હમેશનું આભારી કર્યું છે, જે લેખનુ એકે એક પૃષ્ઠ, આખી ઉમરભર મનન કરવાલાયક સત્ત્વોથી ભરપૂર છે તે સંગ્રહ ઉપરથી સદ્‌ગતશ્રીની ઉચ્ચ ભાવનાઓનું કાર્યક્ષેત્ર તુરત સમજવામાં આવી જાય છે. સોળ વરસની કાચી ઉમરે એમના તરફથી બહાર પડેલો ભાવનાબોધનો ગ્રંથ દૃષ્ટાંત તરીકે લઈએ. અલબત્ત, એ ઉમરે દરેક માણસને સંસારના અનુભવનો અભાવ હોય છે. એટલુંજ નહિ પણ અભ્યાસ પણ પુખ્તતાને પહોંચ્યો હોતો નથી, છતાં તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધે તેમાં જણાવેલા વિચારો, સુંદર ઉપદેશ, અને ઉચ્ચ આશય, એક મ્હોટા ફિલસુફની કલમને શોભે તેવા છે. એજ માફક એમનું એટલીજ ન્હાની વયે પ્રસિદ્ધ થએલું પુસ્તક મોક્ષમાળાનું લઇએ. માત્ર સત્તર વરસ જ જેણે આ દુનિયામાં જોએલાં તેવા યુવાન મનુષ્યના અભ્યાસ તથા મનનનું એ ફળ છે [illegible] તેને સિદ્ધિરૂપ ભાવનાબોધ-શિક્ષાપાઠ કરે છે [illegible] કે એમણે જે જે એ [illegible] મા પરોવ્યું છે તે માત્ર આખી દુનિયાનુ એક [illegible] દર્શાવો કહીએ તો બાકી છે, વળી એ પુસ્તક [illegible] થતાં [illegible] માત્ર પરંતુ પગથાંરૂ છે. એ મોક્ષ [illegible] એવા [illegible] છે [illegible] કે [illegible] પણ રીતનો હોય કાદવો [illegible] પરંતુ [illegible] આવુ છે ત્યારે એ માટી [illegible] કોણ [illegible] તથા [illegible] છે [illegible] થવાનો વારી [illegible] છે, તેમજ [illegible] મન [illegible] હોવી પણ [illegible] અનુ-

પણ ઘણાં મંદ આચાર વિચારોથી આચ્છાદિત થઇ ગયેલાં તે આચ્છાદન દૂર કરી એ સંપ્રદાયનો પુનરુદ્ધાર કરી પાછો તેને તેની અસલ વિશુદ્ધતાએ પહોંચાડવો એ પોતાની જીંદગીના પાછલા ભાગમાં શ્રીમાન્ રાયચંદનો ઉચ્ચ આશય હતો. અલબત એવાં પગલાં ભરનારને ઘણી મુશ્કેલી વચ્ચે કામ કરવું પડે છે. કેટલાએક સમજીને અને કેટલાએક વગર સમજે એમ તેમના ઘણા શત્રુઓ થવાનો સંભવ છે. તેમનો આશય અને તેમની નેમ વિષે અત્યંત ગેરસમજુતી ઉત્પન્ન થાય છે અને તેમને બહુ દુઃખ તથા ત્રાસ ભોગવવાં પડે છે વળી જો નવો સુધારો અમલમાં આવે તો જુના આચારો વડે જે લોકોનું પોષણ થતું હોય, જેઓ તેને લીધે માન પામી જતા હોય તેમને પણ નુકશાન થાય છે, અને તેથી તેઓ પણ કમર બાંધી એવા નવા સુધારકો સામે પડવા મંડી પડે છે. એ બાબતને ઉદ્દેશીનેજ કવિ કહે છે કે " રાજ્ય પ્રાપ્ત કરવામાં જે પરાક્રમ ઘટે છે, તે કરતાં અપૂર્વ અભિપ્રાય સહિત ધર્મસંતતી પ્રવર્તાવવામાં વિશેષ પરાક્રમ ઘટે છે" (ગ્રંથ સંગ્રહ પૃ. ૫૫૯) કેટલીક તરફથી એમ કહેવામાં આવે છે કે કવિશ્રીને નવો ધર્મ–નવીન સંપ્રદાય પ્રવર્તાવી પોતાને તેના આચાર્ય તરીકે ગણાવું હતું અને તેથી તેમને પ્રાચીન સંપ્રદાયના વિરોધી ગણવા જોઇએ. આ બાબતને તેમનાં લેખમાંથી બિલકુલ ટેકો મળતો નથી. ઉલટો તેમનો આશય તો મ્હેં આગળ જણાવ્યું તે મુજબ એ સંપ્રદાયપર જે કુચાલ વહેમ વગેરેનો પડદો પથરાઇ ગયો હતો તે દૂર કરવાનો હતો. કેટલાક સમર્થ પુરુષો કે જેની પાસેથી સ્વાભાવિક રીતે આપણે શ્વેતામ્બર દિગમ્બર વચ્ચે ચાલતા આવેલા ઝઘડા ઝગડાનું સાન્ત્વન ઇચ્છી શકીએ તેઓએ તે ઝગડાનું સાંત્વન કરવા પ્રયાસ સરખો પણ કરેલો નહિ પણ જેમણે ઉલટું પોતાનો પક્ષ સબળ કરવા સામા પક્ષ જોડે યુદ્ધ મચાવેલું તેની કેવળ કઢંગ પ્રવૃત્તિ ઉપર ફતેહ મેળવી શ્વેતામ્બર દિગમ્બર વચ્ચે વિગ્રહ સાંત્વન કરવા જે પુરુષ મથી રહ્યા હતા તેઓ શું નવા સંપ્રદાયનો પ્રચાર કરી પાછું જૈન સમાજમાં એક તડ વધારે ? કવિશ્રીનું ચારિત્ર જોતાં એ અનુમાન લેશ માત્ર પણ સંભવતું નથી. માટે કવિ સમ્બંધે એ બાબત સ્હેજ પણ ઉપેક્ષા કરવી ઘટતી નથી.

ઉપસંહાર.

ટુંકામાં, મ્હારે જે બોધ તમારી સમક્ષ કહેવાના હતા તે સમાપ્ત થયા છે. કવિશ્રીના જીવનના ઉચ્ચ આશય, તેમના લેખમાંથી મળી આવતા ઉચ્ચ વિચારો, સ્વીકારવા લાયક શિખામણનાં વચનો અને સ્તુત્ય તથા દીર્ઘદૃષ્ટિથી ભરપૂર સિદ્ધાંતો, એ સર્વ જૈનમંડળને ઉપયોગી છે એમ

વિચિત્રના લાગે, પરંતુ મારા મનને તો ચોક્કસ એમજ થઇ ગયું છે કે, મારા ભાઇથી એક જાહેર પુરૂષ ગણાતા હોઇ હવે તેઓના જીવન તથા વિચાર ઉપર જેટલો મારો હક છે તેટલોજ આખા જનસમાજનો છે. બીજા શબ્દમાં કહું, તો મને સમાજના એક અંગ કરતાં સહજ પણ વધારે હક્ક હોય એમ હું માનતો નથી અને જો ન હોય તો પછી મારે માટે શ્રીમાનના એક ભાઇ તરીકે ઉપકાર માનવાનું કાર્ય કરવું રહેતુંજ નથી.

એમ કહેવામાં આવશે કે, જો તમે આટલી બધી મનની વિશાળતા [illegible]નાવવા માગો છો, તો પછી તમારા ભાઇના વિચારોની પ્રકટતામાં તમે [illegible]મારે મોહ રાખો છો ? આનો ખુલાસો હું કરું છું. જેને કદાચ કો[illegible] [illegible]ડ કહે તેને હું એક જાહેર ફરજ સમજું છું. આપણો કોઇ સ્વજન [illegible] ચીજ પોતા પાછળ મુકી ગયેલ હોય અને આપણને એવી માહીતિ [illegible] કે, તે ચીજ જેમ કિંમત છે તેમ તેની માલેકી ખાનગી કુટુંબની નથી [illegible] જાહેર પ્રજાની—અથવા સમાજની છે, તો આપણે તે ચીજ છુપાવીએ [illegible] સમાજના ગુન્હેગાર નથી ? સમાજના એક અંગ તરીકે, દરેક વ્યક્તિએ [illegible]નો એક વ્યક્તિ માત્ર જેટલો હક સ્થાપી આપીના સઘળા અંગોને તે [illegible] ઉપરની તેઓ સર્વના હક્કની માહીતિ આપવીજ જોઇએ. તેજ સમાજ [illegible] સાચવ્યો ગણાય અને આને હું જાહેર ફરજ ગણું છું.

જેને હું જાહેર કરવાની સત્તા આપુ છું તેને કોઇ તેમ ન સ્વીકારવું [illegible] કહે, તો તુંપે ભલે કહે તેમાં મારો અણુમાત્ર પણ વિરોધ નથી [illegible] જરૂર સ્વકીય તરીકે ગણ્યા વિના નહીં રહો છતાં હું કહેવાની [illegible] કરૂં છું કે આચાર્ય ભગવાન હરિભદ્રસુરીજી તથા ખુદ મારા વડીલ [illegible] પોતાના વિચારો સંગ્રહવાની કેવી મહત્વ કરતાં જે વિચારો [illegible] છે તેવા પણ હું તો [illegible] [illegible]એ જાઉં છું. તે શી રીતે ? [illegible] પવિત્ર [illegible] કહે છે કે,

बन्धुर्न. न स भगवान् रिपवोऽपि नान्ये ।
साक्षान्न दृष्टचर एकतमोऽपि चैषाम् ॥

[illegible] "તે ભગવ[illegible] [illegible] બન્ધુ નથી, બીજાઓ અમારા [illegible] તેમ તેઓ સર્વના [illegible] [illegible] જોયા પણ નથી " આજ [illegible] પણ કહે છે કે [illegible] [illegible] મને [illegible] [illegible] [illegible] નથી, કે એ માટે પક્ષપાત [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

વર્ગને શંકા રહે છે. તેઓની આ શંકા કેવળ અમય છે એમ સપ્રમાણ પ્રમુખ સાહેબ, ભાઈ મનસુખભાઈ અને બીજા વિદ્વાન વ્યાખ્યાનકારોએ જણાવી આપ્યું છે; છતાં તેઓની શંકા દૂર થતી મને સંભવતી નથી, તેનાં અનેક કારણો છે. કોઈ પણ સમાજ જ્યારે રૂઢસંસ્કારી (Conservative) અવસ્થામાં હોય છે ત્યારે તેમાં કંઈ પણ ઉદાર વિચારનો વર્ગ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે તે રૂઢસંસ્કારી સમાજ તે ઉદાર વિચારના વર્ગને નવીન પંથ તરીકે ગણી લે છે. શ્રીમાન્ રાજચંદ્રના વિચારો સંપૂર્ણ ઉદાર હોવાથી રૂઢસંસ્કારી સમાજને એમ લાગવું જ જોઈએ કે, તેઓનો પંથ ચાલે છે. જૈનસમાજના આ એક કારણ વર્ગને જેમ આ કારણે નવો પંથ ચલાવવાનો શ્રીમાનનો ઠરાવ લાગે તેમ તેને લાગવાનું બીજું પણ એક કારણ છે. શ્રીમાનની મહત્વાકાંક્ષા પોતે સંપૂર્ણપણે સ્વાત્મહિતમાં સ્થિર થયા બાદ અવિભક્ત જૈન માર્ગ બનાવવાની હોઈ તેઓ જૈનમાર્ગનો પુનરુદ્ધાર કરવાના હતા એટલે સામાન્ય લોકો એવું માની લેવાની ભૂલ કરે કે, તેઓનો ઠરાવ નવો પંથ ચલાવવાનો હતો, તો તે કેવળ સ્વાભાવિક છે.

વળી, મને એક દૃષ્ટિએ નવો પંથ ચાલવાનું કહેનારા સત્ય પણ લાગે છે. તે શી રીતે? એટલું તો ખરું છે કે, કંઈ પણ ગચ્છ મમત્વબુદ્ધિ રાખ્યા વિના અવિભક્ત જૈનમાર્ગ જોઈએ, એવી અભિલાષા હાલના જમાનાના વર્ગમાં ઉત્પન્ન થઈ છે. આ અભિલાષા મૂળ અને પ્રથમ શ્રીમાન્ રાજચંદ્રમાં ઉત્પન્ન થઈ હોવાથી એ અભિલાષા ધરાવનાર વર્ગને શ્રીમાનના વિચારના અનુયાયી તરીકે ઓળખાય એ સ્વાભાવિક છે અને જો ઓળ-ખાય તે સામાન્ય સમુદાય તેઓને શ્રીમાનના પંથી તરીકે ઓળખે તો તેમાં કંઈ અસ્વાભાવિક નથી. [illegible] તેથી સામાન્ય સમુદાય બહુ ઊંડાણમાં [illegible] તેથી આ [illegible] વર્ગ પોતાના વિચારમાં બહુ [illegible] હોય એટલે બન્ને વચ્ચે અથડામણી થયા વિના ન રહે. આ અથડા-[illegible] ત્યારે [illegible], જ્યારે આ નવો વર્ગ સ્વાભાવિક [illegible] બહુ મત અને બહુ શ્રદ્ધા તથા ભક્તિ [illegible] એવી અપૂર્વ ચીજ છે કે તેના [illegible] હિત ધ્યાન ન કરતાં પોતાના જ [illegible] તેઓના હૃદ અનુપહિત [illegible] સદ્વિચાર [illegible] અનુપહિત [illegible] પોતાના [illegible] લાગે છે [illegible]

ખ્યાલ કરૂં શું અદ્ભુત જ્ઞાન પ્રકાશનો,
પ્રતિબિંબ જેમાં શુદ્ધિ અનંત સદ્ભાવ જો.
જ્ઞાનીના હાર્દને સમજે જ્ઞાનીઓ,
અનુભવ્યું ગુંજ પામરથી ક્યમ જાય જો. સાધુ ચરિત. ૫
આ આંખે રસભીના તમને ભાળીઆ,
અનુભવ નંદનવનના વિરલ વિહારી જો;
ભાળી હરખ વિહીન જ્યાં ત્યાં નજરે ચડે,
ગૂઢ જીવન ચરિતાપૂરમાં સંસારી જો. સાધુ ચરિત. ૬
કથ્યું ન જાયે યદપિ અહર્નિશ આપનું,
વિકસે અંતર ચાર ચિત્ત વિચિત્ર જો;
શેષ જીવન સંભારી સુખમાં ગાળશું,
સમીપ સમયના અનુભવ પરમ પવિત્ર જો. સાધુ ચરિત. ૭

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર-જગત્પ્રત્યે તેમના સંદેશાઓ.

(લેખક—રા. રા. સુશીલ.)

'શ્રીમદ્ રાજચંદ્રની પીછાન હવે જૈન પ્રજાને નથી કરાવવાની નથી. [illegible] સમયે ભિન્ન ભિન્ન ગૃહસ્થો ઉપર લખાયેલા વિવિધરંગી [illegible] પત્રો, મોક્ષમાળા તથા આત્મસિદ્ધિ અને મોક્ષમાળા વિગેરે [illegible] તત્ત્વજ્ઞાન અને ફીલ- [illegible] છે, ને અતિશય પ્રકાશે [illegible] શ્રીમદ્નો નમે તે એક પત્ર વાંચે પણ [illegible] વિના નહીંજ રહે કે [illegible] વિચાર્યા વિના [illegible] પુસ્તક એક અપૂર્વ [illegible] આત્મ [illegible] છે, [illegible]

રહેતી નહી. તેઓની પાછળ તેઓ તથા કાઓજ આને માટે પૂર્ણ ગણાશે. મત્ર મોમઝીદ વર્ષની વયે તેમનો એક મનોરથ અહીં ઉતારૂં છું. અને તેમના આત્માની ઉજ્જવળતાનો પ્રકાશ કરવાનું વાંચનારનેજ સોંપુ છું.

" મોહનિવાર વિચાર આધિન થઇ,
ના નિરખું નયને પર નારી.
પથ્થર તુલ્ય ગણું પર વૈભવ,
નિર્મળ તાત્વિક લોભ સમારી.
દ્વાદશવ્રત અને દીનતા ધરી,
સાત્વિક થાઉં સ્વરૂપ વિચારી.
એ મુજ નેમ સદા શુભ ક્ષેમક,
નિત્ય અખંડ રહો ભવહારી.
તે ત્રિશલા તનયે મન ચિંતવી,
જ્ઞાન વિવેક વિચાર વધારૂં.
નિત્ય વિશોધ કરી નવ તત્વના,
ઉત્તમ બોધ અનેક ઉચ્ચારૂં.
સંશય બીજ ઉગે નહીં અંદર,
જે જીનના કથનો અવધારૂં.
રાજ્ય સદા મુજ એક મનોરથ,—
થઇ અવતાર

વિચારશ્રેણી વેગાએ જો એ સમર્થશાળી પુરુષોને સંસારની કોઇ પણ વસ્તુ તશ જેટલી પણ સ્થિરહિત પ્રતીન થઇ હોત તો સંસારના સ્વરૂપને આવી રીતે ચિત્ર નહીં, એ વિચાર કરતાં ચોક્કસ જણાય છે. શ્રીમાન્ રાજચંદ્ર પૂછે છે કેઃ—

વિદ્યુત લક્ષ્મી પ્રભુતા પતંગ, આયુષ્ય તે તો જળનાં તરંગ,
પુરંદરી ચાપ અનંગ રંગ, શું રાચીએ જ્યાં ક્ષણનો પ્રસંગ?

વળી—

લક્ષ્મી અને અધિકાર વધતાં શું વધ્યું તે તો કહો?
શું કુટુંબ કે પરિવારથી વધવા પણું, એ નય ગ્રહો,
વધવા પણું સંસારનું નરદેહને હારી જવો,
એનો વિચાર નહીં અહો હો! એક પળ તમને હવો!
હું કોણ છું, ક્યાંથી થયો, શું સ્વરૂપ છે મારૂં ખરૂં!
કોના સંબંધે વળગણા છે? રાખું કે એ પરહરૂં?
એનો વિચાર વિવેક પૂર્વક શાંત ભાવે જો કર્યા
તો સર્વ આત્મિક જ્ઞાનના સિદ્ધાંત તત્ત્વ અનુભવ્યા.

અર્થાત્—એક ક્ષણવારને માટે ધારો કે વિશ્વની સમસ્ત લક્ષ્મી-વૈભવ અને સત્તા તમારા ચરણોમાં શીર નમાવે છે. પ્રત્યેક વસ્તુ તમારી ઇચ્છા-દ્વારા વર્તવા લાગે છે, પરંતુ તેથી યથાર્થમાં તમારા જીવનના આત્મિક વિકાસમાં શું સહાયતા મળી? સંસારનુંજ વધવાપણું કે એ સિવાય બીજું કાંઇ? પરંતુ તેમ કરી તમે તમારા નરદેહને હારી જાઓ છો, તેનો કદાપિ પણ તમે ખ્યાલ કર્યો છે? માત્ર શાંત અને સ્થિર ભાવે વિવેકપૂર્વક એટલો જ આત્મચિંતન કરો કે [illegible] હું કોણ છું, ક્યાંથી આવ્યો છું, અને મારૂં ખરૂં સ્વરૂપ શું છે, [illegible] આત્માનુભવ કરી [illegible] [illegible] તમને [illegible] અનુભવમાં [illegible] [illegible] [illegible] શ્રીમાન્ રાજચંદ્ર [illegible] પણ [illegible] [illegible] તથા [illegible] [illegible] [illegible] છે એ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નથી તેમ [illegible] [illegible] નિશ્ચય રૂપ છે [illegible] નહીં [illegible] નથી, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] તે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હોવા

આધાર રાખવાની કુટેવ તેનામાં ઘટતી જાયછે. પણ તે સાથે ચિત્તની સ્થિતિ એવી અવ્યવસ્થિત, શંકાશીલ અને અસ્થિર થાય છે કે કોઈ પણ વિષય ઉપર તે નિર્ભર રહેતો નથી. આજે જે વિષય જણાયો હોય છે, અને વસ્તુસ્વરૂપ જે પ્રકારે નિર્ધારિત કર્યું છે તે બીજે દિવસે અન્ય વિદ્વાનની પ્રબળ દલીલોથી લુપ્ત થઈ ત્યાં કોઇ નવીન વિષયનો અભિષેક થાય છે. આ પ્રમાણે પ્રગતિશીલતા સાથે સંશયના અને અસ્થિરપણું ઉપસ્થિત થતું અનુભવાય છે. સ્વાતંત્ર્યપ્રિયતા, મનુષ્યને એક વિષય સાથે વળગી રહેવાની ના પાડે છે, અને અધિક સત્યાન્વેષણ પ્રતિ પ્રબળ વેગે પ્રેરે છે. હવે આવા પ્રસંગોમાં સર્વજ્ઞ પ્રતિપાદિત વસ્તુ સ્વરૂપ યથાતથ્ય પ્રકારે, અને જે જે શંકા ઉદ્ભવે તે સર્વના પરિહારપૂર્વક કોઈ વીરનર પ્રયોજી શકે તો અમે માનીએ છીએ કે જૈન દર્શનના પુનરુદ્ધારનું પુણ્ય મુહૂર્ત નજીક હોતું જોઈએ. પરંતુ તેવા સમર્થ શાસ્ત્રીઓની આવશ્યકતા મધ્યમાં ઉભેલાં તો ઉન્નત જ છે. જેની બુદ્ધિ જગત ઉપરના સર્વ દર્શનોના શાસ્ત્રો સંપાદન કરી, પરમાણુના સંયોગથી જગતાદિકની ઉત્પત્તિ માનનાર સ્પેન્સર, હક્સ્લી, ડારવીન, ટીંડાલ. જેવા સમર્થ નાસ્તિકવાદી વિદ્વાનોએ પ્રસારેલી માયા જાળને તોડી નાખે તો તેજ આ કે દર્શન સમુદ્ધારને માટે યોગ્ય પુરુષ [illegible] બુદ્ધિમત્તા, તત્ત્વદર્શિતા કે પ્રતિ- [illegible]

[illegible]

તેવા જીવોજ તે તે ક્ષેત્રમાં દેહધારીપણે વર્તે છે. જ્યાં જેવું હોય ત્યાં તે આકર્ષાય છે એ નિયમને અનુસરી આ કાળે આ ક્ષેત્રે મનુષ્ય પર્યાય ધારણ કરનારા જીવો બહુધા ભાગે દેશ કાળની પ્રચલિત ભાવનાઓને જ વર્તન કરવાવાળાજ હોય છે. આ કાળે આપણા સમાજની ધર્મભાવની ક્ષતિ પામતી ચાલે છે એ વાત દીવા જેવી સ્પષ્ટ છે. અને આ કાળમાં બહુધા જે જીવો દેહધારીપણે હોય તે સામાજીક ભાવનાના પ્રતિધ્વનિ રૂપજ હોય; તે પણ તેટલુંજ સ્પષ્ટ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત પુરૂષોના અવતરણ માટે આ ક્ષેત્ર અને કાળનું વીર્ય વિષમ બની ગયું છે. જો કે ક્ષેત્ર અને કાળ નિર્જીવ દ્રવ્ય હોવાથી સ્વવીર્ય જેવું કશુંજ નથી તોપણ મનુષ્યોની જીવનભાવના વડે તેમાં સબળા અપવિત્રી મનાય છે, અને ક્ષેત્ર કાળના વીર્યનો નિર્ધાર તે તે કાળમાં વર્તતા મનુષ્યોના જીવનની વિવિધ ભાવનાથી થતો શક્યાકાશેખ્યો છે.

આ પ્રકારે સત્પુરૂષો આ ક્ષેત્રે આ કાળે દેહધારીપણે ન પ્રગટે તો તેવા પુરૂષોનો યોગ પણ ન જ બને એ વાત સ્હેલાઈથી સમજી શકાય છે. અને તેમ છતા "કવચિત્" શબ્દથી તેવા પુરૂષોના છેક અભાવનો દૈ સુચવાયો છે અનેક મનુષ્યોના શુભ અદ્રષ્ટ વિશેષના યોગથી તેમજ [illegible] નિયમોના [illegible] વિશેષ વડે તેવા સ્થિતિ નિષ્પન્ન . પણ આ ક્ષેત્ર-કાળે દેહધારીપણે અવતરે [illegible] જો તેવા પુરૂષોનો છેકજ [illegible] હોત તો [illegible] અભાવનાપ હોત પરંતુ તેવા [illegible] અવતરેલુપણજ કુસમયપણાથી [illegible] પણ [illegible] ગુમનપણાનો [illegible] રહેલો છે. [illegible] તેવા પુરૂષો જે [illegible] દેહધારીપણે વિચરતા હોય [illegible] છે. [illegible] તેવા [illegible] અથવા કવચિત્પણાના [illegible] છે. [illegible] તોપણ [illegible] શ્રીમાન્ કહે [illegible] અને તેમ પણ [illegible] ધર્મ [illegible] સવિશેષ [illegible] તેવા પુરૂષોનો યોગ થવા પણ [illegible] થશે, તેમના ખરા સ્વરૂપના એ [illegible] થશે એ વાત ભાગ્યે [illegible].

બાહ્ય સામગ્રી સાથે નવાઈ બાબતમાં છેતરનારીજ નીવડે છે. કીમતી વેષ્ટનમાં ગોપવેલા કાંકરાને, તેના વેષ્ટનના શોભાયમાનપણાથી વિમુગ્ધ થ[illegible] કોઈ બુદ્ધિમાન ઝવેરી, કાંકરાની કીમત કોડી પણ આંકતો નથી. કેમકે બાહ્ય વેષ્ટન અથવા સામગ્રીને અંતઃસ્થિત વસ્તુના લક્ષણ તરીકે તેઓ સ્વીકારતા નથી. પણ જે મનુષ્ય ઝવેરી નથી તેમના માટે હીરાનું લક્ષણ તેનું બાહ્ય વેષ્ટનજ હોય છે. અને તેવા બાળ જીવો માટે વેષ્ટનજ અંતઃસ્થિત વસ્તુની કીમતનું ધોરણ હોય છે. સત્ અસત્‌ની ઓળખાણમાં પણ આજ પ્રમાણે છે. જે આત્મ-ઝવેરીઓ સત્‌ને ઓળખી શકે છે તેઓ, બાહ્ય સામગ્રી, યદ્યપિ અને તેટલી શોભાયમાન હોય તોપણ તેને સત્‌ના લક્ષણ તરીકે સ્વીકારતા નથી, તેમની નજર સરખી પણ ત્યાં જતી નથી. તેમની દૃષ્ટિ પરબારી અંતઃસ્થિત વાસ્તવિક સ્વરૂપ ભણીજ પડે છે. પણ જે તેની પરીક્ષા કરવા અસમર્થ છે, તેમને માટે તો બાહ્ય સામગ્રીજ સર્વસ્વ છે. સત્‌ના લક્ષણ તરીકે લિંગાદિક સામગ્રી તેમને અનિવાર્ય જણાય છે. તેઓ છાતી ઠોકીને -કહેશે કે જો હીરો સાચોજ હોય તો શા માટે તેનું બાહ્ય વેષ્ટન આવું અના-કર્ષક હોય ? ટુંકામાં તેઓ માત્ર વેષ્ટન ઉપરજ સર્વ આધાર રાખી તેમણે કલ્પેલા "ધર્મ" માર્ગમાં પ્રવર્તે છે.

યદ્યપિ સત્ય છે કે કીમતી હીરાને અચ્છા કીમતી વેષ્ટનજ હોય છે,
[illegible] ઉપરયા એવો બુદ્ધિમાન ઝવેરી વેષ્ટનને હીરાના લક્ષણ તરીકે સ્વી-
[illegible] એ [illegible] વેષ્ટનને તેના [illegible] તરીકે [illegible]
[illegible]
[illegible] ગુરુને માટે
[illegible] તરીકે [illegible] છે તેમના
[illegible] સામગ્રીજ [illegible]
[illegible] અભાવ થતો
નથી. (તેમ સત્પુરુષનું સત્પુરુષપણું પણ બાહ્ય સામગ્રી ઉપર
નિર્ભર નથી.) જેમ હીરાનું હીરાપણું તેના વેષ્ટન ઉપર આ-
ધાર રાખતું નથી.) [illegible]
આ [illegible] છે.
[illegible] જીવને સદ્‌ગુરુ [illegible]
[illegible] આશ્ચર્ય છે ? એ [illegible] તેમા
[illegible] જીવો તેમને સહેલ[illegible] તેના વડે
માર્ગની સડક ઉપર [illegible]
[illegible] અને [illegible] જીવો

છે. આથી તેના પ્રેમ ભાવમાં રહેલા નિશ્ચય-યથાર્થ વસ્તુનું અવલંબન

દેવ, ગુરૂ અને ધર્મની સાચી ઓળખાણને સામાન્ય રીતે
દર્શન કહેવામાં આવે છે. આપણે તેની પરીક્ષાની મીમાંસામાં જરા ઉ
વીતરાગદેવનાં અસાધારણ લક્ષણો અથવા તેમના અંતરંગ સ્વરૂપના
લક્ષપૂર્વક પણ જો તેમનાં લક્ષણને આવા રૂપે સ્વીકારે છે કે, તે
ઇંદ્રાદિકો વડે પૂજ્ય છે, અનેક અતિશયે કરીને યુક્ત છે, શરીરની
સર્વ સરખી છે, સંસારના વૈભવો-સ્ત્રી આદિ રહિત છે. સમવસર
બીરાજે અનેક અતિશય સહિત મોક્ષ માર્ગને પ્રતિબોધે છે, વિગેરે. હવે
અને આ સિવાય તેવાજ પ્રકારના અન્ય લક્ષણોમાં પ્રભુનું અસાધારણપ
માં આવ્યું ? આમાં ઘણાંક લક્ષણો તો પુદ્ગલ આશ્રયી અને કેટલાક ઉ
આશ્રયી છે. તેમાં પરમાત્મ દશાની સૂચક વ્યાખ્યા અથવા તો પ્રભુનું અ
સાધારણ લક્ષણ તો ક્યાંઇ જણાતુંજ નથી. પ્રભુની આવી ઓળખાણને
શ્રીમાને મતાર્થીના લક્ષણોમાં ગણાવી તેમને મિથ્યાદર્શન દેખાય
તેઓ કહે છે કે:—

ઉણોદરી તથા પાળગનાને હેય ગણે છે. અનશનાદિક બાહ્ય અને પ્રાયશ્ચિત્તાદિ અંતરંગ તપને ઉપચારથીજ તપ-સંજ્ઞા અપાયેલી છે. વાસ્તવમાં તો શુધ્ધોપયોગ એજ તપ છે. વિશેષ શું કહીએ ? સાચા પુરુષો નિશ્ચય ધર્મનેજ વીતરાગ-ધર્મ કહે છે. અને વ્યવહાર તેમજ ઉપચાર વિધિને કામચલાઉ અથવા સાધન તરીકે માને છે. આ રહસ્યથી અજ્ઞાન જીવો નિર્જરા અને સંવરના સાચા સ્વરૂપને સમજી શકતા નથી જે પ્રક્રિયાથી શુદ્ધોપયોગની વૃદ્ધિ થાય છે તેને જ પરમ પુરુષોએ ઉત્કૃષ્ટ સાધન માન્યા છે, અને તેમ ન થાય તો તેજ સાધનો ઉલટા બંધન રૂપ બને છે. જો ઉપવાસાદિ તપશ્ચર્યા શુદ્ધોપયોગી નિરપેક્ષપણે નિર્જરાના હેતુ હોય તો શ્રી અજીતનાથાદિ તેવીસ તીર્થંકરો દીક્ષા ગ્રહણ કરી માત્ર બે ઉપવાસ જ શા માટે ગ્રહણ કરે ? તેમનામાં શું વિશેષ તપ કરવાની શક્તિનો અભાવ હતો ? નહીંજ. વસ્તુતઃ એમ હતું કે તેઓ સાધનથી બંધાયા નહોતા. માત્ર જે વડે શુદ્ધોપયોગની વૃદ્ધિ તેમને જણાઈ તેમાં જ પ્રવર્ત્યા હતા.

જેમ સંવર, નિર્જરા, બંધાદિ તત્વોમાં જીવોનું ભેદકારક અજ્ઞાન છે, તેમ મોક્ષ તત્વના સંબંધે પણ છે. તેઓ મોક્ષને એક અત્યંત સુખમય અવસ્થા ગણે છે. મોક્ષને પ્રાપ્ત થયેલ આત્મા લોકજનવડે પૂજ્ય થાય છે, અને સર્વથા અધિક મહિમાવાન મનાય છે, એમ તેઓ માને છે. આવા જીવો મોક્ષના સુખને [illegible] સુખની જાતિથી ભિન્ન ગણતાં નથી. કર્મબંધને એક [illegible] અને [illegible] સુખથી અનંતગુણ સુખ સિદ્ધના [illegible] માને છે [illegible] તેઓ એકજ [illegible] અને તે વડે અનુમાનિક સુખ [illegible] સિદ્ધ પદની પ્રાપ્તિ [illegible] અજ્ઞાન સ[illegible] ભિન્ન [illegible] છેક વિરોધી છે. સિદ્ધ પદ [illegible] સુખાવસ્થાને "સુખ" [illegible] ઉપચારથી આપી છે. સિદ્ધ પદ [illegible] તદ્દન અભાવ હોય છે.

વસ્તુતઃ [illegible] અવસ્થા વિશેષ અર્થાત્ [illegible] થાય છે. દ્વૈત અને [illegible] એમ સમજતા નથી— [illegible] છે તેમ સુખ પણ દુઃખને સાપેક્ષ છે. [illegible] પ્રાથમિક સિદ્ધાંત એ છે કે

કેવિઉં કાંઇ માની લે છે, અને ધર્મ ભાવનાને નિર્વેદ કે સમ્યકત્વનું યથાર્થ સ્વરૂપ તો હજારમાંથી ભાગ્યેજ એકાદ કોઇ જાણતો હશે. આ કાળ ખરેખર દુઃસમ છે. બોધીબીજની પ્રાપ્તિ થવી એ પૂર્વના શુભ કર્મનો કોઇ અત્યંત પ્રકર્ષજ સૂચવે છે. બીજ ! સમ્યકત્વ ! આ નામોનું સ્મરણ કરતાં જ અમને સુખાનુભવ થઇ આવે છે. તેના યથાર્થ સ્વરૂપને ભાવપણે વેદનાર સત્પુરૂષો તો હમણાં વિરલજ વર્ત્તે છે. અને જે કોઇ છે તે કાળના વીર્યને લઇ ગુપ્તપણે જ પોતાનું કલ્યાણ સાધે છે. તેના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણનારા મહાભાગ પુરૂષો પ્રતિ આ જમાનો માત્ર પથરાજ ફેંકે છે. ટુંકામાં મૌનજ સેવ્ય છે. બોધીબીજ ! તમારા વાસ્તવ સ્વરૂપને જાણવાથી, આ કાળે જ્ઞાનીઓને, દેશ-કાળના પ્રધાન ભાવ વિરોધ કરવાનું ધારવું પડ્યું છે. કેમકે, તેમ કરવાથી જીવો ઉભયભ્રષ્ટ થઇ એ ભવના જ્ઞાનીઓને જણાઇ હશે. આ કાળે જીવોનું પ્રવર્તન બહુધા ક્રિયાજડત્વમાં અને કાં તો શુષ્ક જ્ઞાન પ્રતિ છે, એમ શ્રીમાનને જણાઇ હશે. કોઇ રીતે ક્રિયા અને જ્ઞાનનું સમનોક્રમપણું સમવાય એવો રસ્તો આ જમાનામાં જડયો નહોતો. હમણાં તમામનું વલણ તે એકાંત પ્રતિ તેમને જણાયું હતું. ઉભયનું સારહ્ય જણાવવા તે પ્રબળ સેવ્યો જણાય છે. પરંતુ તેથી જેમને દુર્લભ છે એવા મનુષ્યો માનતા આશયને સમજી શકતા નથી. અને તેથીજ શ્રીમાને ગુપ્ત પસંદ કર્યો જણાય છે. [illegible] કલ્યાણની નાની [illegible] દોષ તે પ્રતિ આકર્ષણ [illegible] શ્રીમાનના [illegible] પણ લોકે [illegible] તેમને [illegible] છે. તેમના [illegible] પણ તેથીજ ધર્મ [illegible] છે એક અત્યંત ભાવિક અ [illegible] —

[illegible] તેવો વિષય સર્વ મારે દૂર રહેવું [illegible] અવસર પણ તેવો જ છે. માટે × × × × × સમાગમ [illegible] રહેવું [illegible] પરમાર્થ [illegible] પોતાનું મંડળ હોય [illegible] યોગ્ય છે. નહીં કરી તેમાંથી એવ થવું [illegible] પોતાના [illegible]